

IZMIR DEMOCRACY UNIVERSITY

**SOCIAL
SCIENCES JOURNAL**

IDUSoS

E-ISSN: 2651-5458

Year: 2022

Volume: 5, Issue: 1

İzmir Demokrasi Üniversitesi Adına Sahibi

Prof. Dr. Bedriye TUNÇSİPER

İzmir Demokrasi Üniversitesi Rektörü

Editör - Editör Yardımcısı

Prof. Dr. Cevdet Alptekin KAYALI – İzmir Demokrasi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Filiz YÜKSEL – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Alan Editörleri

Doç. Dr. Musa GÖK – İzmir Demokrasi Üniversitesi

Doç. Dr. Ayşe DEĞERLİ – İzmir Demokrasi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Dilek KARAMAN – İzmir Demokrasi Üniversitesi

Mizanpaj Editörü

Arş. Gör. Oğuzcan AKDEMİR – İzmir Demokrasi Üniversitesi

Yayın Kurulu Sekreteri

Arş. Gör. Oğuzcan AKDEMİR – İzmir Demokrasi Üniversitesi

Arş. Gör. Tuba SARI – İzmir Demokrasi Üniversitesi

“IDUSOS” dergisi elektronik ortamda kör hakemlik sistemi ile yayın yapan, Türkçe ve İngilizce çalışmalara yer veren akademik ve hakemli bir dergidir. Haziran ve Aralık ayları olmak üzere yılda iki kez Ulakbim Dergipark sistemi üzerinden yayınlanmaktadır. Dergide yayınlanan çalışmaların içerikleriyle ilgili tüm sorumluluk yazara/yazarlara aittir.

Makale gönderim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/idusos>

“IDUSOS” is an open-access, double blind peer-reviewed, international online academic research journal published biannually (in June and December). The Journal publishes articles in Turkish and English.

For Manuscript Submission: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/idusos>

BUSAYIDA GÖREV ALAN HAKEMLER REFREES AT THIS ISSUE

Prof. Dr. Hüseyin AKAY – İzmir Demokrasi Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşe Banu BAŞAR – Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Nilgün KUTAY – Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK – İzmir Demokrasi Üniversitesi

Prof. Dr. Arıkan Tarık SAYGILI – İzmir Bakırçay Üniversitesi

Doç. Dr. Didem DOĞANYILMAZ DUMAN – İzmir Demokrasi Üniversitesi

Doç. Dr. Burak HERGÜNER – İzmir Demokrasi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Feral GEÇER SARGIN – İzmir Demokrasi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Gül HÜSEYİNKLİOĞLU – İzmir Demokrasi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Pınar TÜRKMEN BİRLİK – İzmir Demokrasi Üniversitesi

*** Hakemler, unvan ve soy isim alfabetik sırasına göre listelenmiştir.**

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

1. İçindekiler/Contents

i

TEORİK İNCELEME

Hasan KILIÇ

ÜÇ KAVRAM BİR DÜNYA: KURAL DIŞI DURUM VE SİYASETİN İMKÂNI

A WORLD IN THREE CONCEPTS: THE ILLEGAL SITUATION AND THE POSSIBILITY OF POLITICS

1

ÖRNEK OLAY

Prof.Dr.Bayram BAYRAKDAR

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

SOME THOUGHTS ON SHEIKH BEDREDDIN'S REVENGE AND MESYANIC MOVEMENTS IN TURKEY

18

AMPİRİK ÇALIŞMA

Dr.Hakan KARA, Prof.Dr.Ayşe NECEF YERELİ

FİNANSAL FAİR PLAY MALİ UYGULAMALARI VE BORSADA İŞLEM GÖREN TÜRK FUTBOL KULÜPLERİNİN PİYASA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

THE FINANCIAL FAIR PLAY RULES AND ITS EFFECT ON THE TURKISH FOOTBALL CLUBS VALUE WHICH ARE TRADED ON THE STOCKS MARKET

57

DERLEME

Asst.Prof.Anıl Savaş KILIÇ

SMART CITY AS AN ECOSYSTEM OF INNOVATION AND ENTREPRENEURSHIP: WHAT OPEN INNOVATION MEANS FOR CITIES

İNOVASYON VE GİRİŞİMCİLİK EKOSİSTEMİNDE AKILLI ŞEHİR: ŞEHİRLER İÇİN AÇIK İNOVASYON NE ANLAMA GELİYOR

79

AMPİRİK ÇALIŞMA

Prof. Dr. Fatma PAMUKÇU, Ayşenur İBİŞ OĞUZ

TFRS 16 KİRALAMALAR STANDARDI'NIN BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN ŞİRKETLERİN FİNANSAL YAPILARINA VE PERFORMANSLARINA OLAN ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

INVESTIGATING THE EFFECTS OF TFRS 16 LEASES ON THE FINANCIAL STRUCTURES AND PERFORMANCES OF THE COMPANIES LISTED ON BORSA ISTANBUL

96

ÜÇ KAVRAM BİR DÜNYA: KURAL DIŞI DURUM VE SİYASETİN İMKÂNI

A WORLD IN THREE CONCEPTS: THE ILLEGAL SITUATION AND THE POSSIBILITY OF POLITICS

Hasan KILIÇ¹

Özet

“Yasa olumsuzun hayalini kurar”

Michel Foucault

Kavramlar, dünyayı anmanın anahtarlarıdır. Her bir kavramın ortaya çıkmadan önceki tarihi, ortaya çıkışı ve zaman içerisinde geçirdiği anlama dair değişimler çeşitli anlam kümelerinden oluşan serüvenler ortaya çıkarır. Bu serüvene kulak vermek, birçok alanda olduğu gibi siyasi ve sosyal alanda da çeşitli imkânlar yaratır.

Bu çalışma, kavramların konselasyonu ile ortaya çıkan kavram setlerinin sunduğu imkânlarla, egemenlik teorisi üzerinden politikanın günümüzdeki durumunu tahlil etme ve gelecek projeksiyonu çizmenin potansiyelini açığa çıkarmaya çalışacaktır. ‘Kararcılık’, ‘karar verilemezlik’ ve ‘kurumsalcılık’ kavramlarından oluşan set, başka kavram setleriyle buluşturularak kural dışı durumu yeniden düşünme imkanları oluşturulacaktır. Farklı kavramların bir araya getirilmesinden oluşan konselasyonlar üzerinden kural dışı durum üzerine tartışmalar yürütülecektir. Çalışma son olarak Covid-19 pandemisinin ortaya çıkardığı kaotik halin ‘kararcılık’, ‘karar verilemezlik’ ve ‘kurumsalcılık’ üzerine yeniden düşünme şansını yaratıp yaratmadığını değerlendirmektedir. Bu değerlendirme üzerinden başka bir dünya tahayyülünün imkânları tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kararcılık, Karar Verilemezlik, Kurumsalcılık, Politika, Egemenlik, Demokrasi.

JEL Sınıflandırması: H83, B19

Abstract

Concepts are the keys to understanding the world. The history of each concept before its emergence and the changes in its meaning over time reveal adventures consisting of various sets of meanings. Listening to this adventure creates various opportunities in the political and social fields as well as in many other fields.

This study will try to reveal the potential of analyzing the current situation of politics and drawing future projections through the theory of sovereignty, with the possibilities offered by the concept sets that emerged with the consensus of the concepts. The set consisting of the concepts of 'decisionism', 'undecidability' and 'institutionalism' will be brought together with other sets of concepts, and the possibilities of rethinking the exception will be investigated. Discussions on the exception will be carried out through the constellations consisting of bringing together different concepts.

¹ Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı, hkilic12@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6640-1403.

Makale Gönderim Tarihi(Manuscript Submit Date): 11.02.2022, Kabul Tarihi(Accepted Date): 08.06.2022, Basım Tarihi(Published Date): 30.06.2022, turnitin benzerlik oranı(turnitin similarity ratio): %10

Finally, the study discusses whether the chaotic state caused by the Covid-19 pandemic creates the chance to rethink on decision-making, undecidability and institutionalism, and whether another world is possible by bringing together different sets of concepts.

Keywords: Decisionism, Undecidability, Institutionalism, Policy, Sovereignty, Democracy
JEL: H83,B19

1. GİRİŞ

‘Kararcılık’, ‘karar verilemezlik’ ve ‘kurumsalcılık’ kavramları siyaset bilimi literatürüne Aydınlanma ile birlikte başlayan tartışmalarla dahil olmuştur. Bu kavramların fenomenel ön tarihi, kavramların anlamına dair niteliklerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Her ne kadar Batı merkezli tartışmalarla dolaşıma girse de bu kavramların farklı dillerdeki kullanımlarıyla karşılaştırılmasında ortaya çıkan filolojik ve semantik uyarlama sorunları, siyasal ve sosyal teoriyi düşünürken hem zorluklar hem de imkanlar ortaya çıkarmaktadır. Siyaset bilimi literatüründe bu kavramlara dair tartışmalar Batı düşüncesinde gelişmişken, söz konusu tartışmaya dâhil olan kavramların Türkçe’ye çevrilmiş halleri köken itibariyle farklı dillerden gelmektedir. Bu kapsamda kararcılık literatürde desizyonizm şeklinde geçerken, bu kavramın kelime kökü olan ‘karar’ Türkçe’ye Arapça’daki ‘krr’ kökünden geçmiştir. Arapça’da ‘Krr’ kökünden türeyen karar durma, sabit olma ve istikrar anlamlarına gelmektedir (Nişanyan, 2016). Dolayısıyla Arapça kökenli kavramın düzen fikrine atıf yaptığı ifade edilebilir. Aynı fikri imleyen kurumsalcılık kavramı, 14. yüzyılda kullanılan ve hukuk, düzenleme, kurallar bütünü anlamlarına gelen constitucion, yani kurmak fiilinden gelmektedir. Karar verilemezlik kavramı ise Batı merkezli bir kavram olmasının yanı sıra köken itibariyle fen bilimlerinde anlamını kazanmıştır. Bu kavram, düzene işaret etmekten çok bir salınım ve/ya devinim halini; kurulmayı, bozulmayı ve yeniden kurulmayı işaretlemektedir. Dolayısıyla Türkçe’de yerleşik hale gelmiş bu kavramlar, etimolojik ve semantik anlamlarını da içerecek şekilde düzen fikrini, düzenin bozulmasını ve yeniden kurulması sürecini yani bir sabitlik ve oluş diyalektiğinin ortaya çıkardığı imkanları imlemektedir. Dolayısıyla bu kavramlar Türkçe kullanıcılar açısından çeşitli zorluklar çıkarmakla beraber her dilin kavramsallaştırma süreci ile ilgili kültürel ve tarihsel zenginlikler alana dâhil edildikçe, çeşitli imkânlar da yaratmaktadır. Bu açıdan kavramların kendi mecralarındaki serüvenlerine bakmak ve bu serüvenleri bir araya getirmek, günümüz dünyasının kimlik başta olmak üzere siyasal ve sosyal problemlerini tartışmak için oldukça önemlidir. Söz konusu tartışmada, kavramların kendi aralarındaki diyalektiğe işaret eden set halindeki ilişkilerini bozmak ve yeniden kurmaya çalışmak ise kaçınılmaz bir çaba gerektirmektedir.

2. ÜÇ KAVRAM, ÜÇ SERÜVEN: KARARCILIK, KARAR VERİLEMEZLİK VE KURUMSALCILIK

Kararcılık (desizyonizm), René Descartes'in akla mutlak güven duyan yaklaşımına karşı eleştirel bir tutum takınan ve aklın öneminin inkâr edilemeyeceğini ve fakat, siyaset alanında mutlak güven duyulan aklın yetersiz kalabileceğini ifade eden ekol haline gelmiş kavrama verilen addır (Başbüyük, 2016). Desizyonistlere göre, siyasette her daim var ve belirleyici olan karar alma konusunda akıl, yalnız başına yetersizdir. Karar almak siyaset alanında sadece akılla değil, aynı zamanda duygular, yetenekler ve şartların özgüllüğüyle de bağlantılıdır. O halde kararcılık tartışırken ele almamız gereken iki durak vardır: 'karar anı' ve 'karar verme'.

Carl Schmitt'e göre kararın kurucu ve spesifik unsuru yeni ve yabancıdır. Kararın kendisi ise bir hiç'ten doğmuştur. C. Schmitt'e göre bir hiçten doğan karar, Martin Heidegger'e göre temellendirmek ve yaratmaktır. Karar kelimesini yakın anlamlarından (seçim, seçmek) ayıran temel özellik, kelimenin 'düzen' fikrini sürdürme eğilimidir. Bu bağlamda, C. Schmitt ve M. Heidegger'i 'karar' üzerinden yakınlaştıran ise kararda bulunan düzen fikridir. M. Heidegger, 'karar nedir?' diye sorusuna "Seçim değildir. Seçmek her zaman yalnızca önceden verilen içermektedir-kabul edilebilir ya da red edilebilir olanı. Karar, temellendirmektir ve yaratmaktır" (Cengiz, 2007: 78) yanıtını verir. C. Schmitt ise düzen ve karar kelimelerini birbirine koşul haline getirir. C. Schmitt "her düzen, bir karara dayanır" derken, kararın düzeni çağırıldığını ifade etmiştir. Peki, düzeni çağırın karar, mutlak bir karar olmayı isterken (2007: 81) karar verme nasıl gerçekleşmektedir? Banu Alan Sümer, Jacques Derrida'dan alıntılıyarak Soren Kiekegard'ın "Karar anı bir deliliktir" ifadesini kullanır (Alan Sümer, 2014: 34). Bizi, C. Schmitt ve M. Heidegger çalışmalarında düzene götüren kararın ansal halini delilik yapan şey, kararın gerçekleştiği anda hem düzen içinde hem de düzen dışında bulunabilme potansiyelidir. J. Derrida ise bir potansiyel olarak karar anını adil olmak ile şartlandırarak aciliyet ve kesintiye uğratmak olarak ifade etmektedir:

"...karar olarak karar anı, her zaman sonlu bir aciliyet ve acele anı olarak kalacaktır; çünkü bu kuramsal ve tarihsel bilmenin, bu düşünümün veya bu düşünüp taşınmanın sonucu veya etkisi olmamak zorundadır. Çünkü onu önceleyen, öncelemesi gereken hukuki veya etik ya da siyasal bilişsel düşünüp taşınmanın kesintiye uğratılmasını işaretleyecektir" (Derrida, 2010: 43-134).

J. Derrida'ya göre adil olması gereken her karar farklıdır, mutlak bir biçimde biricik bir yorumu gerektirir (Cengiz, 2007: 78). Çünkü karar adını almaya hak kazanan her karar, karar verilemezden içinden geçmek durumundadır. Karar ile karar verilemezlik arasındaki bu ilişki bir

anlamda, içinden tren geçen türkü sözüyle anlatılmaktadır. Trenin vagonlarının her birini karar olarak kabul edersek, bu belirsiz sonlu/sonsuz vagonların içinden geçmek zorunda kaldığı türkü, karar verilemezliğin kendisidir. Yani bir tren vagonu olarak karar, her daim türkünün içinde sübuta ermek zorundadır. Böylece her bir karar, karar verilemezlik deneyimine tabi tutulur. Fakat kararın içinde bir karar verilemezlik geride kalmamıştır ve bu durum kararı, J. Derrida'ya göre programlanabilir uygulama ve hesaplanabilir sürecin akışı olmaktan kurtaracaktır. Bu noktada J. Derrida'nın, kararı karar verilemezlik deneyiminin şimdi ve her zaman burada olan niteliğine tabi tutarak, seçim yapmaktan ayırması fikri ile M. Heidegger'in kararı seçim yapmaktan ayırt etmesi ve temellendirmek-yaratmak şeklinde tanımlaması arasında benzerlik kurulabilir. M. Heidegger'e göre karar, yaratım olarak bir düzene doğru giderken, J. Derrida'ya göre karar verilemezlik ile birlikte yaşayan karar, her an bozulmaya, yıkıma, dağıtmaya ve yeniden kurulmaya hazır olma durumu ile birlikte vardır. Yani karar verilemezlik kararın şartı konumundadır. O halde, J. Derrida'nın çözümlemesinin merkezinde bulunan ve M. Heidegger ile arasındaki yakınlığı uzak eden karar verilemezlik nedir?

Karar verilemezlik konusunda sosyal bilimler dışında fen bilimleri ile de ilişkilendirilen literatür mevcuttur. Bu konuda David Bates, karar verilemezlik kavramının modern biçiminin, iki dünya savaşı arasında matematiksel mantığın teknoloji ile ilişkilendirilmesinde ortaya çıktığını söylemiştir (Bates, 2016). Bu sürecin önemli düşünürü Kurt Gödel'dir. K. Gödel, kavram ile formel sistemin tamamlanmamışlığı arasında ilişki kurmuştur. Nitekim D. Bates'e göre J. Derrida karar verilemezlik kavramı konusunda K. Gödel'e çok şey borçludur (Bates, 2016). Fakat birçok araştırmacıya göre de bu kavram J. Derrida tarafından bulunmuş ya da icat edilmiştir. Söz konusu tartışmadan bağımsız olarak siyasal düşünce literatüründe karar verilemezlik kavramı J. Derrida'nın çalışmaları ekseninde tartışılmaktadır. J. Derrida'ya göre karar verilemezlik “Yalnızca çok iyi belirlenmiş her ikisi de eşit derecede buyurgan çelişkili kurallar arasında bir salınım değildir. Karar verilemezlik, iki karar arasındaki bir gerilim de değildir sadece; kurala ve hesaplanabilir bir düzene yabancı olma deneyimidir” (Derrida, 2016: 72). Bu bağlamda, karar verilemezlik kararın olanaksızlığı değil, bilakis kararı olanaklı kılandır. Banu Alan Sümer'e göre karar verilemezliğin dört ögesi bulunmaktadır. Bunlar: düzenleme, muhafaza etme, yıkım ve yeniden icat etmedir. Alan Sümer'in belirttiği öğeler, karar verilemezliğin öğeleri iken, kararın içinde yaşayan ve her daim orada olurluğuyla kararı tehdit eden öğelerin nitelikleri olarak da öne çıkmaktadır. Bu öğelerin yanı sıra J. Derrida'nın kendi tanımlamasında belirttiği “...bir düzene yabancı olma deneyimi...” ibaresinin üzerinde durmak gerekmektedir. Bu ibareyi şu şekillerde inceleyebiliriz. Tekillik açısından Sümer'e göre karar

verilemezlik durumlarında, kişiye ne yapması gerektiğini söyleyen bir gücün var olmaması, kişinin ortada kalmışlığını gösterir. Etik olmaklığı belirleyen ise bu durumdur (Alan Sümer, 2014: 34). Toplumsal açıdan karar verilemezlik ile karar siyasi bir toplumu olanaklı kılan kurucu ilişkilerin adıdır. J. Derrida'ya göre etik ve siyaset bu düzlemler göz önünde bulundurulduğunda tam da karar verilemezlik ile başlar.

Burada yabancı olma deneyiminin bir kurucu kavram olan karar verilemezlik dolayısıyla siyaset ve etiği var ettiği nokta belirmiştir. D. Bates, J. Derrida'nın C. Schmitt ve Walter Benjamin'i inceleyerek karar verilemezlik kavramı üzerine düşündüğünü ifade etmiş ve bizlere J. Derrida'nın karar verilemezlik kavramını inceleme izleği sunmuştur. D. Bates'in işaret ettiği bu yolda, J. Derrida karar verilemezlik kavramı üzerine düşünürken, C. Schmitt'in çalışmalarındaki kuraldışı durum kavramı ile W. Benjamin düşüncesindeki şiddet kavramlarını tartışmak gerekmektedir. Çünkü hem C. Schmitt'e hem de W. Benjamin'e göre kararın kristalize olduğu irtibatlı kavramlar, bunlardır.

C. Schmitt, siyasetin hukuktan farklı olarak, olay olmadan önce, olayın niteliği konusunda karar verebilme ve önceden müdahale edebilme kapasitesi olduğunu belirtmiştir. Böylece siyasetin bu kapasitesini gerçekleştirenin egemen olduğu kanısına ulaşmış ve egemeni de durumun kural dışı olduğuna karar veren olarak tanımlamıştır (Çelebi, 2001: 120-121). C. Schmitt'e göre siyaset imkânını yaratan kuraldışı durumlarda karar vermek, J. Derrida'ya göre ise siyasetin ve etiğin imkânını sunan karar verilemezlik kavramı ile irtibat içerisindedir. Bu kapsamda siyasetin imkânı olan kavramlar olarak kural dışı duruma karar vermek ile karar verilemezlik nitelikleri gereği, karar verme edimi gerçekleştiğinde kendilerini tüm normatif bağlardan kurtarırlar. Belirtmek gerekir ki, C. Schmitt kararı, egemenlik kavramının içerisine yerleştirirken (Schmitt, 2005: 13-22) J. Derrida, adil bir kararın var olma şartı olarak karar verilemezlik deneyimine vurgu yapmıştır. Burada C. Schmitt'e göre düzenin güvenliği ve tesisini gerçekleştirmek, J. Derrida'ya göre ise siyaset ve etiğin imkânını gerçekleştirmek için sırasıyla askıya alma ve karar verme edimleri gerçekleşmektedir. C. Schmitt'ten farklı konumlanan W. Benjamin'in "Şiddetin Eleştirisi Üzerine" adlı eserinde üzerinde durduğu şiddet ile hukuk arasındaki ilişkinin de J. Derrida'nın çalışmalarındaki karar verilemezlik kavramını etkilediğini ifade edebiliriz. W. Benjamin'e göre en adil, en etkili, en devrimci, en karar verici şiddet ilahi şiddettir. Fakat böyle olduğu için, asla karar verilebilir "kesinliğe" bırakmaz kendisini (Benjamin, 2010: 19-43). J. Derrida'nın çalışmalarındaki karar verilemezlik ise adil kararda hiçbir zaman sonlanmayacak şekilde yaşamaya devam eder.

D. Bates'in işaret ettiği izlekler farklı örnekleri davet etmesine rağmen kısaca ifade edilirse J. Derrida, C. Schmitt ve W. Benjamin'i incelemek suretiyle otoritenin temellerini, siyaset ile etiğin imkânını ve potansiyelini, yasa-güç-adalet arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışarak bu kavramların işaret ettiği kurumsalcılık kavramına geçiş yapılabilir.

Kurumsalcılık, kökenleri itibariyle kurmak, kurum, kuruluş şeklinde ifade edilebilir. İngilizcedeki karşılıkları establishment, institutionalism, constituonal gibi kavramlardır. Devlet teorileri ekseninde düşündüğümüzde kurumsalcılık, kurumsal yapılara, kurumsal yapıların kararlarının etkililiğine vurgu yapmaktadır. Kurumsalcılık, hukuk alanında anayasaya atıf yapan constitutional kavramı ile anlam kazanmaktadır. İdari ve resmi işlemlerin kurallar ve gelenekler ekseninde yapılmasına atıf yapan müesses nizam, establishment kavramıyla karşılanabilir. Kurumsalcılık, söz konusu sivil toplum ve piyasa işlerinin görülmesi olunca institutionalism kavramıyla anlamlandırılabilir. Kurumsalcılık hem tüm bu kavramsal içeriklerini kendisine dâhil eden hem de alanlar itibariyle ayırıştırma imkânı sunan bir kavramdır. Burada kurumsalcılıkla kast edilen daha çok düzen hakkındaki kararın verilmiş olması, kurumların gücünün/meşruiyetlerinin ve normların işler halde olmasıdır. Bu açıklamalar ışığında çeşitli kurumsalcılıkların bulunduğunu ifade etmek mümkündür. Uluslararası ilişkilerde kurumsalcılık, tarihsel kurumsalcılık, politik partilerde kurumsalcılık, yeni kurumsalcılık bunlardan bazılarıdır. Her biri kendi alanlarındaki kurumsal yapılar, bu yapılar arasındaki ilişkiler ve tüm bu ilişkileri düzenleyen normlarla ilgilenmektedir. Örneğin bir bakış açısında göre kurumsalcı yaklaşım, Max Weber'den yola çıkarak farklı ülkeleri tarihsel olarak karşılaŐtıran analizlere denir. Şebnem Oğuz'a göre "2. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan devlet kuramlarının fazla soyut ve genel olduğunu ve dolayısıyla devlet yapıları arasındaki varyasyonları açıklamakta yetersiz kaldığını savunmuŐtur... neo-Weberci yazarlar, 1980'lerden itibaren liberal ve Marksist devlet kuramlarını "toplum-merkezli" olmakla eleŐtırmişler; bunun yerine önerdikleri "devlet-merkezli" yaklaşımda ise devletin özerkliğini ve örgütsel gücünü vurgulayarak bu özerkliğin getirdiği örgütsel olanaklara dikkat çekmiştir" (Oğuz, 2016). Dikkat çekilen örgütsel olanaklar, düzen fikrinin gerçekteşmesi ile var olan kurumların, siyasette ve hukukta kendi gücünü sađlamlaŐtırmasıdır.

Kurumsalcılık, kararın verilmiş ve kuralların belirlenmiş olması ile birlikte düşünülebilir. Bu kapsamda, normalleŐtirme teknikleri ve normal olanın hükmü söz konusudur. Kurallar-teamüller belirlenmiş ve bunlar yasanın gücüyle tahkim edilmiş, norm devreye girmiştir. Norm, yasaya gönderme yaparak davranışları ıslah etmek, disiplinci bir normalleŐtirmeyi yerleştirmek için model olarak kullanılır (Foucault, 2013: 50-51). Bu model ile birlikte kurumsalcı yaklaşım,

kendisini güçlendirir. Kurumsalcılık kavramı ile irtibatı üzerinden düzen fikrine tekrar dönersek, M. Heidegger'in çalışmalarında karar vermeyele temellendirilen ve yaratılan düzenin normlarını ve işleyişini sağlayan kurumsallıktır. Bu kurumsallığın çerçeve kurumu ise devlettir. C. Schmitt devlet ile normu ilişkilendirmektedir. Ona göre devlet, yani hukuki düzen, nihai bir atıf noktasına ve nihai bir temel norma atıf yapan bir atıf sistemidir (Schmitt, 2005: 14-69). Fakat yine C. Schmitt'e göre norm, heterojen bir ortama ihtiyaç duyar ve norm kural dışı durumda yok edilirken, hiçbir norm kaos ortamında uygulanamaz (Schmitt, 2005: 14-69). Dolayısıyla devlet ile ilişkili olan normun işlerliği için kaosun değil, düzenin hâkim olması gerekmektedir. Fakat bu düzen bir kurumsalcılığa atıf yapsa bile söz konusu kurumsalcılık norma tabi değil, dinamik ve akışkandır. Sınırları ihlal etmekte beis görmez. C. Schmitt, Kanunilik ve Meşruiyet adlı eserinde norm ile emir, kanun ile tedbir arasında, kural dışı durumda yaşanan kayganlıktan bahseder (Schmitt, 2016: 25). Gerçekten de durumun kural dışı olduğuna karar veren egemen ve bu kararı verdiren Ration di Stato, yakın bir tehdidin bertaraf edilmesini aşacak şekilde emirlerini norma, tedbirlerini kanuna dönüştürmeye meyilli hale gelir. Dolayısıyla burada kurumsalcılık bir duruma veya statikliğe değil, dinamizme, akışkanlığa ve hareketliliğe işaret eder. Kurumsalcılık, normun ardılı değil; normu ihlal edebilecek şekilde siyasal karara tabidir. Dolayısıyla kurumsalcılığa içkin olan uzlaşma bir ortaklaşmanın değil, egemen kararın ürünüdür ve olanağıdır (Schmitt: 2021, 64).

3. ÜÇÜ BİR ARADA: KARARCILIK, KARAR VERİLEMEZLİK, KURUMSALCILIK

Düzenin fikrinin köklerinde bulunan karar vermek, yapısal olarak sonlu olmak zorundadır. Aynı zamanda her karar, adil olabilme şartı olarak, karar verilemezlik deneyimini yaşamak durumundadır. M. Heidegger'in çalışmalarında düzen fikri olan, C. Schmitt'in çalışmalarında düzenin garantörü ve siyasetin imkânı olarak görünen, J. Derrida'nın çalışmalarında karar verilemezliğin deneyiminde beliren karar verilebilirlik, W. Benjamin'in çalışmalarında ilahi şiddetin tarafına yerleşir (Derrida, 2010: 43-134). Bununla birlikte, tüm karar verilemezlik hukukun, mitolojik şiddetin, yani hukuku kuran ve koruyan şiddetin tarafında yerleştirilmiş ve orada biriktirilmişdir. Kuraldışı durumlarda karar vermenin bir yeni düzen fikrine hizmet etmesinin ve karar verilemezliğin deneyiminden geçmiş olmaklığıyla düzeni çağırın kararın, belirli bir siyaset ve etik forma işaret ettiğini ifade edebiliriz. Fakat kararı imkân dairesine yerleştiren karar verilemezliğin dört ögesine dönersek, özellikle bu noktada, yıkma ve yeniden icat etmenin ne anlama geldiğini açmamız gerekmektedir.

Otoritenin mistik temelini arayış, desizyonizm düşüncesi ile çeşitlilik kazanmıştır. Çünkü otoritenin kendisi üzerine tartışma, onun temellerine yönelik yeni bir tartışmaya götürür. Bu kapsamda, desizyonizmde otoritenin mistik temellerini arama hususunda esas alınan yalnızca akıl değildir. Otoritenin mistik temelindeki temel gerilim, karar ile karar verilemezlik arasındaki gerilimdir, yani yasa ile adalet arasındaki gerilim. C. Schmitt'e göre otoritenin mistik temeli, kural dışı durumlarda hem yasanın içerisinde hem de yasanın dışına çıkarak karar verebilen egemenliktedir. W. Benjamin'in çalışmalarında hukuk kurucu ve koruyucu olarak şiddettir. Hukuk kurucu şiddet, içerisinde temsil edilen hukuk koruyucu şiddet ile birlikte var olur. Bu çözümleme, W. Benjamin düşüncesinde mitik şiddet kampına girer. Fakat burada W. Benjamin'in otoritenin temeline şiddeti yerleştirmesinden değil, bilakis şiddet etrafında çeşitli kavramların örülmesi ve eş zamanlı düşünülmesi söz konusudur. Yani W. Benjamin'e göre şiddet hukuk, yasa, egemenlik, teoloji ve devrim gibi kavramların arasında dolaşmakta, otoritenin temelleri bu dolaşımında ortaya çıkan etkileşimle gerçekleşmektedir.

Kararcılık ve karar verilemezlik otoritenin mistik temellerine yönelik tartışmada konumlanırken, kurumsalcılık kararın verilmiş ve kuralların belirlenmiş olduğu bir düzleme işaret eder. Kurumsalcılık, kurulan düzenin söze ve/veya zora dayalı rıza üretme imkânı ve potansiyelidir. Fakat karar verilemezlik kararın içinde yaşadığından ötürü kurumsalcılık her daim tehlike altındadır. Çünkü böylesi bir durum her daim karar verilemezliğin karar ile yaşadığı gerilime benzer olan yasa ile adalet arasındaki gerilimi açığa çıkarabilir. Bu ihtimal belirdiğinde çözümleme C. Schmitt'in "Somut ve Çağa Bağlı Bir Kavram Olarak Devlet" (Schmitt, 2005: 245-257) adlı eserini çağırır. C. Schmitt bu eserinde, K. Gödel'i referans etmese de onun sosyal krizlerin yeni fırsatlara kapı araladığını dair tezini de doğrular şekilde, her dönem ve çağda yeni egemenlik biçimlerinin ortaya çıktığına, bunun yasalar ve anayasa kadar toplumsal kurallar ve yaşama biçimlerini de değiştirdiğini ifade eder.

Neticede, kurumsalcılık yani düzenin normları ve kararı çerçevesinde belirlenmiş olması, karar verilemezliğin her zaman "şimdi ve orada" bulunmasından ötürü yıkım tehlikesi ile karşı karşıyadır. Otoritenin mistik temeli de bu yıkım tehlikesi kapsamındaki gerilimdedir: karar ile karar verilemezlik arasındaki gerilim ve yasa ile adalet arasındaki gerilim. Gerilim yasa ile adalet arasında ortaya çıktığı her seferinde kararın dolayımından geçer. Karar ise biz-öteki ikiliğini kurandır. Dolayısıyla yasa ile adalet arasındaki gerilim, karara kuruculuk vasfı kazandıran öteki ile ilgilidir.

4. KURUCU ÖTEKİ

C. Schmitt, devleti her Őeye hükmeden düzen kavramı olarak tanımlamıŐ, yine de devletin biçimsel açıdan somut ve çağa bağlı olduğu notunu düŐmüŐtür (Schmitt, 2005: 245). Klasik devlet olarak tanımladığı formun içinde bulunduğu kapalılık halinin, içeriden çoęulculuŐma ve dıŐarıdan bütünleşme yoluyla kendini açmaya meylettiğini ifade etmiştir. C. Schmitt, bahsedilenlerin gerçekteşmesi ile birlikte yalnızca devletin değil aynı zamanda toplumun, anayasanın ve yasanın da dönüŐmekte olduğunu belirtmiştir (Schmitt, 2005: 254). Yani düzenin ve dolayısıyla gündelik yaşamın dönüŐeceęi bir kurucu momentin gerçekteşmesi söz konusudur.

O halde, bugün karar verilemezliği deneyimlemiş hangi kararın oluşturduğu nasıl bir düzenin içerisindeyiz? Bir düzen, ebedi olabilir mi? Onu ebedi olmaktan azleden Şey karar verilemezlik, bir çılgınlık anı, somut ve çağa bağlı olmak ise bugünkü “düzen” hakkında ne söylenebilir? Bugünkü düzene “tahakküm edilenler” (ezilenler) açısından baktığımızda ne görürüz?

Siyasalın kurucu öğesi ötekidir. Siyasal olan dost-düşman ayrılığında beliriyorsa düŐmanın tecessüm etmiş hali ötekidir. Bu yüzden öteki, egemenliğin vazgeçilmez kurgusudur. Çoğunlukla anlamlar yüklenen ve kendinden bağımsız olarak inşa edilen öteki, hâlihazırdaki demokraside yönetebilme kapasitesinin gerçekteŐtirilebilmesi için egemenin kendisi için varlık-yokluk meselesidir. Bu varlık-yokluk meselesi üzerinden değerlendirildiğinde egemenin, C. Schmitt’in devletteki ve politikadaki dönüŐüm fikrine paralel biçimde öteki her daim yeniden kurulan ve siyasal kuran bir öğedir. Ötekinin kurgulanabilirliğini mümkün kılan içerme-dıŐlama pratikleri, tarihten meşruiyet alma potansiyeli, ahlaki ve geleneksel değerlerin refere edilmesi gibi alanların bulunması kendi başına bir çalışmanın konusu olsa da bu alanların kullanılması ile ortaya çıkarılan öteki her daim siyasalın kurucu öğelerinden biridir.

Egemenin kendini öteki üzerinden kurucu bir momentte var ettiğine dair fikir, egemenin lensleri ile bakmak zorundadır. Oysa ötekilere ait lensler takıldığında görünen karşı kıyımın suretidir. Toplumsal ve siyasal olana dair egemenlik üzerinden bakış yerine tahakküm edilenler (ezilenler) açısından bakış, bize egemeni tanımlamada önemli göstergeler sunabilir. Bu yönden baktığımızda yani “öteki kıyıdan” baktığımızda Őunu görmek mümkündür. W. Benjamin kural dışı durumun ezilenler için olağanlaştırılmış bir rejim olduğunu ifade etmiştir (Benjamin, 2010: 19-43). W. Benjamin’in söyledikleri “olağanüstü hâl ve olağan hâl bir arada ezilenler için inşa edilmiş ve yürürlüğe alınmış bir rejimdir” ifadesiyle geniŐletildięinde bugünkü durumun daha net olarak görülebileceğini belirtebiliriz. Yani bugün ezilenler açısından egemen hem kural dışı

duruma karar verme yetkisine sahip olup bunu kabul ettirmiş olan hem de verili düzen yasalarının uygulanmasına dair meşruiyeti ve araçları elinde tutandır. Dolayısıyla günümüzde ezilenler, egemenliğe dâhil olan bu çok yönlü-yüzlü özelliklerden ötürü bir müphemlik alanına teslim edilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda, içinde bulunulan durum yalnız başına ne kural dışı durumun olağanlaştırılması ne kural dışı duruma karar verilmesi ne de otoritenin mistik temeliyle açıklanamaz. Bugün egemenlik artık hayatın her anına ve alanına ilişkin iki halin içerisinde konumlanmış hukuk-yasal-siyasi ölçütler koyan ama aynı zamanda bu ölçütlere dair normları ihlal etme-içerme-meşrulaştırma-uygulama yetkisini kendinde bulunduran özelliklere sahiptir. Yanı sıra böylesi bir durumu sürekli olarak “şimdi ve burada olan” şeklinde de işletmektedir.

Ezilenler yasayı ihlal ettiğinde, yani egemenin hukukunun sınırlarını ihlal ettiğinde, nasıl bir yaptırım ile (ölüm ve çeşitleri, para cezası, işkence vd) karşılaşacağı egemen tarafından belirlenmektedir. Ölüm ile yaşam arasındaki sınırı çizme, biyopolitika ile thanatopolitika arasındaki sınırları belirleme kararı, egemenin bir kez daha cismani hale gelmesine zemin hazırlamaktadır. Bu konuda bir başka örneği daha demokratik sayılan Avrupa devlet rejimlerine bakarak verebiliriz. Demokratik düzenin ve istikrarın ileri formu sayılan Avrupa ülkelerinin her geçen gün güvenlik devletine doğru hızla yol kat etmeleri (Agamben, 2016) uzun bir süredir tartışılmaktadır. Mülteci krizine ilişkin henüz Geri Kabul Anlaşması imzalanmadan Avrupa devletleri tarafından Türkiye’ye Suriyeli mülteciler kabul edilmesini talep etmesi ve bunun için maddi destek pazarlığını yapması hukuktan önce gelen siyasal olanın biyopolitik ve thanatopolitik ile irtibatına işaret etmektedir. Demokrasi ve hukuk kıtası sayılan Avrupa’nın söz konusu mülteciler olunca yasa yürürlüğe girmeden önce yasanın uygulanmasını istemesi egemenin hukuk kurucu rolünü imlemektedir. Böylece egemen tarafından de facto durumun yaratılması ve mülteciler açısından henüz yürürlüğe girmemiş yasanın uygulanıp uygulanmaması müphemliğinin ortaya çıkması gerçekleşmiştir. Yani hukuk bir kez daha karardan sonra gelmiş, siyasal olanın önceliği tescil edilmiştir. Bu momentte ezilen veya kurucu öteki olan insanlar ise yaşam ile ölüm, karar ile adalet arasındaki müphemlikte bırakılmıştır.

5. MARJDAKİ ÖTEKİ

Aykut Çelebi “Kuraldışı Durumlarda Karar Vermek” adlı makalesinde kuraldışı durum ve egemenlik arasındaki ilişkiye dair tartışmalar yürütmüş ve kural dışı durumun kural haline geldiği böylesi bir dünyada karar vermek yerine iş birliğinin öne çıktığını ifade etmiştir. Çelebi, bu ifadeyi, Ulrich Beck’in dünya, düşmanı olmayan bir demokrasiye doğru gidiyor ifadesiyle desteklemiştir (Çelebi, 2001: 143-144).

Gerçekten günümüz dünyası A. Çelebi'nin bahsettiği gibi düşmanı olmayan bir demokrasiye doğru mu gitmektedir? İç savaş tehdidi, her türlü şiddet, etnik barbarlık ve dinsel fundamentalizmin kural haline geldiği dünyada bu sorunların çözüldüğü ve iş birliği aracılığıyla demokratik kurumların domine olduğu, evrensel bir kamusal alanın oluşturduğu dünyaya doğru mu gitmekteyiz?

Bugün egemenler, kuraldışı durumlarda karar vermek gibi bir tutum sergilemek yerine kural dışı durum ile kural arasında tercih yapmamak ve tahakkümü bu ikisi arasında tercih yapmamak ile birlikte oluşan müphemlikte gerçekleştirmek istemektedir. Öte yandan dünyada yükselen ırkçılık, otoriter popülizm ve mülteci düşmanlığı A. Çelebi'nin makalesini kaleme aldığı 2001 yılından bu yana dünya, düşmanı olmayan bir demokrasiye değil, demokrasinin asgari gerekliliklerinin dahi yerine getirilmediği kırılğan yaşamlarla çıplak iktidarın karşı karşıya olduğu bir dünyaya dönüşmektedir. Egemenler bu durumda motivasyonunun temelinde ötekinin uç şekilde tanımlanmasını koymaktadır. Egemenler açısından öteki olarak düşman, alt edilmesi gereken ya da insan-olmayan olarak tanımlanmaktadır (Koselleck, 2013). Bu da düşman olarak kodlanana yönelik her türlü kararın alınması ve cürmün işlenmesinin yolunu açmaktadır. Bugün öteki olarak kodlamanın olmadığı dünya bir yana, öteki olarak kodlanana yönelik işlenen suçlarda etik, siyasi ve hukuki hiçbir bağlayıcılığın olmadığı bir tablo söz konusudur. Suç-ceza diyalektiği askıya alınmış, kuraldışı durum ezilenler ve "suçlular" için kural haline getirilmiştir.

Denebilir ki; bugün artık Heideggerci anlamda karar vermek, sadece temellendirmek ve yaratmak değil, yaratma potansiyelini her daim elinde tutmak ve bu kudrette olmaktır. Schmittçi anlamda karar vermek, sadece kural dışı duruma karar vermek değil hem kural dışı durumu hem de kurallı hali birlikte aynı anda hizmetine almak ve tahakküm edilenin olağanüstü veya olağan hale ilişkin hangisinin geçer akçe olduğunu bilmesine fırsat vermeyerek egemenliği müphemlik alanında sürdürmektir. Derridacı anlamda karar vermek, kurala ve hesaplanabilir bir düzene veya sırasıyla kural dışına ve hesaplanamayan bir düzensizliğe birlikte yabancı olma deneyimidir. W. Benjamin'den doğru bugünü okuduğumuzda ise, ilahi şiddet ihtimalinin ve imkânının ortadan kalkmasıdır.

Jacques Ranciere, polis ile politika arasındaki farkın ortadan kalktığı durumlarda, politikanın polisten özgürleşmek yerine sahnedan çekilme ihtimaline işaret etmektedir (Ranciere, 2007: 25). Yeryüzünü parselleyen otoriter popülizm, güvenlik devleti ile güçleri birleştiren politika, her zamankinden daha fazla sahnedan çekilmeye meyletmiştir. Politikanın sahnedan çekildiği her anda ise öteki, daha fazla marja itilmeye, farklılıklar dışlanarak aynılık rejimi tahkim

edilmeye devam edilmiştir. Yani politikanın polisle aynılaşması toplumsal karmaşa, ilahi Şiddetin iptali, kadir-i mutlak iktidar gibi totalitenin tamlamalarını sahneye çağırılmaktadır.

Totalitenin sahneye çağırıldığı 2019 yılı küresel siyaseti açık denizlerde boğulan mültecileri, otoriter popülist liderleri, post-hakikat rejimlerini, yurttaşlık haklarının teker teker ellerden alınmasını, ulusalcılığın iktidar sahnelerinde tekrar baş göstermesini tartışmaktaydı. Yaşamı mümkün kılan ve çevreleyen politika, otoriter popülistlerin dilinde manipölasyon ve sansasyon malzemesine dönüşmüŐtü. Colin Crouch Post-Demokrasi adlı eserinde demokrasinin halini net Şekilde betimlemiŐti. Ona göre demokrasi ile politikanın zaruri birlikteliğinde, kapitalizmin getirdiğİ teknolojik gelişmeler, politikayı olabildiğince demo'nun teknikler yoluyla ikna edilmesine götürmüŐtür. Şöyle ki, siyaset gittikçe siyasal olandan arındırılarak kitlesel iletişim aracılığİyla ikna endüstrisinin alanına bırakılmış, reklam teknikleri ve kamuoyu araştırmaları aracılığİyla siyasetin kurucusu istatistik olmuştur. Buradan çıkan sonuçla birlikte siyaset show-business'a dönüşmüş, kartellere teslim edilmiş tek yönlü iletişim ile hayalleri biçimlendirme makinesine dönmüŐtür (Crouch, 2016: 32-34). Algı ve imajların olguların önüne geçtiğİ ve siyasetin Őova dönüştüğü bir dönemde dünyanın en güçlü devletinin başkanlığına eski bir televizyon programcısı olan otoriter popülist Donald Trump'ın seçilmesi tarihin bir ironisi olsa gerekti.

Siyasetin yitiminin hızlandığİ, demokrasinin en temel teamüllerinin dahi yönetime katılmadan etkisizleŐtiğİ bu dönemde inanç ve kimlik eksenli kanlı çatıŐmaların toprakları olan Ortadoğü başta olmak üzere dünyanın hemen her bölgesinde sınıf ve kimliğİ birleştiren, birleŐtirirken sınıfsal aidiyet açısından benzerlik, kimlik açısından farklılıkları esas alan itirazlar da yükselmekteydi. Neoliberalizm doğduğü topraklarda ölümünün ilanının² dehŐetini yaşamaktaydı.

Covid-19 salgınıyla birlikte ortaya çıkan kaotik hal, egemenler için olduğü kadar halklar için de yeniden karar verme, karar verilemezlik içerisinde otoritenin temellerini yeniden düşünme ve yeni kurumsalcılığİ (daha demokratik, eşitlikçi, özgürlükçü) toprağİ ekilen filizin yeŐermesi gibi mümkün kılmaktadır. Bir anlamda Covid-19 ile ortaya çıkan istisnai hal, teolojideki mucizeyi çağırma potansiyeline sahiptir. Covid-19 pandemisinin yayılması ile birlikte hayatta kalma stratejilerinden tüketim alışkanlıkları ve duygulanımlara kadar hem bireysel değİŞimler yaşandı hem de kolektif hafıza yeni deneyimlerle dolmaya başladı. Bernard Stiegler'in dediğİ

² Őili'deki protestolarda yaygın olarak "Neoliberalizm Őili'de doğdu, Őili'de ölecek" sloganı kullanıldı.

gibi “Hiçbir sesin şarkı söylemediğı bir büyü bozulması” (Stiegler, 2012: 51) yaşandı ve yaşanmaya devam ediyor.

İçinde yaşadığımız siyasal sistem ezilenler açısından yarattığı müphemlik durumuyla tam bir karmaşa festivali görüntüsü vermektedir. Öteki olarak kodlanana yönelik her türlü fiil olağanlaştırılmış bir şekilde hayata geçirilebilmektedir. Bununla birlikte dinsel köktencilik, ekolojik tahribat, kısımlar, demokrasi arayışlarının bastırılması, otoriter yönetimlerin yükselmesi, aşırı sağcılığın taban kazanması, eşitlik taleplerine yönelik saldırgan tutumlar, gelir dağılımdaki adaletsizlik başta olmak üzere ekonomik felaketin derinleşmesi, demokrasinin bir yaşam biçimi ve kültür olarak yayılması yerine küresel güçler tarafından müdahaleciliğın aracı konumuna getirilmesi gibi sayısız kötücül faktör derinleşerek sürmektedir. Ve açıktır ki, gittikçe kartelleşen ve otoriterleşen siyasi-iktisadi-dinsel iktidarlar karşısında her birimiz, her an “ezilen” kümesine sokulup müphemlik alanına sevk edilmekle karşı karşıya bulunmaktayız.

2020 yılında Çin’den dünyaya doğru yayılan Covid-19 pandemisi bu riskleri arttırma duygularını pekiştirdi. Tehlike çanlarını çalışması açısından Giorgio Agamben’in yazdığı metin önemlidir. G. Agamben, “Covid-19: Gereksiz bir acil durumun yarattığı istisna hali” (Agamben, 2020) adlı metninde Covid-19 pandemisinin mevcut yayılımı ve yarattığı tehdit ile tekniğın kullanımının merkezinde olduğu önlemler arasındaki orantısızlıktan bahsetmiştir. Önlemler ile esasında salgını arttıracak panik halinin yaratıldığını, hareketin kısıtlandığını, gerçek istisna halinin kışkırtıldığını belirtmiştir. İnsanların bizatihi egemenler tarafından yaratılan güvenlik kaygıları ile özgürlüklerinden feragat ettiğini, ölülerimizle ilgili haklardan bile vazgeçerek esasında hayatta kalmaktan başka ahlaki değerimizin kalmadığını belirterek bunun toplum olmanın yitimi tehlikesine vurgu yapmıştır.

6. KAVRAM SETLERİNDE YENİ VE KURUCU POLİTİKAYI ARAMAK

Covid-19 pandemisinin hızla yayılması sonrası G. Agamben gibi olumsuz düşünenler kadar Slovaj Zizek gibi olumlu düşünenler de vardır. S. Zizek, Covid-19 pandemisinin siyasal yaşama etkisini değerlendirirken, bu durumda egemenin kendisinin de bir sınanma içerisinde olduğunu ifade etmektedir (Zizek, 2020). S. Zizek, egemenlerin de panik içinde olduğu tespitinden hareketle, meşruluk sağlamaları için egemenlerin salgınla etkin mücadele etmesi gerektiğine işaret etmektedir. Yani egemenler bir yandan sağlığa erişim gibi temel hakları yerine getirmek diğer yandan ise yurttaşlarının geçimlerini sağlamakla karşı karşıya kalmıştır. Denetimlerin ve kamu otoritesinin daha belirgin hale gelmesinin yanı sıra temel hakların ekonomik alana genişletilerek sağlanmasının sınanma skalasının iki ucuna işaret ettiği ifade edilebilir. Bu

kapsamda S. Zizek, Covid-19 yayılmasıyla çeşitlenen tartışmalarda, biyopolitik momenti meşruluk ile buluşturarak yeni bir pencere açmaktadır. Bu pencereden bakıldığında, Covid-19 öncesinin yan yana getirilemeyecek kavramları, yeni setleri bir araya getirme potansiyelini var etmektedir. Yani denetim ve kontrol ile hakların genişletilmesi ve sağlanmasını bir arada düşünme imkânı var etmektedir.

Covid-19 pandemisinin yayılmasının bireysel, toplumsal ve sistemsal etkilerine dair tartışmalar devam ederken bugün daha adil, demokratik, eşitlikçi bir dünyayı düşünmek için mevcut kavramları ve kavram setlerini bozmak ve yeniden kurmak gerekmektedir. Uzun süren ve ölüm ile sömürünün her anına sindiği geçmişe ait kavramları ve kavram setleri, özgürlükçü düşünmenin süzgecinden geçerek başka bir dünyayı mümkün kılabilir. Çünkü Covid-19 sonrası her ne kadar yeni güne merhaba denebilecek bir momenti işaret etse de Karl Marx'ın belirttiği gibi "İnsanlar tarihlerini kendileri yaparlar, ama onu serbestçe kendi seçtikleri parçaları bir araya getirerek değil, dolaysızca önlerinde buldukları, geçmişten devreden verili koşullarda yaparlar" (Marx, 2010: 30). Yani miladın sonrasında özne, kendi tarihini yapmakla mesuldür.

Tarih meleğinin yüzü geçmişe dönük olsa da yarımı görmek ve başka bir dünya mümkün demek için demokrasiyi aynılık tehdidi ve temsil esaretinden kurtararak farklılık rejimi ile birlikte düşünmek, politikayı homojenliğin değil, farklılığın zemininde yeniden kurmak özgürlükçü ve eşitlikçi bir yaşamın kapılarını aralayacak potansiyeli yakalamak gerekmektedir. Yani J. Ranciere'nin eşitsizliğin bağrına yerleştirdiği demokrasiyi (Ranciere, 2010: 83) buradan her daim çekip çıkarmak, eşitsizlik yerine farklılığı koymak güçlü bir demokrasinin gerçekleşmesi için zorunluluktur. Dünyanın şirketler oligarşisi, otoriter liderliğe indirgenmiş politika yapma biçimi, her alanda ve her katmanda halkın yönetime katılması için halkın eşit olması gerekliliğini gerçekleştirmek gerekir. Eşitlikten arındırılmış bir demokrasi anlayışı, sosyal ve siyasalın bitişine işaret eder. Bu bitiş engellemenek için mevcut demokrasiyi bozmak ve eşitlikle birlikte var etmek önemlidir.

Siyasalın kurucu momentini şiddet yerine politika üzerinden düşünmek yakın geçmişi esaret altında tutan şiddete karşı siyaset hakkını savunmakla eş değerdedir. Politikanın kurucu ögesi olarak ötekinin fiziksel ve simgesel şiddete mahkûm edilmesine son vermek, politikayı hem bir ikna endüstrisi olmaktan çıkaracak –burada ikna endüstrisine rıza gösterenlerin politikaya dönüşü önemlidir- hem de ötekinin yeniden kurgulanması zorunluluğunu getirerek yeni imkânlara kapı aralayacaktır. Siyasal olanın yeniden kurulmasına davet içeren bu kavramsal etkileşim, politika yapmanın ve/veya politikanın kendisinin içerik ve biçim açısından dönüşümünü siyaset hakkı kapsamında gerçekleştirebilecektir.

Siyaseti mümkün hale getirecek düşünce, siyasetle etik arasındaki ilişkiyi yeni biçimleri ile kurmayı gerektirmektedir. Bunun yolu da kural dışı duruma vehmedilen negatiflik ve ezilenlere reva görülen müphemliği siyasetin kıyılarından silmekle mümkündür. Bu kapsamda kural dışı durum ile ezilenler arasında kurulan ‘müphemlik’ ilişkisine neşter vurmak, siyaseti ve etik olmaklığı mümkün kılar. Desizyonist egemenlik kuramında kural dışı durum egemen lehine kurulan ilişki yasaklayıcı ve kısıtlayıcıdır. Bu yönüyle, toplumsal ve siyasal ilişkiyi imkânsız kılar. Bu imkânsızlığı, imkânlar alanının lehinde yenilgiye uğratmak kural dışı durumu toplum-birey lehinde ve egemeni kısıtlayıcı biçimde kurmak gerekmektedir. Bunun mümkün olduğuna dair başvurabileceğimiz metinlerden bazıları İslam Felsefesi’nde bulunabilir. İslam felsefesinde kural dışı durum ve/veya istisna hali “Zaruret Hali” tartışmaları içerisinde değerlendirilmektedir (Kahraman, 2016). İslam fikhının bazı yorumlarına göre Zaruret Hali’nin geçerli olduğu durumlarda teolojik egemenin kurallarına aykırı davranmak yani günah ve haram diye tanımlanan kural dışılıkları gerçekleştirmek mümkündür. Burada açıkça görülmektedir ki, İslam’daki Zaruret Hali egemenin değil toplumun ve bireyin lehinde işlemektedir. Oysa ki, desizyonist kural dışı durumda egemenlik tasdik ve tahkim edilir. İslam Felsefesi’nin içerisinde yer alan Zaruret Halinin teoride ve deneyimde kendine ait handikaplara sahip olduğu açıktır. Ve fakat bununla birlikte Zaruret Halinin kural dışı durumu egemen aleyhinde bozmasının sunduğu potansiyel imkânlar da oldukça önemlidir.

Nihayetinde kararı potansiyel egemenliğin aktüel gerçekleşmesinin hizmetine koşmak yerine, demokratik yaşamın gerçekleşmesinin uğrağı haline getirmek, karar verilemezliği farklılıkların eşit ilişkisinde kesinlik dairesinde tutabilmek, kurumsalcılığı kapsayıcı, adil ve eşitlikçi bir şekilde yeniden gerçekleştirebilmek 20. yüzyılın kirini ve pasını 21. yüzyıla bulaştırmadan hayatlarımıza devam etmenin anahtarı haline gelebilir. 21. yüzyılda yaşamın kavram setleri yeni konselasyonlara tabi olmasını sağlamak gerekir. Yani Kuraldışı Durum, Egemenlik ve Müphemlik kavramlarından oluşun 20. yüzyıl kökenli kavram setine karşı Demokrasi, Eşitlik ve Politika kavram setini 21. yüzyılda hâkim kılmak lazım gelir.

7. KAYNAKÇA

Alan Sümer B. (2014), Derrida’da Kararverilemezlik ve Sorumluluk İlişkisi, FLSF Dergisi, Sayı: 18.

Benjamin W. (2010), Şiddetin Eleştirisi Üzerine, Hazırlayan: Aykut Çelebi, Şiddetin Eleştirisi içinde, çev. Zeynep Direk, Metis Yayınevi: İstanbul.

Crouch C. (2016), Post-Demokrasi, Çev. A. Emre Zeybekoğlu, Dost Yayınevi: Ankara.

- Çelebi A. (2001), *Kuraldışı Durumlarda Karar Vermek*, Defter Dergisi, Sayı 42, İstanbul.
- Derrida J. (2010), *Yasanın Gücü Otoritenin Mistik Temeli*, Hazırlayan: Aykut Çelebi, Şiddetin Eleştirisi içinde, çev. Zeynep Direk, Metis Yayınevi: İstanbul.
- Erdal C. (2007), *Paradokslar ve Karar Verilemezlik*, Ankara Barosu Dergisi, 2007, Ankara.
- Foucault M. (2013), *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, Çev. Ferhat Taylan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Marx, K. (2010), *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*, Çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Ranciere J. (2007), *Siyasalın Kıyısında*, Çev. Aziz Ufuk Kılıç, Metis Yayınları: İstanbul.
- Ranciere J. (2010), *Demokrasiye Karşı Demokrasiler*, *Demokrasi Ne Alemde içinde*, Haz. Eric Hazan, Çev. Savaş Kılıç, Metis Yayınevi: İstanbul.
- Reinhart K. (2013), *Kavramlar Tarihi/Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatiği Üzerine Araştırmalar*, Çev. Atilla Dirim, 2. Basım, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Saygılı A. (2015), *Kutsal Canavar Devlet*, 3. Baskı, İmaj Yayınevi: Ankara.
- Schmitt C. (2016), *Kanunilik ve Meşruiyet*, Çev. Mehmet Cemil Ozansü, İhtaki Yayınevi: İstanbul.
- Schmitt C. (2001), *Siyasi İlahiyat*, çev. Emre Zeybekoğlu, 2. Baskı, Dost Yayınevi: Ankara.
- Schmitt, C. (2005), *Somut ve Çağa Bağlı Bir Kavram Olarak Devlet*, Cemal Bali Akal (Derl), *Devlet Kuram İçinde* (s. 245-257), Dost Kitabevi: Ankara.
- Schmitt, C. (2021), *Hukuki Düşüncenin Üç Türü*, Çev. Toros Güneş Esgün, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Stiegler B. (2012), *Mistagoloji: Çağdaş Sanat Üzerine*, *Farklı Dünyaları Düşünmek içinde*, Haz. J. Backstein, D. Birnbaum, S.O. Wallenstein, Çev. Emine Ayhan, Metis Yayınları, İstanbul.
- Sevan Nişanyan, Nişanyan Sözlük, Erişim Tarihi: 14.05.2016
<http://nisanyansozluk.com/?k=karar&x=0&y=0>
- Slavoj Zizek, *Coronavirus situation is way too serious to be in panic*, Erişim Tarihi: 09.02.2022, <https://www.youtube.com/watch?v=HabyJi66l0w&list=WL&index=30&t=0s>
- Oğuzhan Başbüyük, Erişim Tarihi: 14.05.2016,
https://oguzhanbasibuyuk.files.wordpress.com/2015/08/siyaset_sosyolojisi_hafta4.pdf

ÜÇ KAVRAM BİR DÜNYA: KURAL DIŞI DURUM ve SİYASETİN İMKÂNI

David Bates, *Crisis Between the Wars: Derrida and the Origins of Undecidability*, Erişim Tarihi: 14.05.2016, <http://rhetoric.berkeley.edu/files/derrida.pdf>

Şebnem OĞuz, *Kurumsalci Bir Kurgu Olarak Kalkinmaci Devlet: Tarihsel ve Kuramsal Bir EleŐtiri*, *Amme İdaresi Dergisi*, Erişim Tarihi: 15.05.2016, http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/05d9617119505a4_ek.pdf?dergi=Amme%20Idaresi%20Dergisi

Giorgio Agamben, *Hukuk Devletinden Guvenlik Devletine*, Erişim Tarihi: 15.05.2016, <http://medyascope.tv/2015/12/27/giorgio-agamben-hukuk-devletinden-guvenlik-devletine/>

Giorgio Agamben, *Covid-19: Gerekesiz bir acil durumun yarattigi istisna hali*, Erişim Tarihi: 09.02.2022. <https://terrabayt.com/covid19/covid-19-gerekcesiz-bir-acil-durumun-yarattigi-istisna-hali/>

Hayrettin Kahraman, *İslam Hukukunda Zaruret Hali*, Erişim Tarihi: 12.062016. <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0177.htm>

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

SOME THOUGHTS ON SHEIKH BEDREDDIN'S REVENGE AND MESYANIC MOVEMENTS IN TURKEY

Prof.Dr.Bayram BAYRAKDAR ¹

Özet

15. yüzyıl başlarında Ankara bozgunundan (1402) sonra başlayan *Anadolu beyliklerinde restorasyon* dönemi olarak tanımlayacağımız bir süreçte, orta çağın bilinen klasik taht kavgalarının yanında, hâtta, Osmanlı devleti ve toplumu adına Timur işgal ve istilâsından daha radikal gördüğüm sosyo-politik bir ayaklanma olgusu ile yüz yüze gelindi. Bu anlamda Şeyh Bedreddin ihtilâli, Sultan Sencer döneminde Horasan bölgesinde çıkan Oğuz ayaklanması (1153), Türkiye Selçuklularında Babaîler kıyamı (1236) ile kimi ortak yönlerden kıyaslanabilir bir kitlesel halk hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Sultan Sencer dönemindeki Oğuz kıyamı salt politik bir ayaklanma iken, Babaîler ve Şeyh Bedreddin ayaklanmaları dini ve sosyo-politik bir olgu olarak değerlendirilebilir.

Şeyh Bedreddin ayaklanması, Osmanlı Devleti tarihinde beylikten devlete geçiş sürecinde, 28 Temmuz 1402 Ankara bozgununun getirdiği kaotik sürecin bir sonucu olarak Anadolu ve Rumeli'de gelişen bir kalkışmadır. Karaburun'daki Börklüce Mustafa ve Manisa yöresindeki Torlak Kemal isyanlarını Şeyh Bedreddin kalkışması ile birlikte almak gerekir; çünkü, Şeyh Bedreddin'in açık ya da örtülü önderliğinde ve bir halk kıyamı olarak başlayan tarihsel olgu modern anlamda bir ihtilâlcî başkaldırı biçiminde tanımlanmalıdır. 15.yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan ihtilâl, Anadolu'da Balkanlar'da ve Avrupa'da yankı bulmuştur. Bu dini ve sosyal hareket, toplum düzenini temelinden değiştirmeyi amaç edinen bir ihtilal hareketi olarak ele almak yanlış olmaz.

Anahtar Kelimeler: Ankara Savaşı, Şeyh Bedreddin Ayaklanması, Musa Çelebi, Mehmet Çelebi, Fetret Devri, Börklüce Mustafa, Torlak Kemal.

JEL Sınıflandırması: B3, B41

Abstract

At the beginning of fifteenth process that we will define as the restoration period in the Anatolian principalities that began after the Ankara defeat (1402) at the beginning of the century, a socio-political uprising phenomenon that I consider more radical than the invasion and invasion of Timur on behalf of the Ottoman state and society, as well as the known classical throne fights of the Middle Ages, even came face to face with. In this sense, the Sheikh Bedreddin revolution, the Oguz uprising (1153), which occurred in the Khorasan region during the reign of Sultan Sencer, the Babaili apocalypse (1236) in the Seljuks of Turkey, and some of them appeared as a mass popular movement comparable in common ways.

¹ Emekli Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Buca-İZMİR, bayram.bayrakdar@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2098-9453.

Makale Gönderim Tarihi(Manuscript Submit Date): 11.04.2022, Kabul Tarihi(Accepted Date): 13.06.2022, Basım Tarihi(Published Date): 30.06.2022, turnitin benzerlik oranı(turnitin similarity ratio): %31

While the Oghuz apocalypse during the reign of Sultan Sencer was a purely political uprising, the Babaili and Sheikh Bedreddin uprisings can be considered a religious and socio-political movement.

Keywords: The Battle of Ankara, Sheyh Bedreddin Uprising, Musa Çelebi, Mehmet Çelebi, The Period of Fetret, Borkluce Mustapha, Torlak Kemal.

JEL: B3, B41

1. GİRİŞ

Osmanlı Beyliği Devleti hemen her yüzyılda görülen ihtilâlcî başkaldırı hareketleri çoğunlukla, mevcut yönetimden hoşnut olmayan yeniçeri ve sipahi isyanları olarak zuhur etmiştir; ya da merkezi otoriteye başkaldırarak eski hak ve imtiyazlarını elde etmek isteyen sipahi ve köylülerin düzen arayışı biçiminde gelişen ihtilâlcî hareketler olarak tanımlanmıştır.

15. yüzyıl başlarında Ankara bozgunundan (1402) sonra başlayan *Anadolu beyliklerinde restorasyon* dönemi olarak tanımlayacağımız bir süreçte, orta çağın bilinen klasik taht kavgalarının yanında, hâtâ, Osmanlı devleti ve toplumu adına Timur işgal ve istilâsından daha radikal gördüğüm sosyo-politik bir ayaklanma olgusu ile yüz yüze gelindi. Bu anlamda Şeyh Bedreddin ihtilâli, Sultan Sencer döneminde Horasan bölgesinde çıkan Oğuz ayaklanması (1153), Türkiye Selçuklularında Babaîler kıyamı (1236) ile kimi ortak yönlerden kıyaslanabilir bir kitlesel halk hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Sultan Sencer dönemindeki Oğuz kıyamı salt politik bir ayaklanma iken, Babaîler ve Şeyh Bedreddin ayaklanmaları dini ve sosyo-politik bir olgu olarak değerlendirilebilir.

16 ve 17.yüzyıl dönemindeki Celali ayaklanmaları da benzer nitelikte olmakla birlikte, Şeyh Bedreddin ayaklanması, Osmanlı’da beylikten devlete geçiş sürecinde, 28 Temmuz 1402 Ankara bozgununun getirdiği kaotik sürecin bir sonucu olarak Anadolu ve Rumeli’de gelişen bir kalkışmadır. Karaburun’daki Börklüce Mustafa ve Manisa yöresindeki Torlak Kemal isyanlarını Şeyh Bedreddin kalkışması ile birlikte almak gerekir; çünkü, Şeyh Bedreddin’in açık ya da örtülü önderliğinde ve bir halk kıyamı olarak başlayan tarihsel olgu modern anlamda bir ihtilâlcî başkaldırı biçiminde tanımlanmalıdır. 15.yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan ihtilâl, Anadolu’da Balkanlar’da ve Avrupa’da yankı bulmuştur. Bu dini ve sosyal hareket, toplum düzenini temelinden değiştirmeyi amaç edinen bir ihtilal hareketi olarak ele almak yanlış olmaz.² 14. yüzyıldan başlayan 15 ve 16. yüzyıl döneminde baş gösteren Celalî isyanlarına

² Kollektif Eser, *İhtilâller ve Darbeler Tarihi/Les Coups D’Etat—Hükûmet Darbeleri*, (Çev.; Sabiha Bozbağlı), İstanbul 1967, s. 87.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

ve oradan günümüze kadar evrilen *Bedreddinli* akımının arka planını nasıl okumak gerekir?³ Cemâl Kafadar'ın proje danışmanlığını yaptığı, Anadolu'da ve Rumeli'de Bedreddin'in izlerinin ve etkilerinin yerini ve değerini saptama adına bir akademik sâha araştırması niteliğindeki özgün ve yenilikçi bilgileri kapsayan Nurdan Arca'nın, *Şeyh Bedreddin: Uzun İnce Bir Yol* başlıklı kitabındaki şu değerlendirme benim de benimsediğim bir tutumu yansıtır: *Şeyh Bedreddin'in çoğulcu dünya görüşüne, doğacı tasavvufuna, yobazlığı ve 'mutlak iktidarı sorgulayan muhalif zihniyetine', hukuk-adalet anlayışı ile aydınlık dünya görüşüne her zaman muhtaç olduğumuz için yazdım.*⁴ Burada Arca'nın meramı, yalnızca, namuslu ve nesnelliği önceleyen özgür bir araştırmacının yazdıklarını topluma yansıtma amacından başka bir şey olamazdı. Söz konusu tarihsel sâha, Anadolu ve Balkanlar, ortak bir bölgenin, yaşanmışlıkların, kültür coğrafyasıydı.

Beylikler devri Türkiye'sinde Selçuklu-Bizans uc bölgelerinde, *uc toplumu*, gerideki merkezin koruyucusu olarak yerleşmiş bir ahali arasında teşekkül etmiş olan gazi topluluklarından meydana gelmekteydiler. Bu arka memlekette/hinterlandta İslamî toplulukların yaşamı, komşu Arap ve İran eyaletlerinden gelen Müslümanlığın son devir biçimleri içinde, yâni ziraat, sanayi, ticaret ve iyi düzenlenmiş bir idare ile geniş bir genel kültür üzerine dayanan barışçı ve hoşgörülü/müsamahakâr bir uygarlık içinde gelişen bir karakterde idi. Gelenekleri açısından Batı Anadolu uc bölgelerine göçmüş bulunan eski Fırat ve Toros askeri hudut bölgelerinde olduğu gibi sınırların güvenliğini sağlayan gaziler, daha çok Müslümanlığın ilk devirlerindeki ananeleri, onun savaşçı atılganlığını ve dini taassubunu devam ettirmekte ve yerleştikleri çevrenin tesirlerine maruz kalmaktaki kolaylık itibariyle de ona benzemekte idiler.⁵ Selçuklu-Bizans hudut boylarındaki Türk gazileri, Moğollar tarafından sürülüp Bizans savunmasının zaaflarından da cesaretlenerek taarruza geçtikleri ve bir kaç sene içinde Anadolu'da hâlâ Bizans'ın elinde bulunan bütün toprakları zapt ettikleri sıralarda, sürekliliği olan iki yüzyıllık yerleşme sonucu Batı Anadolu'ya her bakımdan dönülemez biçimde alışmış bulunuyorlardı. Osmanlı Beyliğinin de içinde bulunduğu bu gazi önderler İran'daki İlhanlıların siyasi etkisinden bağımsız oldukları aşamada her biri kendi bağımsız beyliğini kurmuştu.⁶

Osmanlı tarihi araştırmacılarından Ernst Werner, Batı Anadolu'da gelişen Türk nüfus yoğunluğunun nedenlerini kısaca şöyle değerlendirmektedir: Moğol işgâl ve istilâlarının

³ Nurdan Arca, *Şeyh Bedreddin: Uzun İnce Bir Yol*, İstanbul 2021, s.25.

⁴ Arca, *Şeyh Bedreddin...*, s. 25.

⁵ Paul Wittek, *Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına (1402-1455)*, (Çev.; Halil İnalçık), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1943, s. 69.

⁶ Wittek, *Ankara Bozgunundan...*, s.559-560.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Selçuklu Türkiye'sindeki gelişmeleri olumsuz etkilediğini; ancak, diğer taraftan bu etkilerin Anadolu'da, Türkistan'da ve Çin'deki kadar yıkıcı olmadığını belirtir; çünkü, Âl-i Cengiz/Cengiz Oğullarının istilâları sonucu bu coğrafyalarda nüfusun onda sekizini ortadan silindiği değerlendirilir. Anadolu'da ise sadece merkez değişmiştir. Konya'nın işgali sonucu merkez değişince Batı Anadolu beylikleri daha serbest hareket etme yeteneği kazanmışlardır.⁷ Yıkıcılığın Türkistan ve Çin'deki kadar olmamasının nedenini, Anadolu'nun işgal ve istilâlarının Moğolların merkez güçlerince değil, bir yan kolu tarafından yapılmış olmasını gösterir. Moğol istilâlarının bir sonucu olarak, Moğolların baskı ve yıldırımları sonucu Türkistan, Horasan ve İran'dan gelen yeni dinamik göçebe unsurların da etkisiyle Türk dili ve kültürünün öne çıkması, Farsçanın etkisinin giderek azalmasını beraberinde getirmiştir.⁸

Kısaca Bizans yönetimindeki Anadolu'yu işgal ve istilâ eden ilk Türk yerleşim dalgası 11. yüzyılda Selçuklu Türklerinin gelişleriyle başlamıştır. Göçebelerin ciddi bir Şamanizm inancına sahip oldukları ve dilbilimciler tarafından gelecekteki üç modern lisanı Türkiye Türkçesi, Azerbaycan dili ve halk dili olan Türkmenceyi Batı Türklüğünü nitelemek için kullanılan bir terim olan Ömer Lütfü Barkan'ın ifadesiyle Kolonizatör Türk Dervişliği, yâni, Oğuz kökenli sufiliğin etkisi altında, Köprülü-Barkan ve İnalıcık'ın ortak kullandıkları terminolojiyle güçlü bir heteredoksluğun yaşandığı sünni eğilim ve meşrepli Türk yerleşimi, yerli halklardan Kürtleri, Arapları, Kafkaslıları, Ermenileri ötekileştirmeksizin kendisini onlara çok güçlü bir biçimde devlet ve toplum iradesi olarak dayatmıştır. Bunda, çeşitliliğe karşı müsamaha olarak yansıyan Müslümanlık kapsamında değerlendirilmesi gereken hoşgörü politikası-İnalıcık istimalât politikası demektir-yanında yönetici sınıf ve halk olarak Türklerin imparatorluk tecrübelerinin ve birikimlerinin payı önemlidir. Büyük

⁷ Erst Werner, *Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa*, (Çeviri: Hakan Sevin), Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s.22.

⁸ Werner, *Şeyh Bedreddin...*, s.22; Farsça ve İran kültürü Selçuklularda hâkim dil ve kültürdü. Selçuklular, Farsça konuşmaktaydı, mimari ve sanat fars etkisindeydi. Toplumda Şamani etkiler olmakla birlikte, Türkmen taifeleri dışında, egemen kültür fars kültürüydü. Bu konuda Köprülü, Barkan, İnalıcık, Turan'ın görüşlerinin benzerini Werner de yansıtmıştır. Bütün dinlere eşit mesafede duran eski Türklerin tutumu da dahil Özelde Beylikler devri Türkiye'sinde ve Türk dünyasında Türkçenin ve çevirilerin yeri ve değerini kapsamlı biçimde anlatan, ayrıca, İslâm uygarlığının, özellikle Abbasilerden itibaren 8 ve 9. yüzyıllardan başlayarak eski Yunan bilim ve felsefesi üzerine yazılmış çeviri kitaplar, Antakya, Harran, Bağdat, Konya ve Kahire şehirlerinde bilim ve felsefenin tarihsel sentezleri ve etki ve yansımaları tartışılıp değerlendirmesi ile ilgili olarak bkz., Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü İslâm Medeniyetinde Tercüme ve Tesirleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020; Çetin yetkin, *Siyasal Düşünceler Tarihi I*, Güner Yayınları, İstanbul 2008, s. 341-403. Kitapta işlenen, özellikle Kutadgubilig, Şeyh Bedreddin ve Timur gibi konuların işlendiği felsefe ve siyaset tarihi meseleleri genç araştırmacılara önerilir. İncelemelerimden çıkardığım analizlerime göre; Balasagunlu Yusuf, Farabî, İbn-i Sina vb bilginler ve aydınlar, Müslümanlığın dünyevi formunu benimsemişlerdi ve bu yönleriyle Aristo Müslümanlığının, yâni *Mutezile* akımının temsilcileriydiler.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

çoğunluğu Müslüman olmayan bu halklar da büyük uğraşlara gerek kalmaksızın, Türk ve Müslüman hükümdarlığın yetki ve otoritesini/hükümranlığını sorgulamadan vergilerini ödemişlerdir. Osmanlı Devleti; 14 ve 15. yüzyıllarda benzer politikaları Balkanlarda da sürdürerek egemenliklerini pekiştirmişlerdir.

Bedreddin ve Börklüce'nin amansız ihtilâlcı çıkışlarını konjonktürün belirlediği veba salgını gölgesinde okumanın yararlı olacağını düşünüyorum. Osmanlı Beyliği'nin Rumeli fetihlerinin hemen arifesinde 1331'de İngiltere'nin Fransa'yı işgal amacıyla başlattığı Yüz Yıl Savaşları sürecinde Avrupa'da *Büyük Veba/Kara Ölüm Salgını* (1337-1353) ile birlikte gelen köylü ayaklanmaları toplumsal ve ekonomik gerilimleri şiddetlendirmiştir. Bütün Batı Avrupa'da serf

2. VEBA/KARA ÖLÜM SALGINI SÜRECİNDE AVRUPA'DA SOSYO-POLİTİK GELİŞMELER VE BALKANLAR

kiracılar (*tenants*); büyük bir hızla mülk sahibi, kiracı, ortakçı ya da ücretli işçi durumuna gelmekteydiler.⁹

Bu sınıflar, hâttâ, serf olarak kalanlar bile 1300'lerin ikinci yarısından itibaren nüfus azalmasından yararlanarak zenginleşmekteydiler. Bu arada kentlerdeki işçiler, ekonomik ve siyasal taleplerini dile getirmek için örgütleniyorlar idi. Kentlerde ve kırsalda meydana gelen ayaklanmaların çoğunluğu, görünüşte kendiliğindendi ve büyük bir bölümü zor kullanılarak bastırıldı. 14. yüzyıl başlarındaki Flaman ayaklanmalarının temelinde, Fransızlara duyulan düşmanlığın yanı sıra kent oligarşileri ve toprak sahipleriyle var olan çelişki yatmaktaydı.¹⁰

1347'de Avrupa'da görülen veba, Ceneviz gemileriyle Kırım'dan İstanbul, adalar üzerinden İtalya'ya oradan da tüm Batı Avrupa'ya yayılmıştı. İki yıl içinde kıta nüfusunun yaklaşık üçte birini yok etti. İngiltere'de *1381 Büyük Ayaklanmasında* kökünden reformcu olan hareket, İspanya'da Yahudileri hedef alan taşkınlıkta (1390-92) toplumsal eşitsizliğe duyulan kin ile Ortodoksa bir tutuculuğu birleştirmişti.¹¹

⁹ Geoffrey Barraclougf, *Times Dünya Tarihi Atlası*, (Çev.; Zeki Okar), İstanbul 1980, s.142; 14 ve 15. yüzyıllarda tüm dünyada, özellikle Ortadoğu, Balkanlar ve Avrupa'da; açlık, kıtlık, veba sonucu kitlesel ölümlerin yer aldığı kağısamli bilgi için Bkz., Cumhuriyet Aksel, *Öteki 2 Efsaneden Gerçeğe Türklerin Tarihi*, Kuzgun Kitap Yayınları, Bursa 2019, s.258-259.

¹⁰ Barraclougf, *Times Dünya Tarihi...*, s.142;

18. yüzyıla kadar her 8-10 yılda kendini tekrar ederek süreklilik kazandı. Farelerin taşıdığı kabul edilen veba, öldürücüydü ve yakalananlardan hayatta kalabilen parmakla gösterilecek kadar azdı; Nükhet Varlık, "Osmanlılar'da Veba Salgınları", *Toplumsal Tarih*, (S.296), Ağustos 2018, s.30.

¹¹ Barraclougf, *Times Dünya Tarihi...*, s.142.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Büyük Salgın Yüz Yıl Savaşları'ndan on bir yıl sonra başladı ve aralıklarla yüz elli yıl sürdü. Tarihsel araştırmalarda yer aldığına göre, Nüfusun üçte biri ya da yarısı kırıldı. Aynı nüfus düzeyine, ancak, yüz elli yıl sonra ulaşılabilirdi. Bu dönemde Katolik Kilisesi, yâni Papalık, 1378-1415 arasında Avignon ve Roma'da iki Papa çıktı ve birbirlerini tanımadılar. Hıristiyanlar içinde sapkınlık, büyücülük, peygamberlik, mesyanizm/mehdicilik *umur-ı âdiyeden* oldu. Kilise bu sapkınlıklarla uğraşmak adına *Engizisyon Mahkemesi*'ni kurdu. Herkes her gün yeni peygamberler bekler olmuştur.¹²

1348 ile 1431 yılları arasında dokuz önemli veba salgını görüldü. Bu tarihsel dönem Osmanlı Beyliği'nin hızla Batı Anadolu'dan Balkanlar'a yayılışını da beraberinde getirdi. 1352'den itibaren Gelibolu'dan Edirne ve Selânik yönünde Türk işgal ve istilâ hareketinde üç belirleyici etken dikkat çekmektedir: Birbirini izleyen Venedik ve Ceneviz Savaşı, Bizans tahtında Cantakuzenos ile Paleolog arasındaki anlaşmazlık ve çatışma ile daha önemli olanı Kırım limanlarından başlayan önce İstanbul'a sıçrayan ve Avrupa'ya yayılan veba/Kara Ölüm salgını.¹³

Stanford J. Show, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler* başlıklı incelemesinde; Orhan Beyin oğlu Süleyman Paşa tarafından, Gelibolu'nun (1354), Bizans'ın Balkanlar'daki başkenti Edirne'nin (1363) fethedilmesi bu bölgelerde Bizans'ın yönetiminde ve eziyet altında bulunan küçük ve yoksul Yahudi cemaatlerinin de Türklere desteğini belirtmektedir.¹⁴

Yahudilerin Osmanlı Türkiye'sinde yerleşmesi ve devletçe kabul ve himâye görmesi konusunda, Edirne'nin ekonomisini düzeltmek ve onu Avrupa'daki Osmanlı topraklarının başkenti yapmak için, Türk fatihleri, Bosna ve Sırbistan'daki yeni alınmış topraklardan ve Macaristan, Güney Almanya, Fransa, İtalya, Polonya ve Rusya'dan hatırı sayılır çoğunlukta

¹² Yalçın Küçük, *Atamanoğlu Fatih*, Tekin Yayınevi, İstanbul 2015, s. 61.; Aksel, *Öteki 2...*, s. 262-263.

¹³ Ph. Ziegler, *The Black Dead*, Penguin, Newyork 1971, p.18.

¹⁴ Stanford J. Show, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, (Çev.; Meriç Sobutay) Kapı Yayınları, İstanbul 2008, s.42.; İnalçık, Rumeli'nin Süleyman Paşa tarafından fethini (1352) ve Şehzâde Murat tarafından Edirne'nin fethini ise 1361 yılı olarak saptamıştır. Bkz., İnalçık, *The Ottoman Empire...*, p.9-10. İstanbul'dan Edirne'ye giden TEM otoyolu viyadüklerinden bazıları, Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde Rumeli'yi fetheden gazilerin adlarını taşımaktadır. Bu adlardan biri de Gazi Süleyman Paşa viyadüğüdür. I. Murad'ın ağabeyi Süleyman Paşa komutasında Rumeli'yi fetheden Şeyh Bedreddin'in babası Gazi İsrail, dedesi Abdülaziz, Hacı İlbey ve Gazi Evrenos'tur. Bkz., Arca, *Şeyh Bedreddin...*, s.124-125.; Aksel, *Öteki 2...*, s.266-267. Rumeli Fatih Süleyman Paşa'nın mezarı Bolayır'dadır.1357'de avcılık yaparken bir kaza sonucu atından düşerek ölmüştür. Süleyman Paşa, Lalası ve atı yan yana ayrı mezarlarda yatmaktadır. Aynı mekânda vatan şairimiz Namık Kemal'in mezarı da bulunmaktadır.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Yahudi'yi, Bursa'da olduğu gibi Edirne'ye de yerleştirdiler.¹⁵ Edirne, Türk fetihleri sürecinde Yahudi topluluğunun yaşadığı en önemli merkezlerden biri hâline geldi.¹⁶

Batı Anadolu ve Balkanlar'da Osmanlı fetihleri, Ortadoğu ve Avrupa Yahudileri için büyük bir dönüşüme yol açtı. Bu fetihler, sadece boyun eğmekten, zulümden, aşağılanmadan değil, aynı zamanda Hıristiyanların kölesi olmaktan derhâl kurtulmak anlamına da geliyordu. Bu nedenle Bursa'da olduğu gibi Edirne'nin fethinde de Yahudiler Osmanlı fatihlerini desteklemişlerdir. Bizans Yönetimi altındayken buldukları durumun tam tersine Yahudiler; istedikleri işle meşgul olabiliyorlar, kısıtlama olmaksızın zenaât ve ticaretle uğraşabiliyorlardı. Bu kolaylaştırıcı yaşamları ve uğraşları karşılığında Osmanlı Devleti'ne, belli bir "kafa vergisi" ödüyorlardı.¹⁷

3. BATI ANADOLU'DA VE BALKANLARDA HALK HAREKETLERİNDE EVRİLME SÜRECİ

Osmanlı devletinin kuruluş sürecinde, sınır boyu demografisinde göçebe unsurlar tayin edici bir rol oynamışlarsa da Osmanlı devleti 14 ve 15. yüzyıl dönemecinde kısa sürede Ortadoğu devlet yapısının tüm özelliklerini yansıtan İslâm sultanlığına evrildi. Bilindiği üzere 14 ve 15. yüzyıllarda devletin yaşadığı iç çatışmalar, çoğunlukla yerleşik hayatın çıkarlarına uygun olarak iç Anadolu'da Uzun Yayla bölgesinde ve Fırat'tan Güneybatı Anadolu'ya uzanan Toroslarda göçebe unsurları yerleşik hayata adaptasyonda ve kontrolde yaşamıştı.¹⁸

24

¹⁵ Show, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...*, s. 42.

¹⁶ Show, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...*, s. 42.

¹⁷ Show, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...*, s.41-42.

¹⁸ İnalçık, *Osmanlı ve Avrupa...*, s. 156; Ortadoğu devleti karakterindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik sistemi ve temel ekonomik ilkeleri kendisinden önce antik çağlardan bu yana gelen Ortadoğu imparatorluklarındaki geleneksel devlet ve toplum görüşünden esinlenmiştir. Söz konusu ilkeler, yöneticilerin tutum ve siyasetlerini belirlediğinden, genel olarak pratik bir önem taşımakta idi. Böyle bir toplumda tarihsel süreçte Müslümanlık, bireyin ahlâkî ve toplumsal davranışlarını, dolayısıyla yaşam biçimini herhangi bir başka dinden daha fazla kurallandırmış bir din olarak inşa edilmiştir. Aynı toplum içinde farklılık, teorik inançsal içerikten çok, inanç ve değerler sisteminin ötesinde, kendine özgü yaşam biçiminden kaynaklanmaktadır. Farklı kültür mensubu olarak ortaya çıkanların zihninde *ben ve öteki* algısı, giydiği başlıkta ve selamlaşma biçiminde ve genel olarak doğal davranış ve tutumlarda sembolik yansımaları bulur. Tarihçiler için az ya da çok genel geçer olan şu kuralı sosyal bir yasa gibi kabul edebiliriz: Selçuklu ve Osmanlı tarih yazıcılığında *heteredoks* gruplar başka başka adlarla tanımlandıktan sonra 16. yüzyılda *Kızılbaş* adıyla ayrı bir grup olarak değerlendirilmişlerdir. *Kızılbaş*; kendini *cihada* adanmış fedâî Türkmen gruplarından olan militan taifenin 13. yüzyıldan itibaren başlarında taşıdıkları *kızıl börk*'ten adını almıştır. *Kızıl börk*, Şah İsmail Yavuz Selim arasındaki rekabet ve bir dizi mücadelelerden sonra *Kızılbaş* terimi Heteredoks Türkmenler için yaygın hâle gelmiştir ve *kızıl börk* belli bir dini kültür grubunun sembolü olmuştur. İnalçık, *Osmanlı ve Avrupa...*, s. 145.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Anadolu'da siyasal önderlerin ve kolonizatör dervişlerinin himâyesinde gelişen sosyolojik anlamda Türkmen işgal ve istilâları bu durumda iken Türklerin Rumeli'ye geçtikleri süreçlerde Balkanlar'ın sosyo-politik durumu da önem kazanmaktaydı:

1354 yılında Gelibolu açıklarında gemisi fırtınaya tutularak Türklere esir düşen Palamas; Lapseki, Bursa ve İznik gibi Osmanlı kentlerinde Hıristiyanlar ile Müslümanların barış içinde yan yana yaşadıkları hakkında mektuplarında çeşitli örnekler sergilemektedir. Palamas, Anadolu topraklarında Selanıklilere hitaben yazdığı mektuplarda "*Para hırsı olan ve halka zulmedenlere itidalli olmaları ve halka karşı adil olmaları*" konusunda öğütler vermektedir. Halkın bölünmesinde rol oynayan önemli faktörler arasında sosyal çekişmelere ve iç savaşlara ek olarak dinsel çatışmalar da bulunmaktadır¹⁹.

Palamas'ın başını çektiği Bizans manastırlarında akis bulan İsa'nın öğretilerine dayanan ve sükûneti vaz' eden bir yaşam felsefesi olan *Hescyhast hareketi*²⁰ Doğu mistisizmini, 13 ve 14. yüzyıl dönemecinde skolastik, hümanist, filolog ve ilahiyatçı keşiş Barlaam'ın öncülük ettiği hareket ise, eski çağ felsefesi ile Batı ruhunu savunmaktaydı. Bu mücadele çok geçmeden imparatorlukta bir sınıf çatışmasına dönüştü. Trakya, Makedonya ve Tesalya'da hemen hemen yok olma tehlikesi ile karşılaşan köylü zümresi Edirne ve Selanik gibi büyük kentlere göç etmeye başladı. Dönemin din adamlarından ve yazarlarından Selânikli Palamas, Makrembolites gibi din adamlarının eserlerine yansıyan Selanik'teki halk mücadelesi, belirli bir siyasi ideolojisi bulunan bir halk partisi kimliğindeki Zealot partisini aristokratlar aleyhine galeyana getirmiştir.²¹

Zealotlar, 1342 yılında Kantakuzenos taraftarlarını ve şehir valisi Theodoros Synadenos'u kentten kovarak iktidarı ele geçirmişlerdir. Kantakuzenos taraftarlarına pronoia/eyalet dağıtmakla görevli mali işlerden sorumlu devlet adamı Makrembolites'in Bizans halkının sosyal farklılıkları ve içinde bulunduğu sefaleti anlatan *Zengin ve Fakirler Arasında Diyalog* adlı eseri, devrin sosyal tarihinin en önemli kaynakları arasında bulunmaktadır.²²

Makrembolites, yazılarını Bizans'ta iç savaş devam ederken, bir yandan Bizans topraklarında Türk yerleşmelerinin başladığı, diğer yandan Selanik'te Zealot isyanları ve İstanbul surlarının

¹⁹ Melek Delilbaşı, "Balkanlar'da Osmanlı Fetihlerine Karşı Ortoks Halkın Tutumu", *XIII. Türk Tarih Kongresi* (4-8 Ekim 1999), Ankara 2002, s.32-33.

²⁰ Hescyhast: Yunanca, Ortodoks manastır geleneğinde, aralıksız dua ile Tanrıya ulaşma ritüeli. Bkz., Werner, *Şeyh Bedreddin...*, s.57, 130 No'lu dipnot.

²¹ Delilbaşı, "Balkanlar'da Osmanlı Fetihlerine Karşı Ortoks....," s.32-33.

²² Halil İnalçık, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s.84-91; Melek Delilbaşı, "Balkanlar'da Osmanlı Fetihlerine Karşı Ortoks....," s.32-33;

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE’DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

1343 depreminde yıkıldığı sırada yazmıştır. Zenginlere karşı fakirleri savunduğu eserinde Türklere karşı tavrı menfi değildir. Türklerin başarılarını, onların manen üstünlükleri ile açıklarken, Bizanslıların başlarına gelenleri de diğer Bizans yazarlarında gördüğümüz gibi, onların işledikleri “günahlardan” dolayı gerçekleştiği şeklinde açıklamaktadır. Makrembolites, yazılarında Bizanslılar’ı; *kötü yaratılışlı, fakirleri aşağılayan ve sayısız günah işleyen kimseler* biçiminde betimlemektedir. Ona göre, Bizanslıların sosyal adaletsizlik konusunda yaptıkları karşısında Türklerin işledikleri suçlar daha az yerilmelidir. “*Cahil barbarlar*” olarak Türklerin ikonları zarar verdikleri, tabloları parçaladıkları; Bizanslıların ise fakirleri istismar ederek Tanrı’nın yaşayan ikonlarına zarar verdikleri, biçiminde eleştirel yaklaşmaktadır.²³

Sufi/mistik siyasal hareketlerin değerlendirilmesi adına Osmanlı-Batı etkileşimini örneklemek yararlı olabilir: 15. yüzyılda neo-platonizm temsil eden tanınmış Bizanslı düşünür Gemistos Plethon, ilk fikri hazırlığını Bursa ve Edirne’de Türk ve Yahudi tasavvuf-neo-platonizm düşünce çevresinde yapmıştır. Plethon, Bursa’da feyz almış Edirne’de bulunmuş ve oradan Floransa’ya gidip neo-platonist felsefeyi bölgede yaymıştır. Plethon, bundan başka *ideal devlet* kuramında Osmanlı siyasî ve askerî rejimini kapsayan teoriler geliştirmiştir. Plethon ile çağdaşı Bedreddin, neo-platonist felsefenin mistik temsilcilerindendir. Müritleri arasında Hıristiyan ve Yahudiler de bulunmaktadır.²⁴

26

4. UC DEVLET GELENEĞİNDEN AVRUPA’I EVRİLMEYE OSMANLI DEVLETİ

Öncelikle Osmanlı devleti, artık, 14 ve 15. yüzyıl döneminde Avrasya steplerinde örnekleri bulunan göçebe imparatorluklardan biri değildi; ancak, Orta Asya, Hint, İran, Sasani, Emevi-Abbasi iz ve etkilerini taşıyan bir Ortadoğu imparatorluğu olarak yapılandı. Özellikle egemenliğindeki halkın yâni yerleşik nüfusun korunması, onların tarımsal ve ticari çıkarlarının geliştirilmesine öncelik veriyordu. Bu politika, esas itibarıyla ekonomik zihniyete değil, daha çok devletin finansal sonuçlarına dayanıyordu.²⁵

²³ Delilbaşı, “Balkanlar’da Osmanlı Fetihlerine Karşı Ortoks...,” s.33.

²⁴ İnalçık, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler...*, s. 83.; Edirneli yazar Aziz Nazmi Şakir-Taş, söz konusu dönemde Edirne’nin sosyo kültürel yapısını şöyle yansıtır: “*Osmanlı fethinden önce Adrianopolis şehri, birkaç kilise ile tahmini beş on mahallenin yer aldığı Kaleiçi ve Mihal Köprüsü’nün diğer tarafındaki Aina adlı yerleşim yerinden ibaret küçük bir kasaba görünümündeydi. Osmanlı idaresi girdikten sonra hızla bir gelişme yaşandı. Edirne kale dışına taşı ve yeni mahalleler ortaya çıktı.(...)İki medeniyetin mirası ve tarihi tecrübelerinin birleştiği bu süreçte o zaman kadar gelmiş geçmiş Müslüman ve Hıristiyan topluluklarından farklı bir dünyanın genel çerçevesi oluşmaya başladı.*” Aziz Nazmi Şakir-Taş, *Adrianopol’den Edirne’ye Edirne ve Civarında Osmanlı Kültür ve Bilim Muhitinin Oluşumu (XIV-XVI: Yüzyıl)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2009, s. 59.

²⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı ve Avrupa Osmanlı Devleti’nin Avrupa Tarihindeki Yeri*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s.156.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Yıldırım Bayezid, Balkanlar'daki fütuhatında ve Anadolu Beylikleri ile mücadelesinde, başlıca iki gelenekten yararlandı: Büyük Selçukluların etki ve himayesinde gelişen Ortadoğu modeli ve Balkanların Bizans gelenekleri. Bayezid, Balkanlar'da doğrudan Osmanlı yönetiminde olan bölgelerde sancak adı altında yeni idari bölgeler oluşturdu. Anadolu'da ise Osmanlı toprakları ile birlikte yeni fethedilen yerlerde, Balkanlar'da olduğu gibi merkezi devleti güçlendirme adına yönetim tarzı geliştirme çabasıydı. Babası I. Murat'tan devraldığı, malî bürokrasiyi güçlendirerek düzenli vergi alma politikası geliştirdi.²⁶

Osmanlılarda *abdalan-ı Rum* ile uc gâzi savaşıllığı arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Bu kesimlerin Türkmenlerle ve Yörüklerle sıkı bir bağı bulunmaktadır. Anadolu'dan *gaza* ve *dirlik* için hudut boylarına gelen ve önce akıncılıkla gazaya başlayan gaziler önemli bir gruptur. Bütün gelirleri alanlarda edindikleri doyum/ganimettir. Bir kalede *gönüllü* ve *azep* oldukları zaman, küçük bir *ulufe* ya da *timar* ile geçinmek zorundadırlar.²⁷

15. yüzyıl başlarında ister Müslüman ister Hıristiyan olsun insanlar ve feodaller birbirine benziyordu. Yaşam biçimleri yönünden radikal farklılıklar pek yoktu. Burada yaşayan Türkler, çoğunlukla küçük toprak sahibi savaşçı sipahiler ile bir biçimde sürgün ya da iskân politikası sonucu Rumeli'ne yerleşen/yerleştirilen Türkmen ve Yörüklerdi.

27

Genelde Türkmen-Yörükler, Osmanlı sultanlarının bürokratik merkeziyetçi rejimine karşıydılar. Bu Yörük-Türkmen grupları, ne zaman dinî ve/veya siyasal bir isyancı önder ortaya çıktığında hemen onun etrafında toplanmaktadırlar. Gerçekte 14 ve 15. yüzyıllarda köylerde yerleşik hayata, şehir hayatına geçmiş ve medrese ile *İslamî Ortodoksi*'yi temsil eden *fakıların* nüfuzu altında kalmış kesimlere karşı Türkmen ve Yörükler İslâmî Heterodoksi'nin temsilcileriydiler. İnalçık'ın anlatımıyla, abdallarla birlikte bu gruplar, Beylikler devrini izleyen süreçte medreseye, devlete ve şehirlie karşı şiddetli bir çatışma ve siyasal otoriteye meydan okuma durumuna geldiler.²⁸

Beylikler sürecinde merkezi devletin yapılanmasında yerleşik köylüler ve Osmanlı beyliğinden dirlik alan fakılar, gezginci ve özellikle köylü ya da konar-göçer Türkmenleri etkileyen abdalların yerini alırken bu gruplar Balkanlarda akıncı gazilerin yanında yaşamlarını sürdürmüşlerdir.²⁹

²⁶ Justin Mc Carty, *Osmanlı Türkleri 1281'den 1923'e*, (Çev.; Timur Demirtaş), Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul 2015, s. 70.

²⁷ Halil İnalçık, *Fâtih Sultan Mehmed Han*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 599.

²⁸ İnalçık, *Fatih Sultan Mehmed...*, s. 597-598.

²⁹ İnalçık, *Fatih Sultan Mehmed...*, s. 598-599.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Söz konusu Yörük-Türkmen topluluklarının yaşadığı coğrafya; bölge halkının, bir dini-siyasi kitleler olarak ortaya çıktığında Doğu Rumeli'de Deli-orman ve Dobruca-Varna arasında, 15. yüzyılın ilk yarısında merkezi devlete ve otoriteye karşı klâsik bir isyan bölgesi olmuştur. Merkezî bürokrasi, temel vergi kaynağı olan köylü reayayı/ahaliyi korumak amacıyla, köylüyü, dağ geçitlerini/derbentleri koruma görevi, kale ya da köprü inşası, madencilik gibi işlere sürmekten kaçındığı için, bu gibi ağır işlerde hazır *emek-havuzu* gördüğünden Yörükleri ve Türkmenleri kullanmakta ve onları, aynı zamanda sıkı bir askeri düzende askeri ocaklar olarak örgütlemekteydi.³⁰

Zamanla bu Yörük-Türkmenler, *Silistre Mufassal Tahrir Defterlerinden* çağdaş bir incelemeye yansıyan bilgilere göre, Balkan düzlüklerinde tarıma elverişli sâhalarda yerleşik hayata geçtiler ve yoksul yaşamlarını yine gösterişsiz biçimde sürdürmeye devam ettiler.³¹

Konar-göçer Yörük-Türkmen ahali, ister Anadolu'da Toroslar ile Batı ve Kuzey Anadolu dağlık bölgesinde, ister Rumeli'de Doğu Balkan, Deli-Orman yaylalarında ve Dobruca kışlak bölgesinde yoğun bir nüfusa sahipti ve merkezi otoriteye başkaldırıya her zaman hazır bir hâldeydi.³²

Anımsanacağı gibi, üzerinde önemle durulacak bir nokta Şeyh Bedreddin yandaşlarıyla Saruhan-İzmir bölgesi Türkmenleri arasındaki yakın ilişkiyi özellikle belirtmek gerekir. 14. yüzyılda Balkanlara akınlar hâlinde ulaşan Türkmenler, başlıca Saruhan ve İzmir bölgesinden göç etmişlerdi. Bu Türkmenlerin Rumeli'ne geçerken izledikleri geleneksel yol, Anadolu'da Karesi üzerinden, Trakya'da Istranca Dağları yaylalarından Doğu Balkanlara, adını Türk Bulgarlarının verdiği Tanrı Dağlarına ulaşıyordu.

Yıldırım Bayezid'in (1389-1402) Rumeli'ne sürdüğü Saruhan Yörükleri, güçlü uc bölgelerine vücut vermiş aynı zamanda Balkanların verimli yaylakları ve bol ganimet olanakları nedeniyle Batı Anadolu'dan Rumeli'ne kendiliğinden göçler başlamıştır.³³

³⁰ İncalcık, *Fatih Sultan Mehemed...*, s. 600.

³¹ İncalcık, *Fatih Sultan Mehemed...*, s. 602-603.

³² İncalcık, *Fatih Sultan Mehemed...*, s. 600.

³³ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, (XI) İstanbul 1949-50, s. 524-569; İncalcık, *Fatih Sultan Mehemed...*, s. 603-604.

5. OSMANLI YÖNETİMİNDE MERKEZ-ÇEVRE ÇATIŞMASI

Osmanlı toplumunda uc devletinden imparatorluğa hızla evrilme ihtiyacı, Weberyen bir yaklaşımla değerlendirmek gerekirse merkez-çevre karşıtlığını ve giderek çatışmasını beraberinde getirdi; çünkü, Yıldırım Bayezid döneminde geliştirilen yeni yönetim tarzı göçebe geleneklerinin tam tersi bir yönde evrilmekte idi. Geleneksel ile yeni yöntemlerin arasındaki farklılığın ifşa ettiği, gerilimi arttıran bir etken daha vardı ki bu yeni unsur, sultanlığın yönetim faaliyetlerine soyca Türk olmayan, ama, devlet ve toplum algısı ile tamamen Türk ya da Osmanlı yeni bir sınıfın dahil olmasıydı. Bu durum tarihsel akışın doğal bir sonucuydu; çünkü, göçebe ya da yarı göçebe yaşam tarzını sürdürmekte olan Türkmen kökenli Türklerin bir bürokrasiyi yönetip yürütecek eğitim ve donanıma sahip olmadıkları açıkça görülmekteydi. Bu nedenle I. Murat ve Bayezid tarafından yeni fethedilen topraklarda eski yönetimi bilen, ama, sultana mutlaka sadık yeni bürokratlar yetiştirecek seçkin kişilerden yararlanmak politikası izlendi. Bunların Hıristiyan olmaları sorun değildi ve o nedenle onlardan danışmanlar atandı. Böylece kul sisteminin temelleri atılmış oluyordu ve bürokrasinin başına büyük ölçüde sultanın kul/köle kökenli devlet adamları getirildi.³⁴

Bu yapılanmaya Türk kökenli beyler sınıfının ve Türk feodallerinin tepkisi yükselmekteydi; çünkü, Yıldırım Bayezid, öyle bir imparatorluğun temellerini atıyordu ki, merkezi kaydetme sistemi ve vergi toplamada yoğun çaba harcayan merkezi bürokrasi, Türk yaşamının önemli bir parçasını oluşturan göçebe yaşam tarzını ve özgürlüklerini ya kaldırıyor ya çok daha geriye öteliyordu. Hükûmet etmenin anlamı tamamen değişiyor ve Orta Asya fatihlerinin alışkın olduğu *göçebe imparatorluğu* anlamından farklılaşarak uzaklaşmaktaydı; yalnızca, bu farklılaşmaların üzeri İslâmî bir kisve ile bir dereceye kadar örtülmekteydi.

15, 16 ve 17. yüzyıllardaki Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen toplumsal ayaklanma ve protesto hareketlerinin önemli bir kısmı bu nedenden kaynaklanmaktadır. Çoğunluğu, Anadolu Türkmen isyanları karakterindedir. Böyle bir tarihsel gerçeğin karşısında 14 ve 15. yüzyıl döneminde Osmanlı sultanlarının, ağırlığı devşirme kökenli bürokrasiye dayandırdıkları yeni merkezi yapılanmada, bir başka deyimle merkez-çevre ilişkili örgütlenmede göçebeler yönetimde ötelenmek durumundaydı ve bu nedenle merkezin amaç ve iradesini gerçekleştirmek adına merkezi bir orduya ihtiyaç duyulmaktaydı. Üst bürokrasinin desteklediği sultanlar, artık,

³⁴ Halil İnalçık, *The Ottoman Empire Classicak Age (1300-1600)*, (Translated by Norman Istkowitz and Colin İmber) London 1973, p. 17-19. Ayrıntılı bilgi için bkz., İ. Hakkı Uzunçarşılı *Kapıkulu Ocakları I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1944.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

önceki dönemlerde göçebe unsurların ve süvari sınıfının niyet ve becerilerine dayanan devlette, öngörülen ve kullarca da talep edilen merkezi imparatorluk adına göçebelige dayanan yapının sürdürülemezliği fikrini taşımaktaydılar.³⁵

Öncelikle Osmanlı devleti, Avrasya steplerinde örnekleri bulunan göçebe imparatorluklardan biri değildi; ancak, Orta Asya, Hint, İran, Sasani, Abbasi ve Emevi/Abbasi iz ve etkilerini taşıyan bir Ortadoğu imparatorluğu olarak yapılandı. Özellikle egemenliğindeki halkın yâni yerleşik nüfusun korunması, onların tarımsal ve ticari çıkarlarının geliştirilmesine öncelik veriyordu. Bu politika, esas itibariyle ekonomik zihniyete değil, daha çok devletin finansal sonuçlarına dayanıyordu.³⁶

Geleneksel Türk sistemine dayanmaya devam eden bir imparatorluğun başına neler geldiğini, Anadolu Beyliklerine, Mısır ve Suriye'de egemenlik yapan Eyyubîlere ve Memlûklülere model olan Türkiye Selçukluları tarihi açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu sistem fetihlere uygun olmakla birlikte, aynı zamanda kendi önderlerine karşı da her zaman karşı gelme potansiyeli taşıyan bir sistemdi. Göçebe yaşam biçiminin dayattığı kaçınılmaz bir durumdu. Osmanlı hanedanının ve dolayısıyla devletin ayakta kalabilmesi için geleneksel Türk sistemini destekleyen ve aynı zamanda merkeze başkaldıran unsurlara karşı bağımsız bir güç kaynağına ihtiyaç duyuldu. Yeniçeri ordusunun kaynağı bu düşünceye dayanmakta idi.³⁷ Büyük Selçuklularda ve Türkiye Selçuklularında da devşirme sistemine benzeyen merkezi ordu bulunmakla birlikte, bu orduda çoğunluk Türk/Türkmen kökenlilerden oluşmaktaydı³⁸. Yönetim anlayışı ise her biri istiklâl peşinde olan Türk siyasal feodalitesi karakterinde idi.

Bayezid döneminde Müslüman Türk göçebelerinin ordunun başlıca unsuru olmaktan çıkarılma politikası köklü bir değişim beraberinde getirdi. Kullardan oluşan bağımsız bir iktidar kaynağı, asker sayısı ve caydırıcılık açısından geleneksel Türk güçlerinden oldukça zayıftı; ancak, karşısındaki güçler dağınık hâldeydi. Sultana bağlı bu hassa askerleri, bu dağınık her ayrı güçten daha organize ve güçlüydü. Buna karşılık yeni imparatorlukta Türkler de yeni arayış ve statü içindeydiler. Kimileri fethedilen yeni topraklara yerleştirilirken, kimileri de sınırlarda akıncı olarak kullanılmaya başlandı. Göçebe liderleri merkezi yönetimin belirlediği topraklara yerleştirildi. Kısaca, fetih politikası sürdürülen Balkanlar'da Türkler/Türkmenler de kendilerine

³⁵ İnalçık, *Osmanlı ve Avrupa...*, s. 156.

³⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı ve Avrupa Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s.156.

³⁷ Mc Carty, *Osmanlı Türkleri...*, s.80-83.

³⁸ Osman Turan, *Müsameretül Ahbâr*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1944, s. 20-25.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

verilen toprakların kayıtlarının tutulduğu, faaliyetleri yakından izlenen ve gerektiğinde savaşa çağrılan bir sistemin parçası olmayı sürdürmekteydiler.³⁹

Özellikle Kosova (1389) ve Niğbolu (1396) savaşlarını takip eden süreçte Yıldırım Bayezid'in zihnini meşgul eden temel konu, Anadolu'daki Türk beyliklerine ve beylerine karşı alacağı tutumdu; çünkü, Osmanlı Beyliği'nin de aralarında yer aldığı bu beylikler, Osmanlı için ciddi bir sorun yaratmaktaydı. Bir biçimde bu Türk Beliklerinden biri Osmanlı devleti için tehdit olabilirdi. Türk beyliklerini fethetmek Osmanlı'nın yararına olabilirdi, ancak, bir o kadar da kolay değildi. İslâmiyet'in yayılmasına baş koymuş gaziler olarak Osmanlılar bu konularından yararlanmışlardı. Sultan savaş hâlinde diğer Türk beyliklerine karşı kendi askerlerine güvenebilir miydi?

Bu sorunsalı çözmek için Bayezid, Kosova'da ve Niğbolu'da Avrupalı güçlere karşı Anadolu askerlerinden yararlandığı gibi, Anadolu Türk beyliklerine karşı da Avrupalı vasalları kullanma yöntemini seçti. Beyliklere karşı 1390-91 ve 1393-94 sürecinde açılan savaşlarda Bayezid, merkezi kapıkullarından başka, Sırp, Bizans ve diğer Avrupalı vasallardan oluşan orduları kullandı.⁴⁰

6. MUSA ÇELEBİ DÖNEMİNDE ANADOLU VE BALKANLAR'DA SOSYO-POLİTİK DURUM

Emir Timur; Bayezid'in askeri operasyonlarıyla siyasi anlamda birleştirdiği Anadolu coğrafyasını eski sahipleri olan devrik Türk beylerine iade ederken esir sultanın tüm oğullarına temliknameler dağıtmak suretiyle her birini bir bölgenin hâkimi olarak tanıması Osmanlı siyasi birliğini parçaladı. Osmanlı şehzadelerinin süzereni sıfatıyla İsa'yı Bursa tahtına yerleştirdi. Süleyman Çelebi ise 1361'de fethedilmiş olan Edirne'de⁴¹ tahta oturdu.

Şeyh Bedreddin ve Musa Çelebi olayı böyle bir zamanla örtüşüyordu. Şeyh Bedreddin ile Musa ve Mehmet Çelebiler konusu, yalnızca tarih biliminin değil, aynı zamanda *devlet ve felsefe* ilişkisinin de konusu olmalıydı; çünkü, Platon/Eflâtun felsefesinden beri devlet-felsefe ilişkisi kenarda köşede kalmış bir konu değil, bir hayat-memat meselesiydi; zira, Platon'un devletinde, devlet ve felsefe döngüsel olarak birbirine muhtaç gibidir; biri olmadan diğeri de asla

³⁹ Mc Carty, *Osmanlı Türkleri...*, s.80-83.

⁴⁰ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi...*, s.205-225; Mc Carty, *Osmanlı Türkleri...*, s.72-73;

⁴¹ Edirne'ye Osmanlı tarihinde gaziler Şehri de denir. Bedreddin'in babası Gazi/Kadı İsrail de I. Murad'ın önderliğinde Edirne'yi fetheden gaziler arasındaydı. Bursa'dan sonra ikinci Başkent olan Edirne, aynı zamanda Bursa gibi medrese eğitiminin yapıldığı bir kültür merkeziydi. Bedreddin'in büyüdüğü, gençlik yıllarını geçirdiği, ilk fıkıh-hukuk eğitimini aldığı ve Ankara bozgunu sonucu (1402) Mısır dönüşünde zaviye kurup ders verdiği bir şehirdi. Aynı zamanda, 2011-13 yılları arasında Musa Çelebi'nin padişahlığı sürecinde Kazaskerlik yaptığı başkentti. Bkz., Arca, *Şeyh Bedreddin...*, s.125.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

olamazdı.⁴² Bedreddin'in idamına giden sürecin niteliği, yâni, felsefenin, insana korkusuzluğu öğrettiği gerçeği Demokritos'tan beri biliniyordu.⁴³ Bu nedenle Bedreddin de aldığı eğitim sonucu edindiği engin bilgisi ile çağdaşlarından daha cüretkâr bir politik tutum benimsemiş olmalıydı.⁴⁴

Mehmet Çelebi, Ankara savaşından kaçtıktan sonra kendisine bağlı kuvvetlerle birlikte savaştan önce sancak beyi olduğu Amasya'ya çekilmişti. Emir Timur, Mehmet'in bu bölgede kalmasına izin verdi; ancak, Mehmet'in, Amasya ve Sivas bölgesine bütünüyle egemen olabilmesi için bir dizi savaş vermesi gerektiğini de biliyordu. Bayezid'in diğer üç oğlu Yusuf, Mustafa ve Musa'ya bir toprak başışlanmazken, henüz on yaşındaki Kasım ise herhangi bir bölge üzerinde hak iddia edecek yaşta değildi⁴⁵.

⁴² Zeynep Direk, "Türkiye'de Felsefenin Kuruluşu", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, Metis yayınları, İstanbul 2001, s. 69-80, Bkz., 21 No'lu dipnot.

⁴³ Doğan Göçmen, "Demokritos: Antik Atomculuğun ve Maddeci Evren Tasarımının Kurucusu", *İlkçağda Doğa*, (Edit.; Abrim Gürgen), Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2022, s. 247-256.; Demokritos'un felsefi yöntemi, deney yönteminin bir başlangıcı gibiydi. Demokritos'un, eserlerinde doğal olayların en son nedenleri için; "bu olay her zaman böyle olmuştur ve o nedenle de böyledir." Ya da "bu olay önce de böyle olmuştur." gibi anlatımların bulunması onun deneye ne denli önem verdiğini göstermektedir. Demokritos, Avrupa'da 13. Yüzyılda Bacon tarafından tanınmaya/tanıtmaya başlanmıştır. Bacon, Demokritos'u, bilim açısından Aristo'dan daha üstün olarak değerlendirir. Bkz., Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969, s. 62-63.

⁴⁴ Şeyh Bedreddin; 1390'lı yıllarda önce Konya'da *Füsusül Hikem* yazarı ve ünlü tasavvufçu Endülüslü İbn-i Arabî ve öğrencisi Sadreddin Konevî ile tanışır [Bedreddin, temel tasavvuf bilgisini İbn Arabî'den alır. *Varidat* başlıklı, kimi araştırmacıların Bedreddin'in eseri olduğu bilgisine kuşku ile yaklaşsalar da, kitabını *Füsus ül Hikem*'in okumalarından çıkardığı derleme olarak değerlendirebiliriz. Bkz., İnalçık, *The Ottoman Empire...*, p. 189] ve ilk tasavvuf bilgilerini onlardan alır; ayrıca, Daha sonra Halep ve Şam üzerinden Kudüs'e gider; orada, Memlûklerin Kudüs emiri Ebu Ali el-Keşmirî ile karşılaşır. Şeyh'in ilim ve zekâsını gören Keşmirî, Bedreddin'le yakından ilgilenir. Bir süre Kudüs'te kalan Bedreddin buradaki bilginlerin derslerini izler. O sırada Kudüs'te bulunan ünlü ilâhiyatçı İbn Hacer el-Askalanî'den altı ay gibi bir sürede *Sahih-i Buharî* ve *Sahih-i Muslim* kitaplarını okuma inceleme fırsatı bulur. Bedreddin daha sonra, Memlûklülerin ülkesi Mısır'a gider. O dönemde Ezher üniversitesi/medresesi en canlı dönemlerini yaşamaktadır. Seyyid Şerif-i Cürcanî, Kutbeddin Razi, İbn Hacer el-Askalanî, Abdüllatif, Mübarekşah Mantıkî; İbn Haldun, Bedreddin-i Aynî, tasavvufçu Ekmelüddin gibi ünlü bilginler de orada bulunmaktadır. *Menâkıbnâme*'ye göre Bedreddin, Seyyid Şerif ve Abdüllatif'in orada olmasının da etkisi ile Mısır'a gelmiştir. Zekâsı ve İslami bilimlerdeki ünüyle kısa zamanda tanınan Bedreddin, Mısır Memlûklü Sultanı Berkük'ün oğlu Şehzade Ferec'e öğretmen olarak atanır; ancak, iki ya da üç yıl sonra Sultan Berkük ölünce Ferec genç yaşta hükümdar olur. Bu arada Bedreddin 'tasavvufa yönelir ve Ahlat'tan gelerek Mısır'a yerleşmiş olan, hekim, tasavvufçu ve simyacı Seyyid Hüseyin Ahlatî ile tanışır. Şeyh Hüseyin Ahlatî'nin memleketindeki ve Kahire'ye gelmeden önceki yaşamına ilişkin bilgiler yeterli değildir. Ünlü *Şerefname* yazarı Şerephan Seyyid Hüseyin Ahlatî'yi Ahlat'ın büyük alim ve mutasavvıfları arasında sayar. Şeyh Ahlatî'nin Mısır'a gittiğini belirten *Şerefname*, bunun öğrencilerinin/müritlerinin ve aşiretinin Kahire'de "*Ahlatlılar Mahallesi*" diye bir semt oluşturup, 1600'lü yıllarda bu semtin var olduğunu *Şerefnâme* yazmaktadır. Müfid Yüksel'in, özellikle, Bedreddin'in bilimsel yönünü öne çıkaran çalışmasında; *Menâkıbnâme*'ye göre, Berkük tarafından Hüseyin Ahlatî ve Bedreddin'e adlan Mariya ve Cazibe olan iki kardeş cariye "hediye" edilir. Bedreddin Cazibe ile, Ahlatî ise Mariya ile evlenir. Uzun süre Tanrıya ulaşma sürece dünyevilikten vazgeçme demek olan "*cezbe*" halinde kalmıştır. Bu aşamada birey, özgüvenini kaybeder. Tasavvufa derin bir geçiş yaptığından bilim adına öğrendiği tüm kitaplarını Nil nehrine attığı iddia edilir. Bedreddin'in yaşam öyküsü ve özellikle bilim serüveni için Bkz., Müfid Yüksel, "Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin", *Tezkire*, (8. Sayı), Bahar-Yaz 1994, s.60-61-66.

⁴⁵ Nilgün Elâm, "Musa Çelebi'nin Rumeli'ye Geçişinde Hıristiyan Aktörlerin Rolü", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Sayı:13) Isparta 2011/1, s.8.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE’DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Çelebi Mehmet’in Amasya-Tokat ve Sivas bölgesinde, *Rumiye-yi Suğra*, yerel Türkmen feodalleriyle yaptığı mücadelede Osmanlı egemenliğini tanıtmada başlıca; Mehmet’in devamlı yanında bulunan Amasya yerlisi olan zırlı süvari “*Rum Serverleri*”, bölgedeki Türkmen feodallerinin keyfi baskı ve yağmalamalarına sürekli karşı duran yerel ulemâ ile ayanların önderliğinde şehir halkının desteği belirleyici olmuştur.⁴⁶

Ankara bozgunu sonrasında Timur Anadolu’da kaldığı sürece karışıklıklar devam etti ve ülkesine döner dönmez var edilen mevcut statü tartışılır hâle geldi; ancak, asıl sorun Osmanlı tahtına kimin çıkacağıydı. İsa, diğer kardeşleri tarafından sultan olarak tanınmamıştı ve egemen olduğu bölge, sadece Anadolu topraklarının bir bölümü ile eski başkentten ibaretti. Bilindiği üzere Rumeli’nin idaresi Timur tarafından Bayezid’in en büyük şehzadesi Süleyman’a verilmişti. Savaş meydanından devlet erkânı ile birlikte kaçarak Rumeli’ye geçen Süleyman, Rumeli’de ilk iş olarak buradaki statüsünü sağlamlaştırabilmenin Hıristiyan desteğine bağlı olduğunu biliyordu ve ona göre hareket etti.⁴⁷ Benzer biçimde, Bizans yöneticileri başta olmak üzere, Hıristiyan güçler; *kendilerine en fazla çıkar sağlayan ve en az tehdit unsuru oluşturan şehzadeyi desteklemek* fikir ve eylemi, politikalarının temelini oluşturmaktaydı.⁴⁸

Balkanlar’da kısa süreli de olsa sosyo-politik bir devrim süreci diyebileceğimiz bir olguyu başlatan Musa Çelebi ile ilgili olarak tarih bilimci Nilgün Elâm’ın, Yunanca kaynaklara dayanarak yaptığı analizde; Bizans kaynaklarında bulunan yeni bilgiler Osmanlı kaynaklarının etkisi altında inşa edilen klasik tarih yazımında iddia edilenin aksine Musa’nın Balkanlar’daki kariyerine başlarken, yalnızca Türk kökenli ümerâ ile Eflâk Voyvodası Mircea ve Rumeli’deki gazilerin desteğini almadığı, aynı zamanda geniş tabanlı bir ilgi ve destek gördüğü belirtilmektedir.⁴⁹ Böyle olmakla birlikte Musa Balkanlara geçtiği zaman ikisi de Türk karşıtı siyaset izleyen iki feodalden birisi Stefan Lazareviç (1389-1427), diğeri de yaşlı Eflâk Prensi Mircea (1386-1418) idi ve Musa bunlardan destek aldı.⁵⁰

⁴⁶ Halil İncalcık, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s. 100-101. İncalcık, Çelebi Mehmed’in, yakın adamlarıyla birlikte Fetret sürecinde bir süre Bolu sancağında Seben kasabası mağaralarında saklandığını belirtir.

⁴⁷ Elâm, “Musa Çelebi’nin Rumeli’ye Geçişinde...”, s. 5.

⁴⁸ İncalcık, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler...*, s. 102-103; Elâm, “Musa Çelebi’nin Rumeli’ye Geçişinde...”, s.8-9.

⁴⁹ Elâm, “Musa Çelebi’nin Rumeli’ye Geçişinde...”, s.8-9.

⁵⁰ Werner, *Şeyh Bedreddin...*, s. 43.; *Şehzâde Musa’nın Rumeli’de iktidarı elde edişinin çok sayıda Hıristiyan ve Müslüman güçlerin ortaklaşa ve organize eyleminin sonucu olduğu açıktır. Böyle bir yorum, Osmanlı kaynaklarının anlatılarının etkisiyle Musa’nın iktidara yükselişi sonrasında Hıristiyan-karşıtı politikalarıyla çelişiyor gibi görünebilir; ancak, şehzadenin bu başarısının altında, Osmanlı birliğinin yeniden sağlanmamasını temel strateji olarak kabul eden Rumeli’deki Hıristiyanlar ile Anadolu’daki Türk ittifakının etkisi açık biçimde görülmektedir.* Werner, *Şeyh Bedreddin...*, s. 43.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE’DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Söz konusu dönemine ait bilgileri yansıtan Bizans kaynakları, şehzadenin, Bizanslıların ve Sırpın yardımını da aldığını şüpheye yer bırakmayacak şekilde bilgi vermektedir; hâttâ, aynı kaynaklarda Balkanlardaki Hıristiyan feodallerin yardımını alabilmenin yolunun, Bizans imparatoru II. Manuel Paleologos ile ittifaktan geçtiğini Şehzade Musa’nın anladığı, bilgisine yer verilir; ayrıca, bu kaynaklarda Musa’nın Rumeli’ye geçmesine izin veren Mehmed’in Manuel ile temasa geçilerek desteğinin sağlanmasında gelenek hâline dönüşmüş olan “*Karaman-Bizans-Candaroğulları ittifakının*” kilit rol oynadığı konusu özellikle işlenir.⁵¹ Genelde tüm incelemelerde söz konusu ittifakın, bu ittifakın tek seferlik olmadığı, aksine Osmanlı tarihindeki başka şehzade isyanlarında da devreye girdiği kanıtlanmaktadır.⁵²

Musa’nın Candaroğulları ile Karamanoğulları beylikleri arasında geliş gidişleriyle ilgili, anlatısı olaylardan bir yüzyıl sonra yazılmış olan Neşri’nin, Osmanlı şehzadesinin başından geçen gerçek olayları yansıttığına hükmediyor; ancak, tarihçi, Neşri’nin eserindeki ilgili bölümünün daha erken dönemde yaşamış olan meçhul yazarın⁵³ diğer kroniklerin yaptığı gibi Karaman’ın rolünü dışarda bırakabileceken neden bu anlatıyı seçmiş olduğu konusunda kararsız kalıyor.

Kastritsis’e göre⁵⁴, Neşri’nin anlatısında aktarılan hikâyenin büyük olasılıkla bu olaylarla ilgili bazı gerçekleri gizlemiş olduğunu düşündürüyor, çünkü Musa’nın Kastamonu ve Karaman’a yaptığı ziyaretlerin amacını gizleme amacıyla yazdığını ortaya çıkarıyor. Tarihçi Elâm’a göre, cevap açıktır: bu geliş gidişler Musa’yı Mehmet’in yanı sıra Eflâk Prensi Mirçea, İsfendiyar, Karaman beyinin çıkarları doğrultusunda serbest bırakan ve Musa’nın başarılı bir operasyonla Rumeli’ye geçirilmesinden çıkarı olan tüm bu isimlerin dahil olduğu diplomatik tartışmalar ve ortak planların anlaşılması gerekiyor.⁵⁵ I. Mehmet’in, Musa Çelebi’yi Balkanlara göndermesinde, Süleyman Çelebi’yle mücadelesinde Bursa’daki iktidar adına hareket etmesi öngörülmüştü; ancak, istenen ve beklenen tutum farklı yönde gelişti.

Yakın zamanlara kadar Osmanlı tarih yazımında hem Osmanlı hem Bizans kaynaklarındaki bilgilere dayanılarak Musa Çelebi’nin Balkanlar’daki kariyerinin başlamasında sadece Vlah voyvodası Mirçea’nın rolü olduğu kabul edilmekte idi⁵⁶ve iki Bizans kaynağının tanıklığına

⁵¹ Elâm, “Musa Çelebi’nin Rumeli’ye Geçişinde...”, s.8-9.

⁵² Halil İncalcık, *The Ottoman Empire Classical Age (1300-1600)*, London 1973, p.18-19.

⁵³ Bu, “*Meçhul yazar*” Ahmedî’dir. Bkz., İncalcık, *Has-Bağçede ‘Ays u Tarab...*, s. 120.

⁵⁴ Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihannüma...*, s. 474-477; Dimitrits J. Kastritsis, *The Sons of Bayezid: Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402-1413*, Brill, Leiden 2007., p.130-131.

⁵⁵ Elâm, “Musa Çelebi’nin Rumeli’ye Geçişinde...”, s.8-9.

⁵⁶ Elâm, “Musa Çelebi’nin Rumeli’ye Geçişinde...”, s.8-9.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

rağmen Musa'nın yükselişinde Bizans imparatoru II. Manuel Paleologos'un rolü de önemliydi.⁵⁷ Özellikle Sırp Prensi Lazaroviç; Musa'ya yardım ederek Rumeli beylerinin gücünü kırmak ve merkezi bir Osmanlı devletinin yeniden inşa edilme plânını boşa çıkarmak amacındaydı.⁵⁸ Lazaroviç, ayrıca, Sırbistan'da Osmanlı Türkiye'si yanlısı Şehzade Süleyman ile anlaşılan Vulk Paroli'ye, imparatorluğu birlikte paylaşacakları mesajı vermektedir.⁵⁹ Musa Çelebi'yi salt feodal beyler desteklemiyordu; İtalyan kent cumhuriyetleri de onu kullanmaya uygun uysal bir araç görmek eğiliminde idiler. Ne var ki Werner, böyle bir hesabı gaflet olarak nitelendirmektedir.⁶⁰

Osmanlı kaynaklarının itibar ettiği Menâkıbnâme ile Âşıkpaşazâde ve Oruç Beğ Tarihi ve bir Anonim Osmanlı Kroniğinde Musa Çelebi'nin ilk yıllarına dair kayıtların aslında çelişmediği aksine uyduğu görülecektir. Bu kanıtlardan biri yine dönemin en önemli anlatısını sunan Neşri'deki *Menâkıbnâmenin* yayımlanmış nüshalarından birinde saklıdır. Bu noktada, *Menâkıbnâme* dışındaki Osmanlı kaynaklarında anlatılan, Musa Çelebi'nin ağabeyi İsa Çelebi'yi Bursa'dan kovarak tahtı ele geçirdiğine dair kayıtları nakletmek konunun daha anlaşılır olmasını sağlayacaktır.⁶¹

Bu anlatıların ışığında anlaşılacağı gibi, Musa ve İsa Bursa'da egemenlik mücadelesinden sonra Musa Çelebinin Bursa'yı ele geçirmesi üzerine Süleyman Çelebi, Rumeli'den topladığı birlikleriyle Anadolu'ya geçmiş ve Musa'yı Bursa'dan uzaklaştırmıştır. Musa ise Karamanoğlu'na sığınmıştır. 1405'te Ankara ve Bursa'yı ele geçiren Süleyman Çelebiyi tekrar Balkanlara döndürmek amacıyla, Amasya'da bulunan Mehmet Çelebi, Musa Çelebi'yi ikna ederek, Musa'yı destekleyen Karamanoğlu ve İsfendiyaroğlu ile Eflâk Beyi Mircea'dan yararlanmak istemiştir.⁶²

Bu amaçla Musa, Beylerbeyliğine, uc beylerinin önderi Gazi Mihaloğlu'nu Kazaskerliğe ise *sınır* gazilerine sipahilik ve timar vaat eden radikal Şeyh Bedreddin'i atadı. Bu ikisi

⁵⁷ Elâm, "Musa Çelebi'nin Rumeli'ye Geçişinde...", s.8-9.

⁵⁸ Werner, *Şeyh Bedreddin...*, s. 43.

⁵⁹ Werner, *Şeyh Bedreddin...*, s. 43.

⁶⁰ Werner, *Şeyh Bedreddin...*, s. 43.

⁶¹ İnalçık, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler...*, s.87-97. Bunlardan Oruç Beğ Tarihi'ndeki ilgili kayıt şöyledir: "İsa Çelebi ve Musâ Çelebi birbirini kova, Karesi vilâyetine vardılar uğraşdılar. Âhir Musa Çelebi, İsa Çelebi'yi aradan götürdi kendi kaldı. Musâ Çelebi gelüp Bursa'da oturdu. Emir Süleyman bunu işitdi. Ardından yeniçeri kapu halkıyla, Rûm-eli leşkeriyle Anadolu'ya geçüp Bursa'ya vardı. Musâ Çelebi kaçdı Karamanoğlu'na vardı, anda kaldı. Emir Süleyman bunu işidüp kız karındaşı Fâtıma Hatun ve kiçi karındaşı Kâsım Çelebi o vakt sağdı derler; anları Emir Süleymân Kostantin tekürine[imparatora] rehn kodı. Tekür ile barışdı; hiç yağılık[düşmanlık] etmeye dostluk ede. Emir Süleymân âhirü'l emr[son iş olarak] girü Rûmeli'ne geçti, hicretin sene 805 [1402-3] vâkı' oldı." Bkz., *Oruç Beğ Tarihi*, (Haz.; Necdet Öztürk), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008, s. 42-43.

⁶²Şehabeddin Tekindağ, "Musa Çelebi", *İslâm Ansiklopedisi VIII*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 356.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Balkanlar'da yaşamı ve ihtiyaçları temsil eden kişilerdi⁶³. Sınır gazilerinin Süleyman Çelebi'nin Balkanlar'daki politikasına karşı tutumlarını *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*'da görmekteyiz. Yıldırım Bayezid, diyor bu halk kitabı, *Edirne'de karar idüp bu Vulk-oğlu [Sırp Kralı] kızını Yıldırım Hana virdü. (...) tâ Vulk-oğlu kızı gelmeyince [Elanora ile evlendiği zamana kadar] Yıldırım Hân, sohbet ve işret ni'düğün bilmezdi. Hiç içmezlerdi ve şarap sohbeti olmazdı. (...) anlar dahi ulemâdan utanıp ne dirlerse sözlerinden çıkmazlardı. (...) hemândem Osman beğlerine Acem ve Karamanîler musahip/danişmend oldu. Osman Beğleri dahi dürlü dürlü günahlara mürtekib oldular.*⁶⁴

Tarihsel olgu ve kaynakları değerlendirme adına, literatürde Şeyh Bedreddin'in çağdaşı olarak kendisinden bahseden başlıca üç ana kaynak bulunmaktadır: Bunlar; Şeyh Bedreddin'in torunu Halil bin İsmail'in yazmış olduğu *Menâkıb-ı Şeyh Bedreddin*⁶⁵ ile Şeyh Bedreddin'le yüz yüze görüşmüş olan İbn Arapşah ve Bedreddin'in çağdaşı Bizans tarihçisi Dukas'ın eserleridir.⁶⁶

15. yüzyılda yaşamış olan Cenevizli Bizans tarihçisi Dukas ve Dukas'ın eserini kaynak aldığı anlaşılan Osmanlı tarihçisi Şükrullah, Şeyh Bedreddin'in bir isyan başlatmış olduğundan bahsetmezlerken, sadece Karaburun'da peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Börklüce Mustafa'nın isyanı ve idamı hakkında bilgi vermektedirler.⁶⁷

Osmanlı kaynaklarının itibar ettiği Menâkıbnâme ile Âşıkpaşazâde ve Oruç Beğ Tarihi ve bir Anonim Osmanlı Kroniğinde Musa Çelebi'nin ilk yıllarına dair kayıtların aslında çelişmediği aksine uyduğu görülecektir. Bu kanıtlardan biri yine dönemin en önemli anlatısını sunan Neşrî'deki *Menâkıbnâmenin* yayımlanmış nüshalarından birinde saklıdır. Bu noktada, *Menâkıbnâme* dışındaki Osmanlı kaynaklarında anlatılan, Musa Çelebi'nin ağabeyi İsâ

⁶³ İnalçık, *Has-Bağçede 'Aş u Tarab...*, s. 120.; Arca, *Şeyh Bedreddin...*, s. 125.

⁶⁴ *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman (Fridrich Giese Neşri)*, Haz., N. Azamat, İstanbul 1992, s. 33; İnalçık, *Has-Bağçede 'Aş u Tarab...*, s. 120.

⁶⁵ Halil b. İsmail, *Menakıb-ı Şeyh Bedreddin*, Yayınlayan: A. Gölpınarlı-İsmet Sungurbey, Eti Yayınları, İstanbul 1967.

⁶⁶ Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. Viladimir Mirmiroğlu, İstanbul Fetih Derneği Yayınları, İstanbul 1956, s. 67-69.

⁶⁷ Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi*, Hazırlayan: Nihal Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1972, s. 74; Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihannüma-Neşrî Tarihi II*, (Yayımlayanlar: F.Reşit Unat, M. Altay Köymen, TTK Basımevi, Ankara 1987, s.545-546; Osmanlı Tarih yazıcılığında II. Bayezid döneminin özel bir yeri ve önemi bulunmaktadır; çünkü, ilk klâsik Osmanlı tarihçilerinden olan Âşıkpaşazâde, Neşrî, İdris-i Bitlisî ve Kemâlpaşazâde eserlerini bu dönemde yazmışlardır. Bunların dışında birçok tarihçi de ya Osmanlı'nın kuruluşundan başlayan ya da sadece kendi dönemlerinin olaylarını veren eserler almışlardır. Birçok *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*'ın da telif edildiği II. Bayezid dönemindeki bu verimliliğin başlıca nedeni, II. Bayezid'in tarihe, tarihçilere ve bilime gösterdiği ilgi ve yaptığı teşviklerde aranmalıdır. Bkz., Abdülkadir Özcan, "II. Bayezid Devri Tarihçiliği ve İlk Standart Osmanlı Tarihleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (Sayı:2), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayını, İstanbul 2013, s.142.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Çelebi'yi Bursa'dan kovarak tahtı ele geçirdiği bilgileri konunun daha anlaşılır olmasını sağlamaktadır.⁶⁸

Musa ve İsa Bursa'da egemenlik mücadelesinden sonra Musa Çelebinin Bursa'yı ele geçirmesi üzerine Edirne'de bulunan Süleyman Çelebi, Rumeli'den topladığı birlikleriyle Anadolu'ya geçmiş ve Musa'yı Bursa'dan uzaklaştırmıştır. Musa ise Karamanoğlu'na sığınmıştır. 1405'te Ankara ve Bursa'yı ele geçiren Süleyman Çelebiyi tekrar Balkanlara döndürmek amacıyla, Amasya'da bulunan Mehmet Çelebi, Musa Çelebi'yi ikna ederek, Musa'yı destekleyen Karamanoğlu ve İsfendiyaroğlu ile Eflâk Beyi Mircea'dan yararlanmak istemiştir.⁶⁹

Rumeli'nde Musa ve Süleyman arasındaki taht mücadelesi devam etmiştir. Süleyman'ın gücünü göstermesi açısından Tarihçi Dukas'ın verdiği bilgiler önemlidir: Musa çelebi, zorlu ve fakat imkânsız olmayan birkaç muharebe sonucu Süleyman Çelebiyi tasfiye etmiştir (1411); Balkanlarda Musa Çelebi; vezirlere ve devlet adamlarına mektuplar göndererek, şayet padişah olacak olursa, bunlardan her birine icap eden ihsanlarda bulunacağını va'detti. Musa, bu kadarla yetinmeyerek, Tuna boyundaki mahallerde bulunan Türklerden asker topladı ve bu askerler tarafından bütün Trakya, Teselya ve İllirya taraflarında padişahlığı ilân etti. Süleyman Çelebi ise, o sırada Mehmet Çelebi karşıtı ve Süleyman'la iş birliği yapan İzmiroğlu Cüneyt Beyi Bulgaristan taraflarına göndererek, kendisini Ohri bölgesi sancak beyi olarak atadı. Süleyman Çelebi, Gelibolu'dan yönünden Edirne'ye girdiği zaman halk kendisini velinimet olarak kabul ediyordu ve gerçekten de böyle idi. Zira Süleyman, her nereye giderse ister şehir ister kasaba olsun, orada otuz gün kalırdı ve orada, ayırimsız zengin ve yoksulları kollardı. (...) Süleyman Çelebi de Edirne'den asker toplayarak, Musa'ya karşı gönderdi. Kendisi gece gündüz içki içmekle vakit geçiriyordu. Musa kendisine karşı gelen askerlerle harbe tutuşarak galip geldi ve Sofya civarında Süleyman'ın askerlerini kaçmağa mecbur etti. Bu galibiyet üzerine Musa'nın garp vilâyetlerinin hâkimi olacağı şayiası etrafta yayılmaya başladı.⁷⁰

⁶⁸ İnalçık, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler...*, s.87-97.; Oruç Beğ Tarihi'ndeki ilgili kayıt şöyledir: “İsâ Çelebi ve Musâ Çelebi birbirini kova, Karesi vilâyetine vardılar uğraşdılar. Âhir Musa Çelebi, İsâ Çelebi'yi aradan götürdi kendi kaldı. Mûsâ Çelebi gelüp Bursa'da oturdu. Emir Süleyman bunu işitti. Ardından yeniçeri kapu halkıyla, Rûmeli leşkeriyle Anadolu'ya geçüp Bursa'ya vardı. Mûsâ Çelebi kaçdı Karamanoğlu'na vardı, anda kaldı. Emir Süleyman bunu işidüp kız karındaşı Fâtıma Hatun ve kiçi karındaşı Kâsım Çelebi o vakt sağdı derler; anları Emir Süleymân Kostantin tekürine[imparatora] rehn kodı. Tekür ile barışdı; hiç yağılık[düşmanlık] etmeye dostluk ede. Emir Süleymân âhirü'l emr[son iş olarak] girü Rûmeli'ne geçti, hicretin sene 805 [1402-3] vâkî' oldı. ” Bkz., *Oruç Beğ Tarihi*, (Haz.; Necdet Öztürk), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008, s. 42-43.

⁶⁹Şehabeddin Tekindağ, “Musa Çelebi”, *İslâm Ansiklopedisi VIII*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 356.

⁷⁰ Bkz., Dukas, *Bizans...*, s. 54.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Balkanlara geçtikten sonra Edirne'ye egemen olan Musa Çelebi, Beylerbeyliğine, uc beylerinin önderi Gazi Mihaloğlu'nu Kazaskerliğe ise *sınır* gazilerine sipahilik ve timar vaat eden radikal Şeyh Bedreddin'i atadı. Bu ikisi Balkanlar'da yaşamı ve ihtiyaçları temsil eden kişilerdi.⁷¹

Tarihsel olgu ve kaynakları değerlendirme adına, literatürde Şeyh Bedreddin'in çağdaşı olarak kendisinden bahseden başlıca üç ana kaynak bulunmaktadır: Bunlar; Şeyh Bedreddin'in torunu Halil bin İsmail'in yazmış olduğu *Menâkıb-ı Şeyh Bedreddin*⁷² ile Şeyh Bedreddin'le yüz yüze görüşmüş olan İbn Arapşah ve Bedreddin'in çağdaşı Bizans tarihçisi Dukas'ın eserleridir.⁷³

15. yüzyılda yaşamış olan Cenevizli Bizans tarihçisi Dukas ve Dukas'ın eserini kaynak aldığı anlaşılan Osmanlı tarihçisi Şükrullah, Şeyh Bedreddin'in bir isyan başlatmış olduğundan bahsetmezlerken, sadece Karaburun'da peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Börklüce Mustafa'nın isyanı ve idamı hakkında bilgi vermektedirler.⁷⁴

Osmanlı kaynaklarının itibar ettiği *Menâkıbnâme* ile Âşıkpaşazâde ve Oruç Beğ Tarihi ve bir Anonim Osmanlı Kroniğinde Musa Çelebi'nin ilk yıllarına dair kayıtların aslında çelişmediği aksine uyduğu görülecektir. Bu kanıtlardan biri yine dönemin en önemli anlatısını sunan Neşri'deki *Menâkıbnâmenin* yayımlanmış nüshalarından birinde saklıdır. Bu noktada, *Menâkıbnâme* dışındaki Osmanlı kaynaklarında anlatılan, Musa Çelebi'nin ağabeyi İsa

⁷¹ İnalçık, *Has-Bağçede 'Ays u Tarab...*, s. 120.; Arca, *Şeyh Bedreddin...*, s. 125.; Sınır gazilerinin Süleyman Çelebi'nin Balkanlar'daki politikasına karşı tutumlarını *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*'da görmekteyiz. Yıldırım Bayezid, diyor bu halk kitabı, *Edirne'de karar idüp bu Vulk-oğlu [Sırp Kralı] kızını Yıldırım Hana virdü. (...) tâ Vulk-oğlu kızı gelmeyince [Elnora ile evlendiği zamana kadar] Yıldırım Hân, sohbet ve işret ni'düğün bilmezdi. Hiç içmezlerdi ve şarap sohbeti olmazdı. (...) anlar dahi ulemâdan utanıp ne dirlerse sözlerinden çıkmazlardı. (...) hemândem Osman beğlerine Acem ve Karamanîler musahip[danışmend] oldu. Osman Beğleri dahi dürlü dürlü günahlara mürtekb oldular.* Bkz., *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman (Fridrich Giese Neşri)*, Haz., N. Azamat, İstanbul 1992, s. 33;

⁷² Halil b. İsmail, *Menakıb-ı Şeyh Bedreddin*, Yayınlayan: A. Gölpınarlı-İsmet Sungurbey, Eti Yayınları, İstanbul 1967.

⁷³ Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. Viladimir Mirmiroğlu, İstanbul Fetih Derneği Yayınları, İstanbul 1956, s. 67-69.

⁷⁴ Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi*, Hazırlayan: Nihal Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1972, s. 74; Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihannüma-Neşri Tarihi II*, (Yayımlayanlar: F.Reşit Unat, M. Altay Köymen, TTK Basımevi, Ankara 1987, s.545-546; Osmanlı Tarih yazıcılığında II. Bayezid döneminin özel bir yeri ve önemi bulunmaktadır; çünkü, ilk klâsik Osmanlı tarihçilerinden olan Âşıkpaşazâde, Neşri, İdris-i Bitlisî ve Kemâlpaşazâde eserlerini bu dönemde yazmışlardır. Bunların dışında birçok tarihçi de ya Osmanlı'nın kuruluşundan başlayan ya da sadece kendi dönemlerinin olaylarını veren eserler kaleme almışlardır. Birçok *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman* 'ın da telif edildiği II. Bayezid dönemindeki bu verimliliğin başlıca nedeni, II. Bayezid'in tarihe, tarihçilere ve bilime gösterdiği ilgi ve yaptığı teşviklerde aranmalıdır. Bkz., Abdülkadir Özcan, "II. Bayezid Devri Tarihçiliği ve İlk Standart Osmanlı Tarihleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (Sayı:2), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayını, İstanbul 2013, s.142.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Çelebi'yi Bursa'dan kovarak tahtı ele geçirdiğine dair kayıtları nakletmek konunun daha anlaşılır olmasını sağlayacaktır.⁷⁵

Halil İnalçık'a göre; Süleyman'ın yapmış olduğu antlaşmanın ve sonuçları, Anadolu'da ve Rumeli'deki bekâr erkeklerden oluşan genç nüfusa, timar, donanma ve kale azepliği/garnizon askerliği kapılarını kapamıştır. Bu tutum Osmanlı toplumuna dinamizm veren gaza politikasıyla çelişmekte idi. Böyle bir siyasal ortamda Balkanlar'da Musa Çelebi, *uc geleneğine* uygun bir idare tarzı yerleştirmek istedi.⁷⁶

Gerçekte Çandarlı Ali Paşanın devlet düzenine getirdiği yeni sistem *uc* halkını rahatsız etmişti; çünkü, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*'da geçen bu anlatıma İnalçık, şöyle bir açıklama getirmektedir: Çandarlı Ali Paşa; klâsik İslam kurumlarını, saray yaşam kurallarını, bürokratik yöntemleri, gulâm/kul sistemini, maliye usullerini, Azerbaycanlı ve İranlı bürokratlar eliyle uygulayarak devlet yönetiminde ve saray yaşamında bir dizi reformlar yapan devlet adamı idi. Bununla birlikte Ali Paşanın getirdiği bürokratik yeni yönetim tarzı, *gâzi uc geleneğine* göre yaşayan çevrelerle ters düşmekteydi.⁷⁷

Musa'nın kardeşi Süleyman, deyim yerinde ise tümüyle Bizanslı olmuştu⁷⁸; bir Bizans prensesiyle evlendi ve Bizans'ı sürdürme politikası izledi. Musa ise Balkanlarda yeni bir devlet ve toplum düzenini deneyebilme adına İstanbul'un aradan çıkarılarak Doğu Roma'ya son

⁷⁵ İnalçık, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler...*, s.87-97.

⁷⁶ İnalçık, *Has-Bağçede 'Aş u Tarab...*, s. 120; Süleyman Çelebi'nin de devlet yönetme tutumunu göstermesi açısından, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*'da, şu bilgilere yer verilir: Süleyman devlet işlerini Çandarlı Ali Paşa eline bıraktıktan sonra; "*hemân ki Kara Halil oğlu Ali Paşa vezir oldu, fisk u ficur [günahkarlık] ziyade oldu. Mahbûb oğlanları yanına aldı, adını iç oğlanı kodı. (...) Âl-i Osman bir sulb kavim idi; anlar [musahibler-danışmendler] geldiler dürlü dürlü hilelere başladılar. Ali Paşa bir zevvâk [ehl-i keyf] kişi idi; ekseri halk ana tabi oldular.*" Bkz., İnalçık, *Has-Bağçede 'Aş u Tarab...*, s. 120-121.

⁷⁷ İnalçık, *Has-Bağçede 'Aş u Tarab...*, s. 120. Bizans İmparatoru II. Manuel'in bir mektubundan bilgilenildiğine göre, Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlı sarayı yaşam biçimi boyutuyla bir hayli değişmiş durumdaydı. Manuel, Bayezid döneminde içki içildiği ve işret yapıldığından söz etmektedir; buna karşın, aynı kaynakta hem Selçuklularda hem Osmanlılarda üst yöneticilerin savaş sırasında asla içki içmedikleri ittifakla bildirilmektedir. İnalçık, *'Aş u Tarab...*, s. 120-121.; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman/Osman Oğulları Tarihi*; geniş halk kitlelerine hitap eden bir derleme olması nedeniyle kapsamlı İran geleneği etkisinde uyarlanmış bürokratik yazışma örnekleri ve uygulaması nedeniyle, ilgili dönemde ciddi eleştiriler almıştır. Gaza ve Gâziler olarak askerlere hitap ettiği, yüksek bürokratik metotların uygulandığı görülmektedir. Kayıtlar ve kullanılan dil yalın Türkçedir. Bkz., İnalçık, *Fatih Sultan Mehmed...*, s. 482.

⁷⁸ Dukas'ın *Bizans Tarihi* başlıklı kitabında Süleyman Çelebi'nin Bizans İmparatoru II Manuel'in etkisinde kaldığı belirtilirken Musa Çelebi'nin kendi halkına, bu durumu protesto eden şu konuşmasını yansıtır: *Kardeşim [Süleyman] buraya gelip, Trakya ve sair yerleri fethetti. Halbuki babasına karşı icap eden hürmet ve şefkati göstermedi. Bundan başka [Süleyman'ın] yarı gâvur olduğunu söyleyebilirim. Bu sebepten Tanrı kendisine arkasını çevirerek, 'dinsizi' parçalamak için Peygamberin büyük kılıcını benim elime verdi. Dindar olan beni yükseltti. Bu sebepten babamın alnının teri ile fethedip kiliselerini, Allah'a ve Peygamberine ibadete mahsus mukaddes camilere dönüştürdüğü Makedonya şehirlerinin ve Selânik'in Bizanslılara verilmesi doğru değildi. [Süleyman], Bizans İmparatoru ile anlaşarak kimi şehir ve bölgeyi Bizans'a bırakmıştı;* Dukas, *Bizans Tarihi*, s.55-56.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

vermek inanç ve kararlılığıydı. Hükümranlığını temin eder etmez, İmparator II. Manuel'i haraca bağladı ve İstanbul'u fethetmek için hazırlıklara başladı. Bu yönüyle Fatih Mehmet'e rol model görevi yaptı. Musa babasıyla birlikte olduğu süreçte sarayda ve Ankara bozgunundan sonra ister Anadolu Türkü ister Balkanlı feodallere "güvenilemeyeceğini" test etmiş olmalıydı. Feodaller çağında, merkeze bağlılık ve güven açısından olumlanacak yönler kadar olumlanmayacak durumlar da gözardı edilmemeliydi.

Bosnalı tarihçi Nedim Filipoviç'in, başlıca eseri, Şehzade Mûsâ Çelebi ile Şeyh Bedreddin'in faaliyetlerini konu edinen *Prens Musa ve Şeyh Bedreddin* başlıklı seçkin monografisinden alıntılanan bir değerlendirmede; Musa'yı Rumeli'de özgür olmayan *plebyen* halk katmanları hareketinin ve sosyo-politik açıdan Türk aristokrasisinin temsilcisi olarak nitelendirmektedir. Plebyen adı altında, yüksek aristokrasinin, yâni, Balkanlı feodallerin tiranlığına ve toplumsal anarşiye tepki olarak Musa'nın çevresinde toplanmış olan köylüleri, zenaatçıları ve toplumsal statüsünü kaybedenleri betimlemektedir. Filipoviç'e göre, Musa Çelebi, babası Yıldırım Bayezid döneminde Rumeli'de *akıncı beyi* olarak varlık göstermişti. Birliği köylülerden oluşmaktaydı ve köylülere derin eğilimini hesaba katmak gerekmektedir.⁷⁹

Paul Wittek, Musa Çelebi ile ilgili olarak *Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına* başlıklı çalışmasında: karışıklıklarla dolu Musa'nın iktidarı sürecinde, gerek Müslüman gerek Hıristiyan ahalinin, küçük köylünün iktidara taşıdığı bu sert, merhametsiz ve mutaassıp bu genç adam asillerden nefret ettiği gibi, ya büyük müstakil derebeyi ya da zengin ve ilâhiyatçı olan senyörlerden de nefret etmekteydi⁸⁰. Kısa süre içinde Rumeli'ndeki nüfuz ve güç sahipleri akın akın Musa'nın hizmetinde görev almaya başladılar.⁸¹

Rumeli'de Musa Çelebi, tüm Anadolu Beyliklerinin, medrese kökenli fakıların/imamların giderek artan güçlerinden bağımsız, ama onlardan nefrete varan derecede hoşlanmayan Balkanlı Müslüman-Hıristiyan ve akıncı uc halkı ve kendi hâlinde yaşayan köylülerin desteğinde başlattığı mücadele anlamlıydı; çünkü, 1409-1413 sürecinde ciddi sınavlardan

⁷⁹ Werner, *Şeyh Bedreddin...*, s.45.

⁸⁰ Paul Wittek, *Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına (1402-1455)*, (Çev.; Halil İnalçık), Ankara 1943, s. 69.

⁸¹ Wittek, *Ankara Bozgunundan...*, s.69.; 14 ve 15. yüzyıl döneminde halk kitlelerinin ilgisini çeken sorunlardan biri Anadolu ve Rumeli arasındaki rekabet sorunuydu. Anonimlerde bu rekabeti betimleyen "gidi Rumeli'nlü" ile gâzi uc beylerine karşı, Anadolu'nun karşıtlığı ifade edilmiştir. Osmanlı tarihinin bu erken dönemi ile ilgili olarak Rumeli'de *uc gazâ* bölgelerinde yükselen akıncı hânedanlar; Tuna boyunda Mihaloğulları, Malkoçoğulları, Firuz Bey Oğulları; Güneyde Ege'nin Batı kıyısında Evrenosoğulları; Bosna ucunda İshak-İsa Bey Oğulları; Adriyatik kıyısında Teselya'da ise Turahan Bey Oğulları, gazayı temsil eden serhad hanedanları olarak ortaya çıkmışlardır. Ankara Savaşından sonra karışıklık döneminde, özellikle, Mihaloğulları belirleyici rol oynamışlardır. Mehmet Çelebi Bursa'da Anadolu güçlerini temsil ederken, Musa Çelebi Balkanlar'da bu söz konusu *uc beylerine* dayanmaktaydı. Bkz., İnalçık, *Fatih Sultan Mehmed...*, s.482.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

geçerek kurduğu rejim; niteliği ve halk desteği ile herkes tarafından ilgi görmekteydi ve akın akın halk kesimleri Musa Çelebi'ye katılıyordu.

Musa'nın rejimine duyulan ve onu kısa sürede güçlendiren bu ilgi ve halkın sevgisi, o dönemin koşullarında kendisine hizmet eden beyleri ve devlet ileri gelenlerini ürkütüp sindirdi. Musa, İstanbul'u kuşatmakla kalmadı (1410), Trakya, Teselya ve Sırbistan'daki eski Osmanlı topraklarını ele geçirmişti. Bu gelişmeler yalnızca Anadolu Türk feodallerini değil, Rumeli'deki tüm feodalleri de rahatsız etmişti.

Halil İnalçık, *Has-Bağçede 'Aş u Tarab Nedimler Şairler Mutribler* başlıklı çalışmasında; Fetret dönemi ile ilgili, en azından 1413 tarihine kadar, siyasal olayları hakkında bilgi verirken, *Musa Çelebi'nin tüm Rumeli'ne egemen olduğunu* belirtir ve Musa'nın vaktiyle Süleyman'ı desteklemiş olanlara karşı şiddet gösterdiğini, bu nedenle de Bizans İmparatorunu tehdit ederek, haraç almak için maiyetinden Çandarlı İbrahim Paşayı İstanbul'a gönderdiğini değerlendirmiştir.⁸²

İnalçık, Ahmedî'nin verdiği bilgilere dayanarak, Bizans'a elçi olarak giden İbrahim Paşanın, İstanbul'da, Çelebi Mehmet ile iletişim sağladığı sonra Bursa'ya intikal ettiği bilgisinin önemi üzerinde durmaktadır⁸³.

Tâc üt Tevarih'ten alıntılanan bilgiye dayanarak Zinkeisen, Musa Çelebi'nin maiyetinde bulunan Şeyh Bedreddin'in; Balkanlar'da kazaskerliği sırasında *başdanışman olarak atadığı*⁸⁴ *Börklüce Mustafa'nın şahsında, öğretisine yapılacak* çalışmalarla ağırlık kazandırmak ve plânlarını silâh zoruyla gerçekleştirmek amacıyla gerekli adamı bulduğunu belirtmektedir.⁸⁵

Şeyh Bedreddin tarafından desteklenen ve yönlendirilen Börklüce Mustafa, ilk kez İzmir körfezinin güney batı ucundaki Karaburun Dağı (Stylaryon)'nda, Sakız adasının tam karşısında elinde kılıcıyla yeni bir peygamber olarak ortaya çıktı: kadınlar dışında bütün malların ortak olduğuna, gönüllü fakirliğe ve Hıristiyanlarla birliğe dair vaazlar verdi.⁸⁶

⁸² Halil İnalçık, *Has-Bağçede 'Aş u Tarab Nedimler Şairler Mutribler Nedimler Şairler Mutribler*, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2021, s.119-120.

⁸³ İnalçık, *Has-Bağçede 'Aş u Tarab...*, s. 120; İnalçık, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler...*, s. 95-97. O günlerde Musa Çelebi'nin yanından, bir şekilde ayrılmış olan Ahmedî de Bursa'ya ulaşmıştır.

⁸⁴ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 356. (*Tacüttevarih*, s.354'ten alıntı, 188 No'lu dipnot)

⁸⁵ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 356.

⁸⁶ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 356; İnalçık, *The Ottoman Empire...*, p. 190-191. *Bedreddin's disciple, Börklüce Mustafa, instigated the first revolt among the Turkomans in the mountainous region on Karaburun near İzmir. The contemporary Byzantine historian Ducas [Bizans Tarihi] gives an interesting account of uprising. Börklüde preach that all things, except for women, were common property. He ignored the differences between*

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Tarihçiler tarafından *Fetret dönemi* adıyla betimlenen süreçte çıkan Şeyh Bedreddin ayaklanması ve ihtilâl girişimi; Osmanlı İmparatorluğu'nun iç yaşamına nüfuz eden ve Batı Anadolu'da başlamış olmasına karşın çok geçmeden Akdeniz adalarını ve Balkanları içine alan, ayrıca, Osmanlı tahtını maddi ve manevi yönden sarsan Börklüce Mustafa isyanı ile ortaya çıkmıştır.

Oluş süreçleri farklı gibi görünen bu gibi ihtilâlcı ayaklanmalar, doğaları gereği, benzer nedenlere dayandıkları düşüncesi bir *a priori* olarak genel kabul görür; çünkü, benzerleri gibi Bedreddinîler ihtilâlcı baş kaldırışı da derin sosyo-psikolojik/manevî bir sarsıntının sonuçları olup, hiçbir şeyin dini fanatizmi ve mantıksız aşırılıkları, manevi sefaletin ve inanca bürünmüş siyasal çaresizliğin büyük kitleleri içine düşürebildiği yapay ruhsal/psikolojik gerilimlerden daha iyi tahrik ve teşvik/provoke edemeyeceğini kanıtlamaktadır.⁸⁷

Dolayısıyla öncü ayaklanma olarak betimleyebileceğimiz Dukas'tan ve Tacut Tevarih'ten alıntılanan bilgilerin 19. yüzyıl Avusturyalı tarihçi Zinkeisen'in Osmanlı İmparatorluğu başlıklı kitabına yansıyan bilgilerde; Börklüce Mustafa ayaklanmasının motivasyonu olan *Börklüce Mustafa'nın öğretisi ve tarikati* adına isyanı başlatabilmesi için, evvel emirde, yalnızca Osmanlı monarşisinin değil, İslâm dininin de gerçekliğine ve sürdürülebilir olduğuna dair inancını kaybetmiş, ayrıca, tükenen ve yorulan toplumsal psikolojideki takipçileri için teselli ve moral motivasyon arayan insanlara ihtiyaç duyuluyordu. Bu insanlar bunu, muhtemelen, *Hıristiyan hayranlığı ile Müslümanlık fanatizminin siyasal amaçlı bu tuhaf kavgaya sebep olmadan çok önce Anadolu'daki Müslümanlar arasına yerleşen ve yaygınlaşan, istenen ve beklenen nitelikte yeterince ve gerektiği anlamda anlaşılmamış ve/veya saptırılmış bazı Hıristiyan öğretilerinde bulmuşlardır.*⁸⁸ Çağdaş Osmanlı tarihçisi Halil İncalcık'ın yorumu önem kazanmaktadır: *the şey's latitudinarian and esoterik interpretation of İslâm, allowed him, to form a single society from these diverse elements- Bedreddin, Müslümanlığın serbest ve deruni/gizemci yorumundan yapılan çıkarımla, 'İslâm'ın, farklı unsurlardan oluşan bir toplumun inşasına imkân verdiği' değerlendirmesini yapmıştır.*⁸⁹ Bu anlatımı, üç dinden bir din yaratmak değil ve fakat, üç büyük

christians and Muslims; the Muslim who called a Christian an infidel was himself an infidel. Börklüce's disciples were said to have treated Christian as though they were angels. İncalcık, The Ottoman Empire..., p.190-191.

⁸⁷ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1299-1453)*, Yeditepe Yayınları, (Çeviri: Nilüfer Epçeli), İstanbul 2011, s. 355.

⁸⁸ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 355.

⁸⁹ İncalcık, *The Ottoman Empire...*, p. 188-189.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE’DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

dinin ortak ve uzlaşır yönlerini değerlendirerek Müslümanlık adına bir sentez yapma düşüncesi olarak kabul edebiliriz.

Türkiye’de Şeyh Bedreddin araştırmalarının öncülerinden olan Şerefettin Yaltkaya, Şeyhe ve halifelerine uyanların Türklerden daha çok Yahudi ve Hristiyanlar olması, onların kolayca bol servet ve neredeyse sınırsız özgürlük vaatlerini çekici bulmalarından ve Şeyh Bedreddin’in annesinin Rum asıllı olmasından hareketle onu kendilerine yakın görmelerinden ileri gelmiş olabilir. Bunlar Müslümanlardan daha çok huzur ve rahattan mahrum oldukları için kendilerine söz verilen huzur ve sükûna kavuşmayı hedeflemiş olabilirler.⁹⁰

Burada Musa Çelebinin tarihsel yeri ve değeri önem kazanmaktadır. Yaltkaya’nın isyancıların çoğunluk olarak Yahudi ve Hristiyan ağırlıklı değerlendirmesine karşılık Halil İnalçık, *The Ottoman Empire* başlıklı çalışmasında, Şeyh Bedreddin isyanının/Revolt sosyolojisi hakkında isyana katılanların kökeni ile ilgili farklı bilgileri vermektedir: Börklüce Mustafa’nın müritlerinden (disciples) bir kısmı aralarında Sakız Psikoposunun da yer aldığı Hristiyan ve Yahudi kökenli kimselerdi; ancak, sayıları yaklaşık altı bine ulaşan bu fedaî takipçilerin çoğunluğu göçebe Yörük-Türkmen taifesinden oluşmaktaydı.⁹¹

Bedreddin’in nüfuzunu etkili kılmak için kullandığı araç; kökeni tuhaf bir Hristiyan ve Müslüman mistisizminin altında yatan ve Osmanlı’nın Hristiyan kesimine kolayca ulaşabilen yeni bir öğretiydi. Bu anlamda en uygun ruh hâli, doğaları gereği huzursuz olup, efendilerinin

43

⁹⁰ Şerefettin Yaltkaya, "Bedreddin Simavî", *İslâm Ansiklopedisi II*, MEB Basımevi, İstanbul 1979, s. 446. Yaltkaya, Şeyh Bedreddin ayaklanmasının nedenlerini şöyle değerlendirmektedir: “bedreddin’in başına pek çok kimse toplanıyor, uzak yerlerden kendisine türlü türlü hediyeler geliyor ve herkes onun ziyaretine koşuyordu. Sayıları binleri bulan bu mürid ve dervişler üzerinde, şeyhin nüfuzu o derece kuvvetli idi ki, bu adamlar, ‘Allah birdir’ dedikten sonra peygamberliği, ancak, şeyhlerine lââyık görmekte idiler. Şeyhe ve halifelerine uyanlar arasında Türklerden ziyade Yahudi ve Hristiyanlar görülmüyordu ki, bu da onların bol huzur ve kolayca servet temini gibi vaatleri çok câzip [çekici] bulmalarından ileri geliyordu. Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal gibi propagandacılar, şeyhten aldıkları ilham ve hızla, az zaman içinde binlerce kişiyi ayaklandırmaya muvaffak[başarılı] olmuşlardır. Bunlar [isyancılar] arasında, mansıp ve mevkilerinden düşmüş bir takım gayri memnunlar ile medrese[üniversite] talebeleri dahi vardı. Şeyhin kazaskerliği zamanında maaş ve tımar elde etmiş olanlar da bu isyana iştirak etmiş bulunuyorlardı. Bkz., Yaltkaya, "Bedreddin Simavî", s.448.

⁹¹ İnalçık, *The Ottoman Empire...*, p.199. Bedreddin’in sosyal ve politik çevresini betimlemesi açısından şu bilgiler önemlidir: “Bedreddin was a great religious scholar, mystic and Saint[aziz-ermiş], and his role as a revolutionary is a good example of how, in the Islamic World, religious and mystic thought is interpreted in social and political action. Most of those who at single rose in revolt in the regions of İzmir, Saruhan and the Dobrudja, were Turcomans as the babais before them had been. The rest of his followers were malcontents of various kinds, such as frontier gâzîs, sipah’s who had been dispossessed of their timars, medrese students and Christian peasants.”/Bedreddin; büyük bir din bilgini, mistik ve aziz-ermiş olarak, onun, İslam dünyasında, dinî ve mistik düşüncüyü, sosyal ve siyasî bir ihtilâlcî karakterde yorumlanıp değerlendirilmesine iyi bir modeldir. Bedreddin’e bağlı İhtilâlcilerin büyük çoğunluğu, İzmir Bölgesinde, Saruhan’da [Manisa] ve Dobruca’da ortaya çıkan, daha önce Babailer olarak bilinen Türkmen Gruplarıydı. Bedreddin’in takipçileri bu İhtilâlcî Türkmenler; çeşitli[inanç ve sosyo-politik nedenle] mutsuz ve huzursuz şu gruplardan oluşmaktaydı: Uc gâzîleri, timarları ellerinden alınmış sipahiler, medrese öğrencileri ve Hristiyan köylüler.” İnalçık, *The Ottoman Empire...*, p.189.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

siyasal nedenlerle sürekli değişmesinden hoşnut olmayan ve komşu Akdeniz adalarındaki Hıristiyanlarla iletişim hâlinde olan Aydın eyaleti halkı arasında hüküm sürüyordu.⁹² Şeyh Bedreddin'in bu bölgelerde *dünyayı adalete kavuşturmak* iddiasıyla bir mehdî sıfatıyla uc beylerine, Yörük-Türkmen ve yoksul uc sipahilerine dayanarak devleti temelinden sarsmıştır. Bedreddin'in etkisi, daha sonra evrilmek suretiyle Balkanlarda ve Anadolu'da başka adlarla devam etmiştir.⁹³Fuat Köprülü'nün incelemelerinden Abdülbaki Gölpınarlı ve Pertev Naili Boratav'ın *Pir Sultan Abdal* başlıklı kitapta yansıtılan ve I. Ahmet döneminde (1603-1617), çağdaş ve meşhur sufilerden Aziz Hüdayi Efendinin Padişaha yazdığı bir mektubunda; "*Rumeli'deki Batınî zümrelerden/Bedreddin müritlerinden...*" söz edilmektedir.⁹⁴

19. yüzyıl tarihçisi Zinkeisen, Osmanlı İmparatorluğu başlıklı kitabında Bedreddin süreciyle ilgili yaptığı analizde, konuyu ele alırken şu bakış açısından hareket eder: Özetle tarihsel olayların görünürdeki ve daha derindeki olmak üzere başlıca iki belirleyici nedeni bulunmaktadır. Börklüce Mustafa ayaklanması, önceleri siyasi niteliğinden çok dinî yönüyle Timur sonrası sürecin en dikkate değer toplumsal ve politik bir hareketi niteliği taşımaktadır; çünkü, son dönemlerin büyük toplumsal ve siyasal dönüşümlerinin Tatar işgal ve istilâlarının ve taht kavgalarının, yalnızca, kardeşler arasındaki kaba güçlerin savaşı olmadığı, aksine söz konusu dönem boyunca baş gösteren sefaletin, yoksulluğun, iktisadi buhran ve deyim yerinde ise çaresizliğin, Osmanlı halkının toplumsal psikolojisinde, etkilerini Osmanlı birliği sağlandıktan sonra da devam ettiren bir dini ve politik bölünmeye sebep olduğu tarihçilerin ve konuyu araştıranların yabancıları olmadığı bilinmektedir.⁹⁵

Kimi araştırmacılarca sorgulamadan aynen alıntıladıkları *İktidara Karşı Türk Direniş ve Devrimleri* başlıklı kitabında Çetin Yetkin; Musa Çelebi olayını betimlerken; *egemen çevrelerini yönetim kadrolarını, Rum ve Slav aristokratları ile ilk aşamada bunlarla çıkar birliğine giren Türklerin oluşturduğu Osmanlı Devleti'nde bu gelişimin kaçınılmaz bir sonucu olarak halk da Rum, Slav ve Türkler'den oluşacaktı. Başka bir deyişle yönetenler kadar yönetilenler de kozmopolitti. 'Yönetilenler' açısından bu aşamada henüz yönetimde söz sahibi olmayan Yahudiler'i de eklemek gerekir. Durum bu olunca, bu kozmopolit iktidar karşısındaki halkın da bir direnişi söz konusu olacaksa aynı niyeti taşıyacağı besbellidir. Gerçekten de kuruluş döneminde görülen direnişlerdeki Müslüman-Hıristiyan-Yahudi işbirliği ve*

⁹² Zinkeisen, Osmanlı İmparatorluğu..., s. 355.

⁹³ Abdülbaki Gölpınarlı-Pertev Naili Boratav, *Pir Sultan Abdal*, Derin Yayınları, İstanbul 2010, s.60.

⁹⁴ Gölpınarlı-Boratav, *Pir Sultan Abdal*...,s.60.

⁹⁵ Zinkeisen, Osmanlı İmparatorluğu..., s. 355.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

aralarındaki ideolojik yakınlaşma, egemen çevrelerin yapısından kaynaklanmış bulunuyor. Bu nedenle kimilerinin [kimlerse onlar?] Türkler'in, Hıristiyanlar'ı ve Yahudiler'kendi saflarına katmak için başvurdukları bir taktik değildi. İslâmî kisve altında İslâm öncesi geleneklerini sürdürmekte olan Türk halkının yapısında dinsel bağnazlığın bulunması da, egemenler ve yöneticiler kendi aralarında çıkar dürtüsüyle bütünleşirken, halkların da onlara karşı birleşerek karşı koymalarını kolaylaştırmıştır.⁹⁶

Çetin Yetkin, 28 Temmuz 1402'deki Ankara bozgunundan sonra şehzadeler arasında, Musa ve Mehmet çelebiler arasında baş gösteren çatışmada bu halkların rolünün ve Osmanlı Devleti'nin bu özelliğinin göz önünde bulunması gerektiğini, bir "postulâ" olarak önerir.

Fetret Döneminde Bedreddinlüler ayaklanmasının içsel tarihi ve pragmatizmi konusunda, bugün dahi, yeterince bilgiye sahip olunmadığı söylenebilir. Ayaklanmanın karşılaştırmalı bir değerlendirmesini yapan Ahmet Yaşar Ocak şu saptamayı yapmaktadır:

Babaîler, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heteredoksisinin Gelişimi başlıklı incelemesinde; *babaîler isyanı nasıl kendinden evvelki siyasî amaçlı bir takım mesiyanic hareketlere benziyorsa kendisinden yaklaşık yüz yetmiş beş yıl sonra (1416/1421) vuk'u bulan Şeyh Bedreddin isyanına ve özellikle de kendisinin eskiden geliştiği merkez sâha olan Orta Anadolu'da 15. yüzyılda meydana gelen mesiyanic isyanlara da çok benzer; fakat Şeyh Bedreddin'inki hariç, ötekiler ne onun kadar kapsamlı olabilmişler ne de toplumsal yapıyı etkileyebilecek önemli dinî-sosyal yankılar yaratabilecek bir nitelik geliştirebilmişlerdir. Babaîler isyanı, nasıl sosyal birtakım rahatsızlıklardan doğup siyasî bir amaca yönelmişse, Şeyh Bedreddin isyanı da büyük ölçüde 1402 Ankara savaşından sonra Fetret devri (1402-1412) denilen ara dönemde Osmanlı devletinin maruz kaldığı siyasî, içtimai ve iktisadi buhranların bir ürünüdür.*⁹⁷

Türkiye Selçuklularından Osmanlı toplumuna kimi araştırmacılar; konar-göçer Türkmenlerin ve köylü taifelerinin mesiyanic/mehdici ihtilâlcî hareketleri, önderleri şeyh ve dervişlerin nasıl bir ideolojinin temsilcileri oldukları konusunda çeşitli görüşler geliştirmeye çaba göstermişlerdir. Bu araştırmacıların öncülerinden Fuat Köprülü, başlıca kitaplarında ve makalelerinde ileri sürdüğü görüşler hatırı sayılır oranda günümüz araştırmacılarınca da benimsenmektedir. Köprülü ve takipçilerinin, merkezin benimsediği İslâmî ortodoksi'ye karşı,

⁹⁶ Çetin Yetkin, *İktidara Karşı Türk Direniş ve Devrimler I*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Yayınları, Antalya 2007, s.189-190.

⁹⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heteredoksisinin Gelişimi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996, s.155.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

çevrede gelişen konar-göçer Türkmenlerin benimsediği, daha az kuralcı ve sözlü kültüre dayanan İslâmî heteredoksi anlayışı egemen olmuştur.⁹⁸

Heteredoksi protest hareket, genelde, siyasal üst himayeden yoksun olarak bilinir. Ortodoksinin toplumsal tabanı, tepede siyasal iktidar olmak üzere, bürokrasi ve kentli yerleşik halktır. Özellikle Türk tarihinde heteredoksinin toplumsal tabanı ise köylüler ve konar-göçer Türkmen taifeleridir. Weberian bir yaklaşımla, ortodoksi merkezin; heteredoksi ise çevrenin sosyo-politik ve din anlayışını temsil etmektedir. Genelde böyle bir formatla yaklaşabildiğimiz tarihsel konularda kimi zaman, Osmanlı-Safevî ilişkilerinde görüldüğü gibi, merkez ve çevre yer değiştirebilmektedir. Türkiye'de çevre olan kesimler İran'da merkezi Şii Ortodoksi'yi desteklemişlerdir. Dikkat edilirse Türkiye-İran ilişkilerinde *gerçek din* ve *sapkın din* gibi bir şablon geçerli değildir.⁹⁹

Ortodoksi genellikle, sınırları baştan beri özenle belirlenmiş bir teolojiye dayanır. Oysa heteredoksi, daha çok *senkretik* bir başka deyişle birden çok ve çeşitli inançların bağdaştırılmasından oluşan bir yapı sergilenmektedir¹⁰⁰. Mesihçi/Mesiyantik kalkışmalardan Baba Resul ve Şeyh Bedreddin hareketleri bu anlamda değerlendirilmelidir.

⁹⁸ Ocak, *Babaîler, Alevilerin Tarihsel Altyapısı...*, s. 76.; 1970'li ve 80'li yıllarda Köprülü ve ardıllarının bu yaklaşımına karşın, tarihçilikte İslâmî ortodoksi ve eleştirel denebilecek kimi araştırmalarda; Türkmenlerin gerçekte Sünnî İslâm'a mensup buldukları, buna karşılık merkezin hem Selçuklu'da hem Osmanlı'da konar-göçer Türkmenleri "*etrak-i bî idrak*" tanımlamasıyla *sapkın inançlı* göstermek istedikleri üzerinde durular. Ahmet Yaşar Ocak, bu eleştirel yaklaşan araştırmacıların, heteredoksi sözcüğünü, *heretic/sapkın* sözcüğü ile karıştırdıklarından bu sonuca vardıklarını değerlendirir. Ocak, *Babaîler, Alevilerin Tarihsel Altyapısı...*, s. 76-77. bkz., 105 no'lu dipnot. (İslâmî ortodoksi bakış açısıyla yazılmış olan M. Râmi Ayas, *Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma*, Ankara 1991. s.39-43'ten; Mikâil Bayram, "Baba İshak Harekâtının Gerçek Sebebi ve Ahî Evran ile İlişkisi", *Diyanet Dergisi*, XVIII/2, Ankara 1979, s. 69-78; Ethem Ruhi Fıçlalı, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, Ankara 1990, s.120-121).

⁹⁹ Ocak, *Babaîler, Alevilerin Tarihsel Altyapısı...*, s. 77.

¹⁰⁰ Osman Turan, *Müsameretül Ahbâr*' da Fahreddin Mübarekşah'tan (s. 36'dan) alıntılanan bilgiyi de değerlendirerek Türk ortodoksisindeki bu kültürel farklılaşmayı kısaca şöyle özetler: "...başka milletlerin Müslüman olup tekrar dinlerinden döndükleri ve Müslüman iken de ana baba ve akrabalarıyla münasebetlerini çok defa kesmedikleri çok defa görüldüğü ve samimi Müslüman olmak için uzun zaman gerektiği hâlde Türkler, Müslüman olduktan sonra Müslümanlığa öyle bir sarılırlar ki, bir daha adlarını, yerlerini ve yakınlarını hatırlamazlar." Turan, kısaca Türk Heteredoksisini ile ilgili olarak da; "millî kültürü muhafaza etmek isteyen ve şamani hayat telâkkilerini daha ziyade Bâtunî mezhepleriyle telif etmek imkânını bulan bir takım göçebe unsurların bu mezhepler arkasından sürüklenmelerine rağmen (...) Selçuk İmparatorluğu'nu kuran unsurun göçebe menşeinde gelmesi ve Türk yüksek kültürünü temsil eden Uygur ve Karahanlı muhitleriyle yakın bir irtibat kurulamamış olması gibi tarihi ve coğrafi amilleri unutmamak lâzımdır.(...) Selçukluların hüküm sürdükleri sâhalarda, şehirlerden ve İslâm medeniyetinden uzak yerlerde yaşayan, bilhassa, göçebe unsur,uzun zaman eski boy teşkilâtı ile yaşamış, İslâm olmakla birlikte, Şamanî akide[geleneği] ve hayat telâkkilerini [yaşam biçimlerini] tarihi destan ve geleneklerini yaşıtmıştır. Anadolu'nun Uc'lari ile yaylaları geniş olan sâhalarda yaşayan göçebeler, İslâmiyet uğruna harp etmekle beraber, daha ziyade İslâmiyetten evvelki hayat telâkkilerine bağlı bulunuyorlardı." Selçuklu yönetici sınıfın Hanefiliği takip ve temsil ettiğini, bunun da ulusal bir tutum olduğunu belirtmektedir. Osman Turan *Müsameretül Ahbâr*, s.8-9.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Babaîler gibi Seyh Bedreddin ayaklanmasının lideri sufi geleneğine mensup olmakla birlikte, Baba İlyas popüler sufi kimliği ile tanınırken Bedreddin yüksek tasavvuf mensubu ve önderidir. Her iki toplumsal kalkışma hareketi de mesiyanic/eklektik bir ideoloji kullanır. Baba İlyas Resul/peygamber, Bedreddin ise mehdilik iddiasındadır. Bu mesiyanic/mehdici ideoloji, özellikle, Baba İshak'ın Güney Anadolu'da yaydığı Hıristiyanlık-Müslümanlık ve Mazdeizm/Zerdüştlük karışımı doktrin göz önünde bulundurulduğunda dinler arası birbirinden ayrı ve çelişkili özellikleri olan fikir ve/veya inançları harmanlama anlamını kapsayan senkretik bir boyut fark edilir. Şeyh Bedreddin ayaklanmasında da özellikle, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemâl'in Müslümanlık-Hıristiyanlık ve Musevilik karışımı bir senkretizm propaganda edilmiştir. Her iki ayaklanmanın nihaî hedefi siyasal olup, iktidarı ele geçirerek “vaz'edilen eşitlikçi bir toplum yaratmayı” amaçlar.¹⁰¹ Her iki ayaklanmanın sosyolojileri ise *halife ve müritlerden oluşan dervişan taifesidir*.¹⁰²

Börklüce Mustafa'nın öğretisi, kısa süre içinde halk arasında olumlu yankı buldu. Yeni öğretisini silâhlarla yaymaya ve savunmaya hazır olduğu fikrini söz konusu yöre halkına bildirdi. İhtilâl hareketi ile ilgili, özellikle Hıristiyanlardan da yardım bekliyordu ve onları kendi saflarına çekmek ve değerlendirmek için şu doktrini getirdi: “Hıristiyanların kâfir olduğunu söyleyen her Türk, bizzat kâfir kabul edilecektir.”¹⁰³

47

Şeyh Bedreddin siyasal hareketiyle ilgili değerlendirme yapanlardan Ahmet Yaşar Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler* başlıklı kitabında şu değerlendirmede bulunur: Şeyh Bedreddin isyanı büyük ölçüde Ankara savaşından sonra Fetret devri denilen (1402-1412) dönemde, Osmanlı

¹⁰¹ Ocak, *Babaîler, Alevilerin Tarihsel Altyapısı...*, s. 155. Börklüce Mustafa'nın söylem ve eylemlerinde görülmekle birlikte, Bedreddin'de eşitlikçi bir toplum modeli aramak, herhalde doğru değildir. Bedreddin, toplumsal statüyü belirleyen grupların ve elitlerin sıradan düşük eğitilmiş kesimlerle birlikte değerlendirilmesine sıcak bakan biri gözükmemektedir. Balkanlar'daki feodallerin ve elitlerin statülerini göz ardı etmemektedir.

¹⁰² Ocak, *Babaîler, Alevilerin Tarihsel Altyapısı...*, s. 155.

¹⁰³ Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 62; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 356-357; İnalçık, *The Ottoman Empire...*, p.190. Musa Çelebi sürecinin bir devamı niteliğinde gördüğüm Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa isyanı konusunda Werner'in şu değerlendirmesi, dikkat çekicidir: “...yüksek[sofistike] İslâma elbette yabancı olmayan dinsel hoşgörü düşüncesi, ‘dünya dinlerinin sınıfsallığının gerektirdiği mutlaklık’ iddiasını reddeden, örf ve gelenekten kopan, dinde dinsizi ya da kâfiri değil, kardeşi ve insanı önceleyen yeni bir çağa işaret ederek yeni bir içeriğe sahip oldu. Bu hümanizm düşüncesi, İslâmîyet ile Hıristiyanlığın gerilim sâhası Anadolu'nun batısında ve Bulgaristan'ın kuzey doğusunda alevleniyordu. Bu düşünce, Osmanlı yayılmasının yol açtığı imparatorluk krizinin gölgesinde ‘fethedenlerle tabi olanların müminlerle kâfirlerin,’ Türklerle Yunanlıların ve Slavların birlikte nasıl yaşayıp hareket edecekleri sorusunun cevabı olarak ortaya çıkıyordu. Bu iki adam [Bedreddin ve öğrencisi Börklüce] cihat ve Haçlı seferi çağrılarının karşısına, gerçek dindarlık söylemiyle insanlık ülküsünü koyuyordu. [İnalçık; the shey's latitudinarian and esoteric interpretation of İslâm, allowed him, to form a single society from these diverse elements- Bedreddin, Müslümanlığın serbest ve deruni/gizemci yorumundan yapılan çıkarımla, ‘İslâm'ın, farklı unsurlardan oluşan bir toplumun inşasına imkân verdiği’ değerlendirmesini yapmıştır. Bkz., *The Ottoman Empire...*, p. 188-189]. (...) Onlar, şimdiden [15. yüzyıl başları] eski dünyanın güçlerini dehşete düşüren yeni bir çağın eşiğinde duruyorlardı. [Bedreddinli hareketi] ‘olumlama ve olumsuzluklamayla, sapkınlık ve hoşgörüyle’ öyle kusursuz biçimde örtüşüyordu ki...” Werner, *Şeyh Bedreddin...*, s.74-75.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

devletinin yüz yüze kaldığı siyasi, toplumsal ve ekonomik buhranların bir ürünüdür. İsyan katılanlar da esas itibariyle, Şeyh Bedreddin'in Musa Çelebi zamanındaki Kazaskerliği sırasında kendilerine timar verilip Çelebi Mehmet tarafından Anadolu'da ve Rumeli'de timarları elinden alınmış sipahiler, sınır gazileri ve Osmanlı fetihleri sırasında topraklarına el konulan Balkanlar'daki yerli Hristiyan feodallerdir¹⁰⁴; kısaca Şeyh Bedreddin isyanı büyük kesimiyle imtiyazları ellerinden giden Müslüman sipahilerin ve Hristiyan derebeylerinin çıkarlarına hizmet eden bir ayaklanma hareketi görünümündedir.¹⁰⁵

Bu iki ihtilalci ayaklanma girişimi birbiriyle ortak özellikleri ile bire bir örtüşmektedir; ancak, ayaklanmaya katılan toplumsal kesimlerin farklı olduğu görülür. Babaîler ayaklanmasına katılanlar, çoğunluk açısından konar-göçer Türkmen kitleleri ile Müslüman-Hıristiyan kimi köylü guruplardan oluşmakta iken Şeyh Bedreddin ayaklanmasına katılanlar; Anadolu'da ve Balkanlar'da timarları ellerinden alınmış sipahiler ve Rumeli'deki eski Hıristiyan feodallerden oluşmaktadır. Bu iki ayaklanmadaki en önemli fark ayaklanmanın toprağı elinden alınan sipahiler ve eski feodaller, ayaklanmanın büyüüp yaygınlaşmasına neden olduğu gibi, aynı zamanda da Osmanlı kuvvetleriyle yapılan nihaî muharebede, Şeyh Bedreddin'i destekleyen ve savaşan sipahiler ve feodaller, kendilerine eski sahip oldukları toprakların iade edileceğı teklifi karşısında, taraf değiştirip Osmanlı kuvvetleriyle birleşmişlerdir. Şeyhin yanında kalarak ölümüne savaşanlar ise yalnızca müritleri olmuştur.¹⁰⁶

48

Halil İnalçık tarafından betimlediğı biçimiyle; Osmanlı imparatorluğunda yüzyıllarca fıkıh/medeni hukuk alanında medreselerde okutulan *Câmi ul Fusûleyn* başlıklı kitabı, fıkıh bilgini, mistik ve ihtilâlci Şeyh Bedreddin¹⁰⁷ ile ilgili İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* başlıklı incelemesinde şöyle bir değerlendirme yapar: “bazı Osmanlı menbalarında [tarih kaynaklarında] Şeyh Bedreddin Simavî diye anılan bu Osmanlı Komünisti, Anadolu Selçukîlerinden veya Selçukî vezirlerinden birinin nesline mensup olduğu tahmin edilen Kadı İsrail adında bir âlimin oğludur. Tahminen 1368 tarihlerine doğru Edirne civarındaki Simavna, yahut bir rivayete göre Kütahya vilâyetindeki Simav kasabasında dünyaya gelmiştir. Tahsili [öğrenimi] Konya, Mekke ve Kahire gibi o devrin en mühim ilim merkezlerindedir. Mısır Sultanı Berkuk, Timur-leng ve muhtelif Osmanlı hükümdarlarıyla münasebet ve temasta bulunmuştur. İlmî seviyesi ve büyük dehâsiyle yalnız Türklüğün değil, on

¹⁰⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Müllhidler (XV-XVII. Yüzyıllar)*, İstanbul 1998, s.176-177.

¹⁰⁵ Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar...*, s. 176-177.

¹⁰⁶ Ocak, *Babaîler, Alevilerin Tarihsel Altyapısı...*, s. 155-156.

¹⁰⁷ Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet Hukuk ve Adalet*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s. 39.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

beşinci asırda tekmil [bütün] İslâm âleminin en mühim ve mümtaz[seçkin] şahsiyetlerindedir.¹⁰⁸”

Ahmet Refik'in *On altıncı Asırda Râfîzîlik ve Bektaşîlik* başlıklı kitapta, *Solakzâde Tarihi* 'nden alıntılanan konuyla ilgili yansıtılan görüşte; “adı geçen büyük bilgin efendimiz [Şeyh Bedreddin] zâhir ve bâtın ilimlerine sahip olup, üstün fazileti ile tanındığı için sevenleri ve öğrencileri çoğalıp, dini bilgilerden ve şüpheye yer bırakmayacak biçimde olan ilmin [İlm-i yakîn] 'in problemlerinden bilgi edinirlerdi.¹⁰⁹

Oruç Bey Tarihi ile *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman* 'dan aktarılan çağdaş bir incelemede; Şeyh Bedreddin'in birkaç asır sonra bile etkisini gösteren prensipleri, o zaman, Müslim ve Gayri-Müslim pek çok kişileri cezbetti. Taraftarları gittikçe arttı. Börklüce Mustafa Şeyh'in hem akrabasındandı hem kâhyasıydı.¹¹⁰ İlk kez olarak Şeyh'in inançlarını Aydın elinde o yaydı. Şeyh'in halifesi olduğunu ilân etti. Etrafına üç binden fazla mürit topladı. Aydın eyaletini tamamen kendisine bağladı. Bizanslı tarihçi Dukas'tan alıntılanan bilgide diyordu ki; “O zamanlarda İonien Körfezi girişinde bulunan ve halk dilince İstilarion/Karaburun denilip. dağlık memlekette âdi bir Türk köylüsü ortaya çıktı. İstilarion Hiyor/Sakız Adası karşısındadır. Bu köylü, Türklere vaaz ve öğütlerde bulunuyor ve kadınlar müstesna olmak üzere yiyecek, elbise, davar ve toprak gibi şeylerin tamamen kamunun ortak malı sayılmasını, mülk edinmemeyi vaaz/tavsiye ediyordu. Diyordu ki: ‘Senin malların benim olabileceği gibi, benim mal ve mülklerim de senin olabilecek’. Köylüleri bu gibi sözlerle büyüleyip kendine bağladıktan sonra, Hristiyanlarla da dostluk kurmaya çalıştı.¹¹¹

Osmanlı vakanüvislerince, eserleri değil ve fakat isyanıyla genelde olumlanmayan Bedreddin, on yıl boyunca Çelebi Mehmed döneminde Edirne'de Şehzade eğitmeni olarak çalışan Şam doğumlu İbn Arabşah, Bedreddin hakkında olumsuz görüş belirtmez. İsyancılar arasında Rumların ve Türkçesi düzgün olmayan gayrimüslimlerin de varlığına işaret eder. II. Murat ve Fatih dönemlerinde Osmanlı sarayında bulunan Şükrullah, Bedreddin'i *mehdi*, Börklüce'yi ise

¹⁰⁸ İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi I*, İstanbul 1971, 179-180.

¹⁰⁹ Ahmet Refik, *On altıncı Asırda Râfîzîlik ve Bektaşîlik*, (Sadeleştiren: Mehmet Yaman), Ufuk Matbaası, İstanbul 1994, s. 14. (Solakzâde Mehmed Hemdemi Efendi, *Solakzâde Tarihi*, (Haz., Vahit Çabuk), Kül. Bk. Yay., Ankara 1989, c.I, s. 60; *Neşri Tarihi*, s. 541-547).

¹¹⁰ Refik, *On altıncı Asırda Râfîzîlik...*, s. 19.

¹¹¹ Refik, *On altıncı Asırda Râfîzîlik...*, s. 19-20.; İnalçık, *The Ottoman Empire...*, p. 190. 15. yüzyılın başlarında Türkiye'de Anadolu ve Balkanlar'da gelişen ihtilâl girişimi hakkında 19. yüzyıl tarihçisi Zinkeisen; kalkışmanın önderliğini belirlerken şu değerlendirmeyi yapmaktadır: *Osmanlı Devleti'nde dünyevi/siyasî ve ruhanî kanunların öğreticisi olarak büyük bir itibar ve taraftar toplayan ve nüfuzunu maddî ve manevî sıkıntılar karşısında ezilen halk kitesine yaydıktan sonra, entrikalarını gerçekleştirmek sorun olmadı*. Bkz., Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 356.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE’DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

peygamber olarak betimler.¹¹² Torunu Halil b. İsmail, [*Menakıb-ı Şeyh Bedreddin*, Yayınlayan: A. Gölpınarlı-İsmet Sungurbey, Eti Yayınları, İstanbul 1967.] başta olmak üzere Müfid Yüksel, “Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin”, [*Tezkire*, (8. Sayı), Bahar-Yaz 1994.] başlıklı çalışmasında ve Ahmet Güner Sayar, *Velâyetten Siyasete Şeyh Bedreddin*, başlıklı incelemesinde “*Şehâdetinin 600. yılında Şeyh Bedreddin’e (3.X.1358 – 18.XII.1416) tâzimle, tekrimle takdim olunur*” diyerek Bedreddin’i olumlar. Bkz., [Ahmet Güner Sayar, *Velâyetten Siyasete Şeyh Bedreddin*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2018] ve genelde ilahiyat kökenli araştırmacılar, Bedreddin’in isyan etmediği görüşüne öncelik vermektedirler.

Bugüne kadar genel tarih araştırmacılarının genel olarak vardığı sonuca göre, Şeyh Bedreddin kalkışmasının Osmanlı tarihinde görülenlerden daha farklı ve fakat yine de bürokratik bir ihtilâl karakterinde olduğu değerlendirilmesi yapılmaktadır ve bu göz ardı edilecek bir yaklaşım değildir. Bir farkla ki, ben Bedreddin ve arkadaşlarının çıkardığı isyanı, şimdilik, Musa Çelebi süreciyle birlikte ele almak gerektiği inancı ve kararlılığındaım.

Ankara Bozgunuyla gelen siyasal ve toplumsal bunalımı bir dizi ayaklanmalar, taht kavgaları ve iç savaş izledi. Bu karışıklıklar ve ayaklanmalar sürecinde Anadolu ve Rumeli güçleri arasındaki rekabet ve çatışma belirgin bir hâle dönüştü. Balkanlar; hudut savaşçıların, yâni gaziler denen uc beylerinin yerleştiği bir coğrafi alandı. Anadolu ise tekrar Beylikler devri Türkiye’sine dönüşmüş ve fakat eski Selçuklu İslâm coğrafyasıydı. Böyle bir politik iklimde babası Yıldırım Bayezid’in Timur elinde tutsak günlerine tanıklık yapmış ve ölüm anına kadar olayları görmüş, beyler zümresinin istenmeyen tutumlarını deneyimlemiş Musa Çelebi, yeni bir halk ve millet inşa etme amacıyla Balkanlar’da iktidar mücadelesine girmiştir.

Rakiplerine karşı Yıldırım Bayezid de Ankara Savaşı (1402) örneğinde olduğu gibi Emir Timur’a karşı devrimci bir tutumla saldırmıştı. Benzer biçimde Musa Çelebi de halka yaslanarak babasına karşı *ihanet edenlerden hesap sormak adına* devlet yönetiminde ve savaşta kararlı olduğu kadar devrimci bir yöntem geliştirmişti. Oysa tarih ve zaman, tutum ve yöntem açısından Bayezid ve Musa’ya karşı, Çelebi Mehmet ve Fatih Sultan Mehmet’in kararlı ve fakat reformcu tutum ve yöntemlerine daha cömert imkân ve fırsatlar sunmaktaydı. Bedreddin ve Börklüce, ikisi de, Anadolu ve Balkanlı feodallere karşı, sadece halka yaslanarak ihtilâl başlatırken Musa’nın hesabını da gütmüş olmalıydılar.

¹¹² Werner, *Şeyh Bedreddin ve...*, s. 63-64.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE’DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Tarihsel gelişmelerin ve analizlerin ışığında Bedreddin’in kalkışma hareketini, Musa Çelebi yönetiminde deneyimlenen iktidarı elde etme yöntem ve mücadelesinin Şeyh Bedreddin’e ve önder kadrolarına, hanedana karşı, halkla birlikte bir meydan okuma ve köylü ihtilalleri çağında ve tarihi olayların ve zamanın yönlendirmesi ile baş kaldırma eylemi olarak değerlendirebiliriz. Nitekim, Moğollara ve onların egemenliğine boyun eğmiş Türkiye Selçuklu üst yönetiminin zorbaca yönetimine karşı çevresine topladığı halkla birlikte başkaldıran bahtsız Şehzade Siyavuş/Cimri misali (1279),¹¹³ Musa Çelebi de halkla birlikte yeni ve sağlam bir devlet inşa etmek amacıyla yüksek aristokraziye karşı savaşıyordu ve maiyeti içinde devrimci bir disiplin yerleştirmiş olmalıydı. Bu nedenle, kendisini terkeden beyler zümresinin de yer aldığı Sofya ve İhmanlı arasındaki çepeçevre kuşatılmış bir yanı bataklık olan Çamurlu ovası Muharebesinde, babası Yıldırım Ankara Savaşı’ndaki akıbetine benzer biçimde, mecburiyetin dayatmasıyla acımasızca rakiplerine saldırdı. Ne var ki Musa Çelebi olayında, Müslüman ve Hıristiyan halk katmanlarında ve Hıristiyan karargâhında olduğu gibi, Osmanlı toplumunda da savaşan “*kendi sınıfına ihanet eden*” bir tepki ortaya konulmuştur.¹¹⁴ Genelde kaynaklar İzmir bölgesinde Sakız adasına yakın Karaburun’da Börklüce Mustafa’nın ayaklanmasına katılan silahlandırılmış fedaî dervişlerin sayısını altı bin, Saruhan’da ise Torlak Kemâl’in tarikatından üç bin isyancı savaşçının katıldığı ayaklanmalar üzerine gönderilen kuvvetler birkaç yenilgi aldıktan sonra, Çelebi Mehmet’in Sadrazamı ve danışmanı deneyimli devlet adamı Bayezid Paşa tarafından ağır şekilde cezalandırıldı (1416).¹¹⁵ Börklüce idam edilirken, “*Dede Sultan eriş/yetiş.*”¹¹⁶ haykırışıyla Bedreddin’i yardıma çağırdığı iddia edilir ki, bu görüş doğru olabilir. Börklüce isyanı başladığında, Bedreddin, çekinceli de olsalar İsfendiyar Beyliği ile Eflâk Prensi Mircea’nın desteğini gördü. Eflâk’tan Dobruca’nın güneyine Deliorman bölgesine ilerledi ve isyan bayrağını kaldırdı. Taraftarlarına ve yakınlarına bölgeye ulaştığını bildirmek amacıyla her yöne haberciler gönderdi. Zağra ovasından, Silistre ve Şumnu yöresinden Bedreddin’i Musa Çelebi dönemindeki hizmeti tutumunu unutmayan akıncılar, Türkmenler ve Türk kolonistleri gelerek Bedreddin’e katıldılar. Bedreddin yakalandı, yargılandı ve Serez’de idam edildi.¹¹⁷

¹¹³ Ali Sevim, “Cimri Olayı Hakkında Birkaç Not”, *Bellekten*, (XXV/90), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1963, s.63-74.

¹¹⁴ Werner, *Şeyh Bedreddin...*, s. 45.

¹¹⁵ Börklüce’nin, Çarınca gerilerek İzmir bölgesinde halka teşhir edilmesi ve öldürülmesini, onun Müslümanlıktan çıkan “*inançsız önder*” olduğunu halka ilân ederek tezyif etmek amaçlanmış olabilir. Mehmet Çelebi’ye “sorun çıkaran” gerçek Osmanlı Şehzadesi olan Yıldırım Bayezid’in oğlu Şehzade Mustafa’nın, II. Murat döneminde, “Düzmece Mustafa” ilân edilerek cesedinin Edirne kalesi burçlarında üç gün boyunca halka teşhir edilmesi gibi.

¹¹⁶ Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 62-63; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 356-357.

¹¹⁷ 1411-1413 yılları arasında Musa Çelebi’nin Kadıaskeri olan Şeyh Bedreddin, biraz da sürgün muamelesi algısıyla 1413’te İznik Medresesine, aylık bin akçe ile müderris atanır, 1416’da neden idam edilmiştir? Ben burada konuyu devlet ve felsefe/din eksenli değerlendirmek istiyorum: Nietzsche, Devlet ve Felsefe konusuna *Untimely Meditations/Zamansız Meditasyonlar ya da Modaya Uygun Olmayan Gözlemler* başlıklı kitabından Türkçe bir

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE’DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Bedreddin ihtilâlini izleyen sonraki süreçte onun takipçileri Bayramîlik ve Hurufîlik hareketlerini başlattılar. Bedreddinlü Kalendarilik protesto kültürü temsil etmekteydi.¹¹⁸ Celâli ayaklanmaları izleyen süreçte çok sayıda Heteredoks Türkmen taifeleri İran’a giderek orada devlet yönetiminde etkili olmuşlardır. Karamanoğlu Afşarları 1700’lü yılların ikinci yarısına kadar İran’ı yönetmişlerdir.

7. SONUÇ/DEĞERLENDİRME

Platon *Devlet* başlıklı kitabında; “devlet, nasıl kendisini devletin üstüne koyan ve devlet üstüne hüküm vermek isteyen bir dini dışlıyorsa korktuğu bilginleri/filozofları da makamından eder” derken, Nietzsche de; “...her bilgin/felsefeci akademik bir makamı işgal ettiği sürece daha yüksek bir şeyi, devleti tanıyacaktır ve devletin sürekliliği için zorunlu gördüğü şeyleri de zorunlu saymaya mecbur olacaktır.” şeklinde konuya bir yaklaşım getirir. [Zeynep Direk, “Türkiye’de Felsefenin Kuruluşu”, Sosyal bilimleri Yeniden Düşünmek, *Toplum ve Bilim*, Metis Yayınları, İstanbul 2001, s.80].

Bu bağlamda benim değerlendirmeme göre; Farabi, İbn-i Sina, devlet ve toplum yönetme stratejisi olarak tanımlayabileceğimiz *Kutadgubilig*’de Balasagunlu Yusuf [“dünyevi ve dinî meselelerin temeli matematiktir” diyerek toplumsal konularda da benzer yöntemlerin kullanılmasını salık vermiştir], Emir Timur vb gibi Mutezile ekolünden gelen, bu geleneğe kuruluş ve devlet ve toplum inşa eden Mustafa Kemal Atatürk’ü de katabiliriz, Bedreddin’in İslâmiyette ve ilâhiyatta çağına göre büyük reformcu olarak tanımlayabileceğimiz zihniyet devrimiyle, halkın ve devletin sorunlarının paylaşımcı adalet arayışıyla ve tepkisiyle birlikte anlamalıyız.

Bedreddin kalkışma hareketini; Asya’dan Avrupa’ya salgınlar, savaşlar, yokluk ve çaresizlikler içinde geçen olaylar zincirinin ortasında fetret sürecindeki iç savaşlarda yer alan ve sebep olarak değerlendirilen Anadolu ve Rumelili Türk feodallerine, Balkanlı vasal feodallere ve Selçuklu’dan Osmanlı’ya *etrâki bi idrak* olarak nitelenen konar-göçer yoksul bırakılmış ve

incelemeye yansıtılan değerlendirmede [Zeynep Direk, “Türkiye’de Felsefenin Kuruluşu”, *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, Metis yayınları, İstanbul 2001, s. 69-80, Bkz., 21 No’lu dipnot] “devlet kültürü desteklerken kendi varlığından ve devamlılığından başka bir amaç düşünmez.” biçiminde bir analizde bulunur.

¹¹⁸ İnalçık, *The Ottoman Empire...*, p. 188-190; Werner, *Şeyh Bedreddin ve...*, s. 63-64. Abbasiler’den Osmanlı’ya, 8 ve özellikle 9. yüzyıldan 20. yüzyıla uzanan süreçte Adnan Adıvar’ın Tarih Boyunca İlim ve Din; özellikle Hilmi Ziya Ülken’in, Ülken, Hilmi Ziya. *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü İslâm Medeniyetinde Tercüme ve Tesirleri*, [Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020]. Başlıklı kitapları ile birlikte Cengiz Özakıncı’nın, *Çoktanrıçılıkta Yahudilikte Hıristiyanlıkta Gericilik ve İslâm’da Bilimin Yükselişi ve Çöküşü* başlıklı kitapları salık verilir.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE’DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

siyaset dışına sürülmüş çoğunluğu “Türkmen-Yörük halktan kopmak ve kurtulmak eğilimindeki” merkezi devlet yönetimine ihtilâlcî bir halk hareketi başkaldırısı olarak nitelendirmek gerekir. Kısaca her kesim ve eğilimden insanlar isyana katılmıştır.

Düşünsel açıdan Bedreddin dünyeviliği diniliğe önceler; ya da *dünyevi olana göre hareket etmek aynı zamanda dinidir* anlayışını temsil etmektedir. Kısaca, coğrafi keşifler sürecinde mutlak devlet monarşilerinin doğuşu arefesinde Bedreddin’in çıkış hareketini; akılcı ve bilimsel bir çağdaşlaşma önderinin dönemin ve toplumsal gelişmelerin ışığında çağdaş bir tutum olarak görebiliriz. 1500’lerin başındaki Almanya Köylü isyanları önderi din adamı reformcu Thomas Münzer’den yüz yıl önce Osmanlı Türkiye’sinde hem zihniyet ve hem toplumsal hareketlere öncülük etmiştir. O nedenle yargılamak yerine daha çok anlayabilmeliyiz. Bu açıdan baktığımızda her kesimden aydınların Bedreddin’e olumlu bakışları tarihe ve günümüze de ışık tutacaktır.

8. KAYNAKÇA

Adivar, Adnan. Tarih Boyunca İlim ve Din, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969.

Aksel, Cumhur. Öteki 2 Efsaneden Gerçeğe Türklerin Tarihi, Kuzgun Kitap Yayınları, Bursa 2019.

Anonim Tevârih-i Âl-i Osman (Fridrich Giese Neşri), Haz., N. Azamat, İstanbul 1992.

Arca, Nurdan. Şeyh Bedreddin: Uzun İnce Bir Yol, İstanbul 2021.

Ayas, M. Râmi. Türkiye’de İlk Tarikat Zümreleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma, Ankara 1991.

Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, İktisat Fakültesi Mecmuası, (XI) İstanbul 1949-50.

Barraclough, Geoffrey. Times Dünya Tarihi Atlası, (Çev.; Zeki Okar), İstanbul 1980.

Bayram, Mikâil. “Baba İshak Harekâtının Gerçek Sebebi ve Ahî Evran ile İlişkisi”, Diyanet Dergisi, XVIII/2, Ankara 1979.

Cengiz Özakıncı. Çoktanrıcılıkta Yahudilikte Hristiyanlıkta Gericilik ve İslâm’da Bilimin Yükselişi ve Çöküşü, Otopsi Yayınları, İstanbul 2009.

Danışmend, İsmail Hâmi. İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi I, İstanbul 1971.

ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Delilbaşı, Melek. “Balkanlar’da Osmanlı Fetihlerine Karşı Ortoks Halkın Tutumu”, XIII. Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999), Ankara 2002.

Direk, Zeynep. “Türkiye’de Felsefenin Kuruluşu”, Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek, Metis yayınları, İstanbul 2001.

Dukas, Bizans Tarihi, çev. Viladimir Mirmiroğlu, İstanbul Fetih Derneği Yayınları, İstanbul 1956.

Elâm, Nilgün. “Musa Çelebi’nin Rumeli’ye Geçişinde Hıristiyan Aktörlerin Rolü”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (Sayı:13) Isparta 2011/1

Fığlalı, Ethem Ruhi. Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik, Ankara 1990.

Göçmen, Doğan. “Demokritos: Antik Atomculuğun ve Maddeci Evren Tasarımının Kurucusu”, İlkçağda Doğa, (Edit.: Abrim Gürgen), Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2022.

Gölpınarlı, Abdülbaki -Pertev Naili Boratav. Pir Sultan Abdal, Derin Yayınları, İstanbul 2010.

Halil b. İsmail, Menakıb-ı Şeyh Bedreddin, Yayınlayan: A. Gölpınarlı-İsmet Sungurbey, Eti Yayınları, İstanbul 1967.

İnalcık, Halil. Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.

54

İnalcık, Halil. Osmanlı ve Avrupa Osmanlı Devleti’nin Avrupa Tarihindeki Yeri, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.

İnalcık, Halil. Fâtih Sultan Mehmed Han, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.

İnalcık, Halil. Has-Bağçede ‘Ays u Tarab Nedimler Şairler Mutrîbler Nedimler Şairler Mutrîbler, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2021

İnalcık, Halil. Osmanlı’da Devlet Hukuk ve Adalet, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.

İnalcık, Halil. Osmanlı ve Avrupa Osmanlı Devleti’nin Avrupa Tarihindeki Yeri, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.

İnalcık, Halil. Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.

İnalcık, Halil. The Ottoman Empire Classicak Age (1300-1600), (Translated by Norman Istkowitz and Colin İmber) London 1973.

Kastritsis, Dimitrits J. The Sons of Bayezid: Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402-1413, Brill, Leiden 2007.

**ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER
ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER**

Kollektif Eser, İhtilâller ve Darbeler Tarihi/Les Coups D'Etat—Hükûmet Darbeleri, (Çev.; Sabiha Bozbağlı), İstanbul 1967.

Küçük, Yalçın. Atamanoğlu Fatih, Tekin Yayınevi, İstanbul 2015.

Mc Carty, Justin. Osmanlı Türkleri 1281'den 1923'e, (Çev.; Timur Demirtaş), Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul 2015.

Mehmed Neşrî, Kitab-ı Cihannüma-Neşrî Tarihi II, (Yayınlayanlar: F.Reşit Unat, M. Altay Köymen, TTK Basımevi, Ankara 1987.

Ocak, Ahmet Yaşar. Babaîler, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heteredoksisinin Gelişimi, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996,

Ocak, Ahmet Yaşar. Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Müllidler (XV-XVII. Yüzyıllar), İstanbul 1998.

Oruç Bey, Oruç Bey Tarihi, Hazırlayan: Nihal Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1972.

Oruç Beğ Tarihi, (Haz.; Necdet Öztürk), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008.

Özcan, Abdülkadir. "II. Bayezid Devri Tarihçiliği ve İlk Standart Osmanlı Tarihleri", İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, (Sayı:2), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayını, İstanbul 2013.

55

Refik, Ahmet. On altıncı Asırda Râfızilik ve Bektaşilik, (Sadeleştiren: Mehmet Yaman), Ufuk Matbaası, İstanbul 1994.

Sevim, Ali. "Cimri Olayı Hakkında Birkaç Not", Belleten, (XXV/90), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1963.

Show, Stanford J. Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler, (Çev.; Meriç Sobutay) Kapı Yayınları, İstanbul 2008,

Solakzâde Mehmed Hemdemi Efendi, Solakzâde Tarihi, c. I (Haz., Vahit Çabuk), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1989.

Taş, Aziz Nazmi Şakir. Adrianopol'den Edirne'ye Edirne ve Civarında Osmanlı Kültür ve Bilim Muhitinin Oluşumu (XIV-XVI. Yüzyıl), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2009.

Tekindağ, Şehabeddin. "Musa Çelebi", İslâm Ansiklopedisi VIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.

**ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE’DE MESİYANİK HAREKETLER
ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER**

Turan, Osman. Müsameretül Ahbâr, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1944.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı. Kapıkulu Ocakları I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1944.

Ülken, Hilmi Ziya. Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü İslâm Medeniyetinde Tercümeler ve Tesirleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

Varlık, Nükhet. "Osmanlılar'da Veba Salgınları", Toplumsal Tarih, (S.296), Ağustos 2018.

Werner, Ernst. Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa, (Çeviri: Hakan Sevin), Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

Witteck, Paul. Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına (1402-1455), (Çev.; Halil İnalcık), Ankara 1943.

Yalıtıkaya, Şerefettin. "Bedreddin Simavî", İslâm Ansiklopedisi II, MEB Basımevi, İstanbul 1979.

Yetkin, Çetin. İktidara Karşı Türk Direniş ve Devrimler I, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Yayınları, Antalya 2007.

Yetkin, Çetin. Siyasal Düşünceler Tarihi I, Gürer Yayınları, İstanbul 2008.

Yusuf Has Hâcib, Kutadgubilig, (Çev.; Reşit Rahmeti Arat), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2006.

Yüksel, Müfid. "Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin", Tezkire, (8. Sayı), Bahar-Yaz 1994.

Ziegler, Ph. The Black Dead, Penguin, Newyork 1971.

Zinkeisen, Johann Wilhelm. Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1299-1453), Yeditepe Yayınları, (Çeviri: Nilüfer Epçeli), İstanbul 2011.

FİNANSAL FAİR PLAY MALİ UYGULAMALARI VE BORSADA İŞLEM GÖREN TÜRK FUTBOL KULÜPLERİNİN PİYASA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ¹

THE FINANCIAL FAIR PLAY RULES AND ITS EFFECT ON THE TURKISH FOOTBALL CLUBS VALUE WHICH ARE TRADED ON THE STOCKS MARKET

Dr. Hakan KARA²
Prof. Dr. Ayşe NECEF YERELİ³

Özet

Serbest ve yoğun rekabetçi piyasalarda aynı sektörde faaliyet gösteren herhangi bir şirketin finansal durumunun kötüye gitmesi bir diğer şirketi olumsuz etkileyebilir. Bu durum futbol endüstrisinde pek öyle değildir. Kulüplerin mali durumlarının bozulması, şampiyonaların, turnuvaların organize edilmesini zorlaştırabilir.

Örneğin marka değeri yüksek birkaç kulübün turnuvalarda yer almaması TV yayın gelirlerini olumsuz etkileyebilir, dolayısıyla bu organizasyonlarda yer alan diğer kulüplerin havuzdan alacağı pay azalacağı için bu durum kulüpleri olumsuz etkileyebilir. Bu durum güvensiz bir futbol ortamı oluşturma potansiyeli de taşımaktadır. Futbolda kulüpler tek bir bedeni anlamı kılan uzuvlar ve organlar gibidir. Takımlar güçlendikçe, futbolun seyir zevki de aynı oranda artar.

UEFA'nın Finansal Fair Play kuralları da, futbol takımlarının birbirini olumsuz yönde etkileyecek bozulmaların önüne geçmek adına atılmış önemli bir adımdır.

Çalışmamızda, BIST'de işlem gören dört futbol kulübü hisse senedi fiyat hareketlerinin, UEFA FFP kuralları sonrasında nasıl etkilendiğini ortaya koymak adına Panel Veri analizinden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Fair Play, Borsa İstanbul, Türk Futbol Kulüpleri Hisse Senedi Değeri, FFP Mali Kriterler.

Jel Sınıflandırması: C-23, C-41, P-43, E-44

¹ Bu çalışma, Hakan KARA'nın, Prof. Dr. Ayşe NECEF YERELİ'nin danışmanlığında hazırladığı "FİNANSAL FAİR PLAY MALİ UYGULAMALARI VE BORSADA İŞLEM GÖREN TÜRK FUTBOL KULÜPLERİNİN PİYASA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ" isimli Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Muhasebe Finansman Doktora programı yayınlanmamış Doktora Tezinden türetilmiştir.

² Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muhasebe – Finansman A.D., Muhasebe – Finansman Doktora Programı, hakankara4531@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1786-9928.

³ Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Muhasebe – Finansman A.D., ayseyereli@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3174-6473.

FİNANSAL FAİR PLAY MALİ UYGULAMALARI VE BORSADA İŞLEM GÖREN TÜRK FUTBOL KULÜPLERİNİN PİYASA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Abstract

The deterioration of the financial situation of a company operating in free and competitive markets in the same industry may not adversely affect another company. This is not the case in the football industry. The deterioration of the financial situation of clubs may make it difficult to organise championships and tournaments.

For example, the absence of some highly branded clubs from tournaments may have a negative impact on broadcast revenues TV. This situation has the potential to create an uncertain football environment. In football, clubs are like limbs and organs that make a single body meaningful. The stronger the teams become, the more fun it is to watch football. UEFA's Financial Fair Play rules are also an important step in preventing football teams from negatively affecting each other.

In our study, panel data analysis was used to show how the share prices of four football clubs traded on BIST developed after the UEFA FFP rules.

Keywords: Financial Fair Play, Borsa İstanbul, Turkish Football Clubs Stock Value, FFP Financial Rules

1. TÜRK FUTBOL KULÜPLERİ'NİN HİSSE SENETLERİNE YÖNELİK LİTERATÜR TARAMASI

Borsaya kote oluş dört futbol kulübünün hisse senetleri değeri üzerine yapılmış akademik çalışmalar aşağıdaki gibidir.

Sürdürülebilir büyüme, kâr vs., hem ülkeler hem de şirketler açısından önemli makroekonomik bir faktördür. Sürdürülebilir büyüme oranı ve hisse senedi değeri arasındaki ilişkiyi ölçmek için SPSS Pearson Korelasyonu analiz yöntemi tercih edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre tüm şirketlerin sürdürülebilir büyüme oranı ile hisse senedi değeri arasında bir ilişki vardır. Araştırmada 4 şirketin pozitif korelasyon gösterdiği sonucuna varılmıştır (Hüseynova A., 2021: 7).

Yatırımcıların futbol müsabakalarının sonuçlarından etkilenip etkilenmediğini araştırmışlardır. Çalışmanın varmak istediği sonuç futbol takımlarının performanslarının İMKB'de işlem gören hisse senedi getirilerine etki edip etmediğinin test edilmesi olarak ifade edilmiştir ve sonuçlar iki değişken arasında anlamlı bir ilişki ortaya koymuştur (Aygören H., 2008:121-137).

Borsada hisse senetleri işlem gören Beşiktaş, Galatasaray, Fenerbahçe ve Trabzonspor futbol kulüplerinin Türkiye süper liginde elde ettikleri maç neticelerinin, bu futbol kulüplerinin hisse senedi fiyatları üzerinde etkili olup olmadığını üzerine araştırma yapılmıştır. Analiz neticesinde elde edilen bulgulara göre, galibiyetlerin hisse senedi fiyatları üzerinde anlamlı etkisi olduğunu ortaya koymuştur (Temizel F., 2013:8-15.).’’

FİNANSAL FAİR PLAY MALİ UYGULAMALARI VE BORSADA İŞLEM GÖREN TÜRK FUTBOL KULÜPLERİNİN PİYASA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Futbol müsabakaları sonuçlarının hisse senedi performansları üzerine etkisi ve ikisi arasındaki ilişkiyi, hisseleri borsada işlem gören yerli ve yabancı toplam 8 futbol takımı üzerinden incelemeye alan çalışmada, analiz sonucunda elde edilen bilgilere göre 8 takım içerisinde, maç sonuçları ile borsa performansı arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir (Zeren ve Gümüş, 2013:34-54).

2014 yılında yapılan çalışmada, Galatasaray ve Fenerbahçe futbol kulüplerinin futbol mücadeleleri ve elde ettikleri ile borsada işlem gören hisselerine ait fiyatlara etkisi incelenmiştir. Bu futbol kulüplerinin elde ettikleri kendi futbol müsabakaları sonuçlarının yanında rakibinin elde ettiği müsabaka sonuçlarının da şirketin hisse senedi getirisine etki edip etmediği araştırılmıştır. Kullanılan üç günlük olay etüdü analizi ile müsabaka sonuçlarına ait beklentilerin maçtan bir gün önce, maç sonuçlarının ise maçtan bir gün sonra kümülatif anormal getiri yarattığını göstermiştir. Normal toplam getirinin rakibin elde ettiği sonuçlara göre farklılık göstermediği saptanmıştır (Parlak ve Bişirici, 2014:182).

2016 yılında yapılan bilimsel çalışmada futbol kulüplerinin oynadığı futbol müsabakalarının hisse senedi fiyatları üzerine etkisi araştırılmıştır.

Araştırma, hisse senetleri borsada işlem gören 4 büyük futbol kulübü üzerinde yapılmıştır. Kulüplerin, 05.08.2005- 08.12.2014 tarihleri arasında oynadıkları Süper lig, Türkiye kupası, Avrupa kupaları maçların sonuçları ve hisse senedi fiyat bilgileri derlenmiştir. GS, FB, BJK ve TS hisse senetlerini, müsabaka öncesindeki işlem günlerinde ve alınan maç sonuçlarına göre maç sonrası işlem günlerinde normal üstü getiriler sağladığı tespit edilmiştir (Tuncer ve Deniz, 2014: 233 – 242.).

Borsada işlem gören dört futbol kulübü Galatasaray, Beşiktaş, Fenerbahçe ve Trabzonspor, 2009-2019 yılları arasında yayınlanmış finansal raporlarından yararlanılarak finansal performans göstergeleri belirlenmiştir. Dört futbol kulübünün aynı döneme ait sportif başarıları da hesaplanarak sayısal olarak ifade edilmiştir. Panel veri analiziyle 2009-2019 dönemine ait finansal performans göstergeleri ile sportif başarı sonuçları analiz edilmiştir. Elde edilen sonuca göre, sportif başarı ile yıllık ücret, net kâr marjı, borç/özkaynak oranı ve aktif kârlılığı arasında ilişki tespit edilmiştir (Güngör ve Sarı 2021:165-186.).

Çalışmada, galibiyetlerin ve mağlubiyetlerin kulüplerin hisse senedi getirilerine etkisi GARCH analizi yöntemiyle incelenmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde, FB'nin galibiyetiyle FB hisseleri getirisinin artacağı, mağlubiyet halinde Fenerbahçe, Galatasaray ve Trabzonspor kulüplerinin hisse senedi getirisi olumsuz etkilenecektir (Etik D., 2018:91-108).

2. FİNANSAL FAİR PLAY KRİTERLERİ VE YAPTIRIMLARI

UEFA, Avrupa futbol kulüplerinde finansal disiplini sağlamak adına belli başlı somut kurallar saptamış ve bu kurallara nasıl uyulacağını, neler olduğunu detaylı bir biçimde anlatmıştır. Saptanan tüm bu kuralların amacı finansal disiplini sağlamak olup; Temel Şart, Gösterge Şartı ve Ek Göstergeler şeklinde 3 ana başlık altında toplanmıştır (<https://www.tff.org>).

Finansal Fair Play (FFP) kriterlerine göre (Akşar, T., 2013:59-60).

- 1- Yöneticiler kendi öz kaynaklarından kulübü adına harcama yapamayacak.
- 2- Yöneticilere, şirket ortaklarına veya ilişkili şirketlere olan kulüp borçlarının hepsi temin edilen bu kaynaklara ödenecek.
- 3- 2012-2013'ten itibaren kulüpler transfere gelirlerinden daha fazla harcama yapamayacak.
- 4- Finansal tablolarda parasal olmayan gelirler yer alırsa bu gelirler futbol dışı gelirler olarak kabul edilecek ve kulüp geliri sayılmayacak (Hibe edilen tutarlar hariç).
- 5- Futbolcu, personel, kulüp, yasal otorite gibi gerçek ve tüzel kişilere vadesi geçmiş borç bulunmayacak.
- 6- Öz kaynağın eksiye düşmesine izin verilmeyecek(Başlangıçta belli bir dönem hariç).
- 7- Futbol kulübünün toplam yükümlülükleri, toplam gelirlerinin % 100'ünü geçemeyecek.
- 8- Bütçesi 5 milyon Euro'nun aşağısında olan futbol kulüpleri FFP'den muaf olacak.
- 9- Futbolculara yapılacak ücret, maaş ve prim ödemeleri, toplam gelirin % 70'ini geçemeyecek.
- 10- Yapılan transferlerde futbolculara ödenecek olan bonservis bedelleri, işlemin gerçekleştiği yılda tek seferde değil, futbolcu ile yapılan sözleşmenin süresi boyunca, amortisman mantığı içinde giderleştirilecektir. Fakat, söz konusu futbolcunun sözleşmesi devam ederken satılması halinde oluşacak kâr veya zarar, içinde bulunulan sezonda dikkate alınacak.

FİNANSAL FAİR PLAY MALİ UYGULAMALARI VE BORSADA İŞLEM GÖREN TÜRK FUTBOL KULÜPLERİNİN PİYASA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

11- Altyapı, stadyum ya da antrenman sahası gibi yatırım amaçlı harcamaları başa baş noktası hesaplamalarına dahil edilmeyecek.

UEFA'nın belirlemiş olduğu FFP kural ve düzenlemelerine uyum sağlamayan, kurallara uymayan futbol kulüpleri bir takım yaptırım ve cezai uygulamalara maruz kalacaklardır. Bu ceza ve yaptırımlar; uyarı, kınama, para cezası, puan silme, UEFA müsabakalarından kazanılan gelirlere el konulması, futbol kulübünün kadro sayısına kısıtlama konulması, futbol kulübünü elde ettiği şampiyonluk, unvan ve bunlar ile elde edilmiş kazanımların geri alınması gibi yaptırımlar ve cezalar söz konusudur (<https://www.tff.org>).

2.1. Denk Hesap Şartı

UEFA Finansal Fair Play komitesi kulüplerin gelir ve giderleri arasında bir denge kurmayı hedeflemektedir. Gelir gider dengesi koşulunu sağlayamayan kulüpler, şayet giderleri gelirlerini aşıyorsa zarar edeceklerinden, bu zarar miktarını karşılayabilmesi adına gelirlerini arttırmaları teşvik edilerek zorunlu hale getirilmektedir. Bu noktada kulübün ne zarar ne kâr ettiği yani toplam gelirlerinin toplam giderlerine eşit olduğu nokta başabaş noktası olarak adlandırılmaktadır. Bu noktadan sonra kulüplerin zarardan kâr'a geçilmesi amaçlanmaktadır (Akşar, T., 2005:66).

61

Başabaş noktası hesaplamalarına konu olan temel gelirler, kulüplerin esas faaliyetlerinden elde edilecek olan gelirleri kapsamaktadır. Hangi gelirlerin ve giderlerin başabaş noktası hesaplamalarında esas alınıp işleme alınacağı FFP kuralları madde 58'de açıklanmıştır (UEFA Club Licensing and Financial Fair Play Regulations, s.33).

FFP kuralının açıklanmasından sonra bu çerçevede ilk inceleme 2013-2014 sezonu öncesinde yapıldı. Fakat bu dönemde dikkate alınacak sezonların 2011-2012 ve 2012-2013 olmasından dolayı FFP kriterleri kuralına başlangıç, bu dönemlerin öncesinde başlamıştır.

İlk incelemeyi takip eden sezonlarda, denetimin son üç yılın verileri doğrultusunda yapılacak, fakat iki sene gibi kısa bir sürede kulüplerin mali yapılarının iyileştirilmesi pek mümkün olmadığının tespitiyle, kâr ve zarar rakamlarının eşit olacağı "başabaş noktası" kuralına uyulması için futbol kulüplerine biraz esneklik tanınmıştır (Akşar T., 2013:61).

2.2. Finansal Fair Play Kapsamında Futbol Kulüplerinin Gelir-Gider Kalemleri

Bir işletmenin en temel amacı sürekliliğini sağlayarak defter ve piyasa değerini arttırmaktır. Bunu sağlamanın birçok yolu ve stratejisi elbette vardır fakat en önemlilerinden biri faaliyette

FİNANSAL FAİR PLAY MALİ UYGULAMALARI VE BORSADA İŞLEM GÖREN TÜRK FUTBOL KULÜPLERİNİN PİYASA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

bulunduğu sektördeki olası gelirleri mümkün olduğu kadarıyla elde etmek ve esas faaliyeti ile ilgili kâr sağlamaktır.

Bu bağlamda UEFA'nın belirlemiş olduğu Finansal Fair Play kuralları çerçevesinde Denk hesap kriterine uyum için kabul ettiği gelir kalemlerinden aşağıda bahsedilecektir.

- Toplam Giderler (Transfer Giderleri, Stadyum ve Alt Yapı Giderleri, Futbolcu Maaş-Prim Ödemeleri, Genç Futbolcu Yetiştirme Giderleri)
- Stadyum Gelirleri
- Yayın ve TV Gelirleri
- Sponsorluk Gelirleri
- Mağazacılık Gelirleri
- Futbolcu Transfer Gelirleri
- UEFA'dan Elde Edilen Gelirler

3. VERİ SETİ

Finansal Fair Play mali uygulamalarının yürürlüğe girmesinden bu yana borsaya kote olmuş dört futbol kulübünün 2012-2021 yılları arasında, hisse senedi yatırımcısı için en önemli teknik gösterge olan Finansal Durum Tablosu "Bilanço" kalemlerinden UEFA'nın kabul ettiği gelirler ve giderler analize dâhil edilmiştir. BIST'te işlem gören bu dört futbol kulübünde her dönemde teknik olarak iflas ettiği görülmektedir. Dolayısıyla bu futbol kulüplerinin gelir gider dengesi noktasında giderlerini karşılayan bir gelirleri olmadığı gözlemlenmiştir.

Bu gelirler; Stadyum gelirleri, Mağazacılık gelirleri, Yayın ve reklam gelirleri Sponsorluk gelirleri, UEFA katılım sonucu elde edilen gelirler, Futbolcu satış gelirleri şeklindedir. Bu bahsedilen 7 küme " Mağazacılık gelirleri, Yayın ve reklam gelirleri, Sponsorluk gelirleri, UEFA katılım sonucu elde edilen gelirler, Futbolcu satış gelirleri ve Toplam giderler" bağımsız değişkenlerdir. Bu bağımsız değişkenlerin FFP mali kuralları sonrasında analize konu dört futbol kulübünün hisse senedi fiyatını "bağımlı değişken" nasıl etkilediğini, hangi mükemmel kümenin bu bağımlı değişken üzerinde daha çok etkili olduğunu araştırmak adına analize konu 2012-2021 yıllarında her bir yılın çeyrek dönemdeki hisse senetleri fiyatları üzerine analiz yapılmıştır. Bağımlı değişken olan hisse senetleri fiyatları her bir yılın çeyrek dönemi olduğu için her bir kulüp için 35 adet veri üzerine analiz yapılmıştır.

4. MODEL VE ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Finansal Fair Play kriterleri sonrası, Borsaya kote olmuş dört futbol kulübümüzün UEFA ile yapmış olduğu anlaşma sonucu, bu kriterlerin uygulanması ile dört futbol kulübümüzün piyasa değeri ve hisse senetleri fiyatı üzerine etkisi saptanmaya çalışılmıştır.

Bu etkiyi anlamak adına öncelikle kriterlerin hayata geçirildiği ve kulüplerimizin uygulamaya başladığı ‘‘2012-2021’’ yılları itibar ile hisse senetlerinin her yıl için çeyrek dönem fiyatları üzerinde analiz yapılmıştır.

FFP mali kurallarına uyma zorunluluğu olan dört futbol kulübünün finansal durumunu gösteren bilançodan UEFA’nın FFP mali kuralları çerçevesinde kabul ettiği gelirler ile giderler, bilançonun her yıl yarım dönem sonunda bağımsız değişken olarak alınan gelirler ile giderlerin, bağımlı değişken olan futbol kulüplerinin hisse senedi fiyatı üzerine etkileri ‘‘Panel Veri Analizi’’ yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir.

Panel veri analizi öncesinde seriler üzerinden bir takım ön testler yapılmıştır.

Bu analizler;

- Homojenlik testi,
- Yatay kesit bağımlılığı,
- Birim kök testleri’dir.

Bu ön testlerden elde edilen sonuçlara göre yaptığımız analizler;

- CCE Tahmincisi
- Eş Bütünleşme Testi
- Nedensellik Testi’dir.

4.1. Homojenlik Testi

Panel veri ekonometrisi ile ilgili analizlerde değişkenlerin homojen olup olmadıkları önemli bir konudur. Değişkenlerin homojenlikleri, eğim katsayılarının yorumları hakkında bize bilgi vermektedir. Homojenlik testi, Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Delta Testi (Δ testi) ile incelenmiştir. Delta testine ilişkin test istatistiği Denklem.1’deki gibidir;

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{S}-k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (1)$$

FİNANSAL FAİR PLAY MALİ UYGULAMALARI VE BORSADA İŞLEM GÖREN TÜRK FUTBOL KULÜPLERİNİN PİYASA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Homojenlik testi yapılırken kurulacak hipotezler şu şekildedir;

H_0 : Eğim katsayıları homojendir,

H_1 : Eğim katsayıları homojen değildir (heterojendir)”

Analiz için STATA 15 paket programı kullanılmıştır. Delta Testi sonuçları Tablo.1'deki gibidir;

Tablo 1: Homojenlik Testi Sonuçları

Denklemler	Delta
-0.032 adj. -0.045	0.97 0.96

4.2. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Panel veri analizlerinin kullanıldığı çalışmalarda paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin (takımların) birbirlerinden bağımsız olması, analiz sonuçları üzerinde oldukça önemlidir. Yatay kesit bağımsızlığı, paneli oluşturan birimlerden herhangi birine gelen bir şoktan, tüm takımların etkilenme derecelerinin aynı olması ve takımların herhangi birinde ortaya çıkan bir makroekonomik şoktan, paneli oluşturan diğer ülkelerin etkilenmediği varsayımına dayanmaktadır⁴. Yani analizimizde “Yatay Kesit Bağımsızlığı vardır” diyebilmemiz için takımların herhangi birine gelen bir şoktan diğer takımların etkilenmediği sonucuna varmamız gerekir. Ayrıca gelebilecek bir şokun tüm takımları eşit derecede etkilemesi gerekmektedir. Aksi durum “Yatay Kesit Bağımlılığı vardır” şeklinde yorumlanacaktır. Yatay Kesit Bağımlılığı için kurulan hipotezler şu şekildedir;

H_0 : Yatay Kesit Bağımlılık Yoktur

H_1 : Yatay Kesit Bağımlılık Vardır

FİNANSAL FAİR PLAY MALİ UYGULAMALARI VE BORSADA İŞLEM GÖREN TÜRK FUTBOL KULÜPLERİNİN PİYASA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Analizler için EViews 10 ve STATA 15 paket programları kullanılmıştır. Serilerin yatay kesit bağımlılığı analizi için Breusch- Pagan (1980), Pesaran CD LM (2004), Baltagi, Feng, ve Kao (2012), Pesaran CD (2004) ve Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) (LMadj) test sonuçlarına bakılmıştır. Bulgular Tablo.2'deki gibidir;

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri

YKB Testleri	Lstadyum Geliri	Ltransfer Geliri	LTV Geliri	Lgider	Tüm model
Breusch-Pagan LM	0.00	0.01	0.00	0.00	0.00
Pesaran Scaled LM	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Bias-corrected scaled LM	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Pesaran CD	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
LMadj	-	-	-	-	0.00

4.3. Birim Kök Testi

Durağan olmayan seriler ile yapılan analiz sahte regresyonlara neden olabilmektedir. Bu yüzden kullandığımız serilere durağanlık yani birim kök analizi yapılmalıdır. Analizimizde kullanılan ikinci nesil panel birim kök testi ise Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF (Crosssectionally Augmented Dickey Fuller) testidir. CADF birim kök testlerinin aritmetik ortalamasını alarak, panel için birim kökün varlığını CIPS istatistiği yardımıyla belirlemektedir. CADF Testi $T > N$ veya $N > T$ olduğu durumlarda da geçerlidir (Dilek Şahin., 5(2)). Analiz sonucunda elde edilen CIPS test istatistiklerinin, Pesaran (2006) CADF tablo değerleriyle ($T:15/N:10$) karşılaştırılmasıyla her değişken için birim kök testinin sonuçları değerlendirilmektedir. CADF testine ilişkin t değeri Denklem.2'deki gibi formulize edilirken, her bir değişken için hesaplanan t değerini temsil eden CIPS istatistiği ise Denklem.3'teki gibi ifade edilir;

$$t_i(N, T) = \frac{\Delta Y \hat{Y}_i \bar{M}_w Y_{i-1}}{\hat{\sigma}(\hat{Y}_{i-1} \bar{M}_w Y_{i-1})} \quad (2)$$

$$\bar{t} = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i(N, T) \quad (3)$$

Durağanlık analizi için kurulan hipotezler ise “ H_0 : Birim Kök Vardır, H_1 : Birim Kök Yoktur” şeklindedir. CADF kritik tablo değeri, hesaplanan CADF istatistiği değerinden büyük olduğu durumda H_0 hipotezi reddedilir ve sadece o değişkenin durağan olduğu sonucuna ulaşılır (Serkan Çınar, Melih Özçalık., 9(33)). Testin analizi GAUSS 15 paket programı ile yapılmıştır.

FİNANSAL FAİR PLAY MALİ UYGULAMALARI VE BORSADA İŞLEM GÖREN TÜRK FUTBOL KULÜPLERİNİN PİYASA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Serilerde birim kökün varlığını yani durağanlığı tespit eden CADF testi sonuçları Tablo.3-6'daki gibidir. CADF testi sonuçlarına ilişkin kararlar tablonun alt kısmında yer almaktadır.

Tablo 3: Hisse Senedi- Avrp. Gelirleri CADF Testleri

	LHİSSE SENEDİ FİYATI				LAVRUPA GELİRLERİ			
	Seviye		1. Fark		Seviye		1. Fark	
	sabit	trend	Sabit	trend	sabit	Trend	sabit	trend
CIPS-St.	-2,43	-2,65	- 3,75**	- 4,16*	-2,91	-2,91	4,00**	-3,91*
CADF Değr.								
%1 ***	-4.65	-5.44	- 4.65	- 5.44	-4.65	-5.44	-4.65	-5.44
%5 **	-3,53	-4,17	-3,53**	- 4,17	-3,53	-4,17	-3,53**	-4,17**
%10 *	-3,06	-3,64	- 3,06*	-3,64*	-3,06	-3,64	-3,06*	-3,64*
KARAR	I(1)							

*Not: Çalışmamızda T:10 N:15 değerleri kullanılmıştır. “***”, “**” ve “*” sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılığı ifade etmektedir.*

Tablo.3’de Hisse senedi fiyatlarının doğal logaritmasını temsil eden LHSFIY değişkenine uygulanan CADF testi sonuçlarına göre söz konusu değişken seviye değerlerinde birim kökten kurtulamamıştır. Hesaplanan CIPS istatistiği, Pesaran’ın makalesinde yer alan değerlerden birinci farkta küçük olabilmıştır. Serinin birinci farkı alındığında ise değişken birim kökten kurtulabilmıştır. CADF testi sonucuna göre ilgili seri I(1)’dir.

Avrupa gelirlerinin doğal logaritmasını temsil eden LAVRGEL değişkenine uygulanan CADF testi sonuçlarına göre söz konusu değişken seviye değerlerinde birim kökten kurtulamamıştır. Hesaplanan CIPS istatistiği, Pesaran’ın makalesinde yer alan değerlerden birinci farkta küçük olabilmıştır. Serinin birinci farkı alındığında ise değişken birim kökten kurtulabilmıştır. CADF testi sonucuna göre ilgili seri I(1)’dir.

FİNANSAL FAİR PLAY MALİ UYGULAMALARI VE BORSADA İŞLEM GÖREN TÜRK FUTBOL KULÜPLERİNİN PİYASA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Tablo 4: Mağaza Ve Sponsorluk Geliri CADF Testleri

	LMAĞAZA GELİRLERİ				LSPONSORLUK GELİRLERİ			
	Seviye		1. Fark		Seviye		1. Fark	
	sabit	trend	sabit	trend	sabit	Trend	sabit	Trend
CIPS-St.	-1,75	-1,79	-3,42*	-3,59	-1,80	-1,72	-3,00	-3,51
CADF Değr.	-4.65	-5.44	-4.65	-5.44	-4.65	-5.44	-4.65	-5.44
%1 ***	-3,53	-4.17	-3,53	-4.17	-3,53	-4.17	-3,53	-4.17
%5 **	-3.06	-3.64	-3.06*	-3.64	-3.06	-3.64	-3.06	-3.64
%10 *								
KARAR	I(1)				DURAGANLAŞMAMIŞTIR			

*Not: Çalışmamızda T:10 N:15 değerleri kullanılmıştır. “****”, “***” ve “*” sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılığı ifade etmektedir.*

Tablo.4’de Mağaza gelirlerinin doğal logaritmasını temsil eden LMGZGEL değişkenine uygulanan CADF testi sonuçlarına göre söz konusu değişken seviye değerlerinde birim kökten kurtulamamıştır. Hesaplanan CIPS istatistiği, Pesaran’ın makalesinde yer alan değerlerden birinci farkta küçük olabilmıştır. Serinin birinci farkı alındığında ise değişken birim kökten kurtulabilmiştir. CADF testi sonucuna göre ilgili seri I(1)’dir.

Sponsorluk gelirlerinin doğal logaritmasını temsil eden LSPNGEL değişkenine uygulanan CADF testi sonuçlarına göre söz konusu değişken ne seviye değerlerinde ne de birinci farkta birim kökten kurtulamamıştır. Duraganlaşmayan veriler sahte regresyonlara sebebiyet vereceği için LSPNGEL değişkenine eş bütünlüşme analizi uygulanmamıştır.

FİNANSAL FAİR PLAY MALİ UYGULAMALARI VE BORSADA İŞLEM GÖREN TÜRK FUTBOL KULÜPLERİNİN PİYASA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Tablo 5: Transfer Ve Tv Gelir. CADF Testleri

	LTRANSFER GELİRLERİ				LTV GELİRLERİ			
	Seviye		1. Fark		Seviye		1. Fark	
	sabit	trend	sabit	trend	sabit	Trend	sabit	Trend
CIPS-St.	-3,55**	-2,84	-3,67**	-4,30**	-2,55	-2,83	-3,43*	-3,34
CADF Değr.	-4.65	-5.44	-4.65	-5.44	-4.65	-5.44	-4.65	-5.44
%1 ***	-3,53**	-4.17	-3,53**	-4.17	-3,53	-4.17	-3,53	-4.17
%5 **	-3.06*	-3.64	-3.06*	-3.64	-3.06	-3.64	-3.06*	-3.64
%10 *								
KARAR	I(0)				I(1)			

*Not: Çalışmamızda T:10 N:15 değerleri kullanılmıştır. “****”, “***” ve “*” sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılığı ifade etmektedir.*

Tablo.5’de Transfer gelirlerinin doğal logaritmasını temsil eden LTRNSGEL değişkenine uygulanan CADF testi sonuçlarına göre söz konusu değişken seviye değerlerinde birim kökten kurtulabilmiştir. Hesaplanan CIPS istatistiği, Pesaran’ın makalesinde yer alan değerlerden seviye farkta küçük olabilmıştır. Söz konusu değişken I(0)’dır. LTRNSGEL değişkeninin I(0) olması bu serinin çalışmamızda kullandığımız eş bütünleşme analizinde kullanamayacağımız anlamına gelmektedir.

Televizyon gelirlerinin doğal logaritmasını temsil eden LTVGEL değişkenine uygulanan CADF testi sonuçlarına göre söz konusu değişken seviye değerlerinde birim kökten kurtulamamıştır. Hesaplanan CIPS istatistiği, Pesaran’ın makalesinde yer alan değerlerden birinci farkta küçük olabilmıştır. Serinin birinci farkı alındığında ise değişken birim kökten kurtulabilmiştir. CADF testi sonucuna göre ilgili seri I(1)’dir.

**FİNANSAL FAİR PLAY MALİ UYGULAMALARI VE BORSADA İŞLEM GÖREN
TÜRK FUTBOL KULÜPLERİNİN PİYASA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

Tablo 6: Stadyum Gelir.- Top. Giderler CADF Testleri

	LSTADYUM GELİRLERİ				LGİDERLER			
	Seviye		1. Fark		Seviye		1. Fark	
	sabit	trend	sabit	trend	sabit	Trend	sabit	Trend
CIPS-St.	-2,16	-2,11	-3,53*	-3,66	-2,00	-2,29	-3,30*	-3,07
CADF Değr.								
	-4.65	-5.44	-4.65	-5.44	-4.65	-5.44	-4.65	-5.44
%1 ***	-3,53	-4.17	-3,53**	-4.17	-3,53	-4.17	-3,53	-4.17
%5 **	-3.06	-3.64	-3.06*	-3.64	-3.06	-3.64	-3.06*	-3.64
%10 *								
KARAR	I(1)				I(1)			

*Not: Çalışmamızda T:10 N:15 değerleri kullanılmıştır. “****”, “***” ve “*” sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılığı ifade etmektedir.*

Tablo.6’da Stadyum gelirlerinin doğal logaritmasını temsil eden LSTDGEL değişkenine uygulanan CADF testi sonuçlarına göre söz konusu değişken seviye değerlerinde birim kökten kurtulamamıştır. Hesaplanan CIPS istatistiği, Pesaran’ın makalesinde yer alan değerlerden birinci farkta küçük olabilmıştır. Serinin birinci farkı alındığında ise değişken birim kökten kurtulabilmiştir. CADF testi sonucuna göre ilgili seri I(1)’dir.

Giderlerin doğal logaritmasını temsil eden LGIDER değişkenine uygulanan CADF testi sonuçlarına göre söz konusu değişken seviye değerlerinde birim kökten kurtulamamıştır. Hesaplanan CIPS istatistiği, Pesaran’ın makalesinde yer alan değerlerden birinci farkta küçük olabilmıştır. Serinin birinci farkı alındığında ise değişken birim kökten kurtulabilmiştir. CADF testi sonucuna göre ilgili seri I(1)’dir.

Tablo.3-6’da yer alan CADF birim kök testi sonuçlarına göre analizimizde kullandığımız bağımlı değişken LHSFIY ve bağımsız değişkenler LAVRGEL, LMGZGEL, LSTDGEL, LTVGEL ve LGIDER değişkenlerinin I(1) olduğu sonucuna varılmıştır. LTRNSGEL değişkeni ise I(0) olarak saptanmıştır. LSPNGEL değişkeni ise ne seviyede ne de birinci farkta birim kökten kurtulamamıştır.

FİNANSAL FAİR PLAY MALİ UYGULAMALARI VE BORSADA İŞLEM GÖREN TÜRK FUTBOL KULÜPLERİNİN PİYASA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Analizimizde yapılması planlanan eşbütünleşme testi I(1) olan değişkenler ile yapılacakken, nedensellik testi ise I(0) ve I(1) olan değişkenler ile durağan olduğu şekilde kullanılarak analiz edilecektir.

4.4. Eş Bütünleşme Testi

Eş bütünleşme analizinde amaç, hem zaman serisi boyutunda hem de yatay kesit boyutunda seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığının test edilmesidir. Panel veri analizinde eş bütünleşme ilişkisinin tespit edilmesi amacıyla kullanılan testlerden biri Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından geliştirilen Panel Bootstrap Eş Bütünleşme Testi'dir.

Westerlund ve Edgerton (2007) eş bütünleşme testi Lagrange testi çarpanına dayanmaktadır. Westerlund ve Edgerton eş bütünleşme testi yatay kesit birimleri arasındaki bağımlılığı dikkate almaktadır. Ayrıca bu eş bütünleşme testi otokorelasyon ve değişen varyansa izin verirken, küçük örneklerde de iyi sonuçlar vermektedir. Panel eş bütünleşme testleri, seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin olup olmadığının tespit edilebilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Panel eş bütünleşme testlerinin yapılabilmesi için öncelikle panelde kullanılan değişkenlerin tamamının birinci seviyede durağan olması gerekmektedir. Modelde kullanılan tüm değişkenler birinci seviyede durağan hale geldikten sonra eş bütünleşme testlerinin kullanılmasında herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.

- Sıfır hipotezi olan $H_0: \sigma_i^2 = 0$ tüm i 'ler için kabul edildiğinde eş bütünleşmenin var olduğu (**Yani H_0 : Eş Bütünleşme Vardır**)
- Sıfır hipotezi reddedildiğinde $H_A: \sigma_i^2 > 0$ bazı i 'ler için eş bütünleşmenin olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır (**Yani H_A : Eş Bütünleşme Yoktur**)

Hesaplanan LM_N^+ test istatistiği ile eş bütünleşmenin mevcut olduğuna yönünde kurulan H_0 hipotezi sınanmaktadır. LM_N^+ Test istatistiği ise aşağıdaki şekilde formülize edilmektedir;

$$LM_N^+ = \frac{1}{NT^2} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^t \hat{\omega}_i^{-2} s_{it}^2$$

Yorumlamada ise Yatay Kesit Bağımlılığına dikkat edilmelidir. Yatay kesit bağımlılığının olmadığı varsayımında, sabitli ve trendli model için Asimptotik kritik değerlerine bakarak yorumlama yapılır. Yatay kesit bağımlılığı durumunda ise bootstrap prosedürü ile elde edilen

FİNANSAL FAİR PLAY MALİ UYGULAMALARI VE BORSADA İŞLEM GÖREN TÜRK FUTBOL KULÜPLERİNİN PİYASA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

kritik değerler kullanılmaktadır (Selim İnançlı, Nurullah Altıntaş, ve Veysel İnal, 14(4), 36-49.). Eş bütünleşme analizi GAUSS 10 paket programı ile yapılmıştır. Analizde hem değişkenler için ayrı ayrı, hem de tüm model için eş bütünleşme analizi yapılmıştır.

Tablo 7: Tüm Modele İlişkin Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken: LHSFIY	Bağımsız Değişkenler : LAVRGEL, LMGZGEL, LSTDGEL, LTVGEL, LGIDER
lm statistic	20.155
bootst p-val	0.860*
asymp p-val	0.000
Karar	Eşbütünleşme Vardır

Tablo.7’de yer alan eş bütünleşme testi sonuçlarında, eş bütünleşme analizimizde kullandığımız bütün değişkenler için ve modelin tümü için analiz yapılmıştır. Tablo.2’de yer alan yatay sonuçlara göre modelde yatay kesit bağımlılığı bulunduğundan yorumlanacak olan istatistik bootstrap olasılık değeridir (Selim İnançlı vd. **a.g.e.**, 2016:36-49). Bütün eş bütünleşme analizi sonuçlarına göre eş bütünleşme olduğu görüşünü savunan H_0 hipotezi bütün analizlerde kabul edilmiştir.

Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında ve kurulan tüm modelde uzun dönemli bir ilişki mevcuttur. Eş bütünleşme testi düzeyde durağan olmayan serilerin uzun dönemde birlikte hareket edip etmediklerini ortaya koymaktadır. Eğer değişkenler arasında bir eş bütünleşme mevcutsa yani uzun dönemde birlikte hareket ediyorlarsa, düzey değerleriyle yapılacak analizde sahte regresyon problemiyle karşılaşılacaktır. Seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin saptanmasında sonra yapılacak katsayı tahminleri düzey değerleri ile yapılmıştır.

4.5. Ortak İlişkili Etkiler (Common Correlated Effects (CCE)) Tahmincisi

Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler arasındaki ilişki ve katsayı tahmini Pesaran (2006)’a ait olan “Ortak İlişkili Etkiler Modeli (Common Correlated Effects -CCE)” ile saptanmaya çalışılmıştır. En küçük kareler (EKK) yöntemine dayanan ve karışık serilerde kullanılabilen CCE tahmincisinde, katsayılarla ulaşmak için aşağıdaki çok faktörlü (multifactor) hata modeli test edilmektedir (Taşseven ve Çınar., 2015:121-141.).

FİNANSAL FAİR PLAY MALİ UYGULAMALARI VE BORSADA İŞLEM GÖREN TÜRK FUTBOL KULÜPLERİNİN PİYASA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Ayrıca CCE tahmincisi otokorelasyon ve değişen varyans altında asimptotik olarak standart dağılım göstermektedir. (Pesaran, 2006). CCE yöntemi Denklem.4 ve Denklem.5'deki gibi formülize edilmektedir.

$$y_{it} = a_i d_t + \hat{b}_i x_{it} + e_{it} \quad (4)$$

$$e_{it} = \gamma f_t + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

CCE tahmincileri bağımsız değişkenler ve gözlenemeyen ortak etkilerin durağan ve dışsal olduğunu varsaymaktadır. Söz konusu testin analizi STATA 15 programı ile yapılmıştır. Analize ilişkin sonuçlar Tablo.8'de yer almaktadır.

Tablo 8: CCE Tahmincisine İlişkin Test Sonuçları

Bağımsız Değişken: LHSFİY	Katsayı	Standart Sapma	Prob.
Bağımlı Değişkenler			
LAVRGEL	-0.0109	0.0174	0.53
LTVGEL	-0.1189	0.0891	0.18
LSTDGEL	0.1934	0.0870	0.02**
LMGZGEL	0.2200	0.1311	0.09*
LGIDER	-0.5501	0.2458	0.02**

*Not: “***”, “**” ve “*” sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılığı ifade etmektedir.*

Tablo.8'de yer alan CCE Tahmincisine ilişkin katsayı tahminleri yer almaktadır. Bu tahminler bütün panel için ortak hesaplanmıştır yani 4 büyükler için ortaktır (Selim İnançlı vd., a.g.e., 2016:36-49.). Sonuçlara göre LAVRGEL değişkeni ve LTVGEL değişkeni istatistiksel olarak anlamsızdır. Yani çalışmamızı konu alan dönemde bu iki değişkenin hisse senedi fiyatları üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır.

Stadyum gelirlerinin ise hisse senedine istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunmaktadır. Stadyum gelirlerindeki %1'lik bir artış hisse senedi fiyatlarını %0.19 arttıracaktır.

FİNANSAL FAİR PLAY MALİ UYGULAMALARI VE BORSADA İŞLEM GÖREN TÜRK FUTBOL KULÜPLERİNİN PİYASA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Mağaza gelirlerinin de hisse senedine olarak ilişkisi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir. Mağaza gelirlerindeki %1'lik bir artış hisse senedi fiyatlarını %0.22 arttıracaktır.

İstatistiki olarak anlamlı son değişken ise giderlerdir. Giderler değişkeni istatistiksel olarak anlamlı ve negatif etkilidir. Giderlerdeki %1'lik bir artış hisse senedi fiyatlarını %0.55 azaltacaktır.

4.6. Nedensellik Testi

Nedensellik testleri iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisinin saptamasında sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Panel veri analizinde ise yine diğer çalışmalarda da sıkça kullanılan Dumitrescu ve Hurlin (2012) yöntemiyle iki modelde yer alan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi saptanmaya çalışılacaktır. Bu nedensellik yöntemi, zaman kesiti (T), yatay kesitten (N) büyük veya küçük olmasına bakılmaksızın kullanılabilen bir yöntemdir (Çelik ve Ünsür, 2020). Yatay Kesit Bağımlılığı olduğu durumlarda da bu yöntem kullanılabilir. (Gülmez, 2015) Söz konusu yöntemin formülizasyonu Denklem.6'daki gibidir;

$$Y_{i,t} = a_i + \sum_{k=1}^k Y_i^{(k)} Y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^k \beta_i^{(k)} X_{i,t-k} + e_{i,t} \quad (6)$$

Bu nedensellik testinde kurulan hipotezler ise;

- H_0 : Nedensellik Yoktur
- H_a : Nedensellik Vardır şeklindedir

Nedensellik testlerinde seriler durağan oldukları şekli ile kullanılmalıdır. Bu yüzden eş bütünleşme analizine dâhil edemediğimiz LTRNSGEL değişkeni bu analizde kullanılabilecektir. Söz konusu analizi için EViews 10 programı kullanılmıştır. Analize ilişkin sonuçlar Tablo.9'daki gibidir;

FİNANSAL FAİR PLAY MALİ UYGULAMALARI VE BORSADA İŞLEM GÖREN TÜRK FUTBOL KULÜPLERİNİN PİYASA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Tablo 9: Nedensellik Testi Sonuçları

Hipotez	W-Stat	Z-Stat	Prob.	Karar
DLAVRGEL, DLHSFIY değişkeninin nedeni değildir.	0.7149	-0.483	0.62	KABUL
DLHSFIY, DLAVRGEL değişkeninin nedeni değildir.	0.6153	-0.587	0.55	KABUL
DLMGZGEL, DLHSFIY değişkeninin nedeni değildir.	3.2269	2.119	0.03**	RET
DLHSFIY, DLMGZGEL değişkeninin nedeni değildir.	0.7062	-0.492	0.62	KABUL
DLSTDGEL, DLHSFIY değişkeninin nedeni değildir.	1.0802	-0.105	0.91	KABUL
DLHSFIY, DLSTDGEL değişkeninin nedeni değildir.	0.4058	-0.804	0.42	KABUL
DLTVGEL, DLHSFIY değişkeninin nedeni değildir.	0.9082	-0.283	0.77	KABUL
DLHSFIY, DLTVGEL değişkeninin nedeni değildir.	2.0599	0.9099	0.36	KABUL
DLGIDER, DLHSFIY değişkeninin nedeni değildir.	0.7477	-0.449	0.65	KABUL
DLHSFIY, DLGIDER değişkeninin nedeni değildir.	1.5229	0.353	0.72	KABUL
LTRNSGEL, DLHSFIY değişkeninin nedeni değildir.	1.2010	0.019	0.98	KABUL
DLHSFIY, LTRNSGEL değişkeninin nedeni değildir.	0.5837	-0.619	0.53	KABUL

5. SONUÇ

Analiz sonucuna göre kulüplerin mağazacılık gelirleri hisse senedi fiyatını etkileyen en önemli bağımsız değişkenlerden biridir. Ayrıca tahminler bütün panel için ortak olduğundan elde edilen istatistiksel sonuçlar doğrultusunda tahminler, dört büyük futbol kulübü için ortaktır.

FİNANSAL FAİR PLAY MALİ UYGULAMALARI VE BORSADA İŞLEM GÖREN TÜRK FUTBOL KULÜPLERİNİN PİYASA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

LAVRGEL değişkeni ve LTVGEL değişkeni istatistiksel olarak anlamsız çıktığından, Avrupa gelirlerinin ve TV gelirlerinin, çalışmamızı konu alan dönemde hisse senedi fiyatları üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır.

Diğer yandan; Stadyum gelirlerinin, hisse senedi fiyatına istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunmaktadır. Stadyum gelirlerindeki %1’lik bir artış hisse senedi fiyatlarını %0.19 arttıracaktır.

Mağaza gelirlerinin hisse senedi fiyatıyla ilişkisi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir. Mağaza gelirlerindeki %1’lik bir artış hisse senedi fiyatlarını %0.22 arttıracaktır.

İstatistiki olarak anlamlı son değişken ise giderlerdir. Giderler değişkeni istatistiksel olarak anlamlı ve negatif etkilidir. Giderlerdeki %1’lik bir artış hisse senedi fiyatlarını %0.55 azaltacaktır.

Çalışmadan elde ettiğimiz bulgular neticesinde taraftar ve futbolcular arasında pozitif yönde bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Futbol kulüplerinin kendi gelirlerini yaratması için gerekli alt yapı yatırımlarıyla elde edeceği kaliteli futbolcular o futbol kulübünün marka değerine katkıda bulunarak futbol kulübünün her türlü değerine değer katacaktır. Göze hoş gelen futbol taraftarı stadyuma çekecektir. Böylece stadyum ve mağazacılık gelirleri de aynı doğrultuda performans gösterecektir.

Ayrıca, bir ülkede yetişen futbolcu o ülkenin futbol puanına büyük katkıda bulunmaktadır. Ülkelerin UEFA futbol puanları o ülkelerin futbol performansına, yani aldığı olumlu sonuçlara göre belirlenmektedir. Bu puan futbol kulüplerinin Avrupa müsabakalarına direkt ya da endirekt katılımını ve kaç futbol kulübünün katılacağını belirlenmesini sağlamaktadır. Avrupa müsabakalarına katılabilen kulüpler FFP mali kriterleri çerçevesinde daha çok gelire erişebilmektedir.

Bir ülkede futbolcu yetiştirmek o ülkenin futbol marka değerine büyük katkıda bulunmaktadır. Ülkelerin UEFA futbol puanları o ülkelerin futbol performansına, yani aldığı olumlu sonuçlara göre belirlenmekte böylece futbol kulüpleri Avrupa müsabakalarına daha kolay katılım sağlayarak finansal açıdan daha büyük ve daha çok gelire erişebilmektedir. Aynı zamanda kulüpler Avrupa arenasında boy göstererek kendi marka değerlerine daha çok değer katmaktadırlar.

FFP kriterlerine genel anlamda bakıldığında, hem futbolcuyu hem de milyonlara mal olmuş futbol kulüplerini koruyucu bir önlem olduğu görülmektedir. Örneğin futbolcu maaş

FİNANSAL FAİR PLAY MALİ UYGULAMALARI VE BORSADA İŞLEM GÖREN TÜRK FUTBOL KULÜPLERİNİN PİYASA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

ödemesinin düzenli olmasını ve geciktirilmemesini sağlayan FFP, futbolcuların mağdur olmasını önlemektedir. Böylece futbol kulüpleri arasında rekabet düzenleyerek, onların başarılarına katkı sağlayacaktır. Maaşını düzenli alamayan futbolcunun, maddi sıkıntı ve güvensizlikten dolayı maç performansı düşecektir bu da futbol kulübünün sportif başarısını olumsuz yönde etkileyecektir. Bu durum bir çarpan etkisiyle önce futbol kulübüne daha sonra da makro etki olarak ülke futbol değerine zarar verecektir.

Futbolcuyu yetiştirmek kadar yetiştirilmiş futbolcuların kendi liglerinde oynama hevesi de çok önemlidir. Aksi takdirde ülke, sadece potansiyeli olan ucuz futbolcu yetiştirme yeri olacaktır. Potansiyeli olan bu futbolcular, başka futbol kulüplerinin başarısı için ter akıtıp, futbolculuk görevini ifa ettiği ülkelerinin başarı sırasını Dünya’da yükseltecektir. Böylece futbol endüstrisinin pastasının büyük ve lezzetli kısmını o ülkeler paylaşmaya devam edecektir.

6. KAYNAKÇA

Akşar Tuğrul, ‘Endüstriyel Futbol’. İstanbul : Literatür Yayıncılık, 2005, s.3

Akşar Tuğrul, ‘Krizdeki Futbol’. İstanbul : Literatür Yayıncılık, 2013, s. 59-60

Aygören Hakan, ‘Yatırımcılar futbol maçlarının sonuçlarından etkilenir mi? İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nda bir uygulama.’ H.U. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2008. 26(1), s.121-137.

Çınar Serkan ve Melih Özçalık., Gelişmekte Olan Ülkelerde Mali Sürdürülebilirlik: Panel Veri Analizi. Yaşar Üniversitesi Dergisi, (2014), 9(33).

Etik Doğuş, ‘Futbol Takımlarının Saha İçerisindeki Başarılarının Hisse Senedi Getirilerine Etkisi’, Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi • Cilt 13, Sayı 49, Ocak 2018, ISSN 1300-0845, ss. 91-108.

Güngör Nevzat ve Emre Selçuk Sarı, ‘ BIST100’de Yer Alan Futbol Kulüplerinin Sportif Başarıları ve Finansal Performansları Arasındaki İlişkinin Analizi’, Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt/Volume 19, Sayı/No: Özel-Special, 2021, ss.pp.: 165-186.

İnançlı Selim, Nurullah Altıntaş, ve Veysel İnal. Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: D-8 Örneği. Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (2016), 14(4), 36-49.

FİNANSAL FAİR PLAY MALİ UYGULAMALARI VE BORSADA İŞLEM GÖREN TÜRK FUTBOL KULÜPLERİNİN PİYASA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Koçbulut Özgür, Serap Barış., Avrupa Birliği Ülkelerinde İhracat ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Kadın İstihdamı Üzerindeki Etkisi:Panel Veri Analiz. Aydın İktisat Fakültesi Dergisi. (2016).

Hüseynova Arife, “ Sürdürülebilir Büyüme Oranı ve Hisse Senedi Değeri Arasında İlişki: Enerji Sektöründe Uygulama.” Sage yayınları, 13/2021. s.7

Parlak Deniz ve Emre Bişirici. “İki Spor Kulübünün Hisse Senedi Getirileri Üzerine Bir İnceleme”, Doğuş Üniversitesi Dergisi, 2014, s.182

Şahin Dilek, APEC Ülkelerinde Turizm, Ekonomik Büyüme ve Çevresel Kalite İlişkisi: Panel Veri Analizi. İktisadi Yenilik Dergisi, (2018), 5(2).

Taşseven Özlem, Serkan Çınar. Türkiye’de Borç Dolarizasyonunun Belirleyicileri ve Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri. Social Sciences Research Journal, (2015), 4(2), 121-141.

Temizel Fatih, “ Futbol kulüplerinin sportif performansları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkinin analizi: Türkiye örneği.” Tisk Akademi.2013, 8-15.

Tuncer Muhammet Mustafa ve Devran Deniz, “BİST’te İşlem Gören Spor Kulüplerinin Futbol Maçlarının Hisse Senedi Getirisi Üzerine Etkisi”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi, Volume 16, 2014; s. 233 – 242.

Umberto Lago, Rob Simmons ve Stefan Szymanski. The Financial Crisis in European Football. Journal Of Sports Economics, 2006, s. 3-12.

Zeren Feyyaz ve Fatih Gümüş. ” Türk ve yabancı futbol takımlarının borsa performansları üzerine bir uygulama.” Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2013,.3(2), 34-54.

http://www.uefa.org/MultimediaFiles/Download/uefaorg/FinancialFairPlay/02/32/60/65/2326065_DOWNLOAD.pdf, UEFA Club Licensing 10 Years On, s.10-12 (02/03/2021).

Türkiye Futbol Federasyonu. Kulüp Lisans Talimatı.(md.24) <http://www.tff.org> (05/04/2021).

Türkiye Futbol Federasyonu. Kulüp Lisans Talimatı.(md.31) <http://www.tff.org> (05/04/2021).

Türkiye Futbol Federasyonu. Kulüp Lisans Talimatı.(md.31) <http://www.tff.org> (05/04/2021)

Türkiye Futbol Federasyonu. Kulüp Lisans Talimatı.(md.42) <http://www.tff.org> (05/04/2021)

<https://www.uefa.com> (05/04/2021)

**FİNANSAL FAİR PLAY MALİ UYGULAMALARI VE BORSADA İŞLEM GÖREN
TÜRK FUTBOL KULÜPLERİNİN PİYASA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

<https://www.tff.org/default.aspx?pageID=687&fxtID=29191> (07/04/2021)

UEFA Club Licensing and Financial Fair Play Regulations, Article 58, s.33.

SMART CITY AS AN ECOSYSTEM OF INNOVATION AND ENTREPRENEURSHIP:
WHAT OPEN INNOVATION MEANS FOR CITIES

İNOVASYON VE GİRİŞİMCİLİK EKOSİSTEMİNDE AKILLI ŞEHİR: ŞEHİRLER
İÇİN AÇIK İNOVASYON NE ANLAMA GELİYOR

Asst.Prof.Anıl Savaş KILIÇ¹

Özet

Kentleşmedeki büyüme, şehirleri, şehir sakinlerinin artan taleplerini karşılamaya zorlamaktadır. 2050 itibariyle şehir nüfusunun toplam nüfusun %68,4'ü olması beklendiğinden, şehirler mevcut fiziksel altyapılarını optimize etmek için bilgi iletişim teknolojilerini kullanarak bu zorluğu gidermeye başlamışlardır. Bu kavram akıllı şehirler olarak adlandırılmaktadır ve teknolojiyi kullanmaktan daha fazlasını gerektirmektedir; zira şehir yönetimlerinin çabaları giderek artan sorunların hızına tek başına ayak uydurmak için yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle akıllı şehir olmak, yenilikçi ve girişimci bir zihniyeti ve şehirdeki tüm paydaşların iş birliğini gerektirmektedir. Bu çalışmada bir akıllı şehir tanımı önerilmekte, açık inovasyon modelinin akıllı şehirlere nasıl uygulanabileceği ve bu modelin şehir yönetimi tarafından nasıl yönetilebileceği incelenmektedir. Açık inovasyon araştırmalarını derinleştirmeyi hedefleyen akademisyenler ve modeli uygulamak isteyen uygulayıcılar için bu çalışmanın bir başlangıç noktası olması öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Açık İnovasyon, Girişimcilik, Akıllı Şehir

Jel Sınıflandırması: M13, O30

Abstract

The urbanization growth is pressing cities to meet the growing demands of the city residents. As urban population is expected to be 68.4% of the total population as of 2050, cities have started to address this challenge using Information Communication Technologies to optimize their current physical infrastructure. This notion is called smart cities and it is more than using the technology; because city governments' efforts alone are not enough to keep up with the pace of ever-increasing issues. Therefore, being a smart city requires an innovative and entrepreneurial mindset and collaboration of all the stakeholders in the city. In this paper, a smart city definition is proposed in order to examine how open innovation model can be applied to smart cities and how this model can be governed by the city management. This can be a starting point for academicians who aim to deepen the research in open innovation and for practitioners who wants to apply the model.

Keywords: Open Innovation, Entrepreneurship, Smart City

Jel Codes: M31, O30

¹ Istinye University, Department of Industrial Engineering Istanbul, Turkey, anil.kilic@istinye.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0255-5515.

Makale Gönderim Tarihi(Manuscript Submit Date): 31.01.2022, Kabul Tarihi(Accepted Date): 28.06.2022, Basım Tarihi(Published Date): 30.06.2022, turnitin benzerlik oranı(turnitin similarity ratio): %1.

1. INTRODUCTION

In 2007, world's urban population had slightly exceeded the rural population for the first time in history. As of 2019, our earth hosts 7.674 billion people, 55% of who live in urban areas (The World Bank, 2021) that cover only 2% of earth's landmass (Nam & Pardo, 2011). United Nations (2021) foresee that the urban population rate will be 68.4% as of 2050. The global urbanization megatrend (Richter et al., 2015) is putting increasing pressure on the physical infrastructures necessary for the city to survive as a livable place. The challenges are mostly observed in domains such as mobility, environment, security, and safety (Yun & Lee, 2020). As the history shows us, humanity have always used technologies to overcome these kinds of problems they had faced (Fikirli & Çetin, 2017). Cities are no exception: The notion of smart city has been evolved to find ways to solve complex city problems that are generated by rapid urbanization. Smart city approach envisions the use of Information Communication Technologies (ICT) to optimize the current physical infrastructure and resources for city residents' increasing demands.

However, the city managements lack necessary competencies (Ferraris et al., 2020b) to create smart services that require an innovative and entrepreneurial mindset (Damanpour & Schneider, 2009). Therefore, they must choose the role of facilitating the city stakeholders' collective efforts of creating innovation through entrepreneurship. This facilitation is basically the governance of the smart city. Researchers mostly focused on the technological aspect of smart cities rather than its governance (Nam & Pardo, 2011), notwithstanding the literature on smart cities have grown for more than three decades in academia (Hollands, 2008).

In this context, how cities approach governance to increase innovation and entrepreneurship is examined in this study. It also presents an up-to-date picture of the ever-evolving literature on the subject. Moreover, the as-is situation of open innovation approach and why it is important for smart cities are discussed.

The article is comprised of 4 main sections. The Introduction puts forward the rationale for the study. The second section discusses the smart city concept and proposes a definition. The third section presents how innovation and entrepreneurship are interrelated with smart cities and how they must be approached in terms of governance. The fourth section follows up with a discussion and conclusion of the outcomes of the study against its objectives.

2. SMART CITY CONCEPT

Although the smart city concept has become popular during the last decade (Dameri & Rosenthal-Sabroux, 2014), its roots go back much further (Taewoo & Pardo, 2011; Komninos, 2007). The smart city notion has been studied for more than three decades in academia (Scornavacca et al., 2020). The starting point of the concept is the massive pressure that the cities are under, of meeting the needs and solving the problems augmented by rapid urbanization (Vanolo, 2013) using the physical infrastructure available. To overcome these challenges, the idea of using technology has become popular among all the stakeholders of the cities (Dameri, 2013). The idea has especially emerged from the fact that cities have been using ICT increasingly (Schaffers, et al., 2011). The smart city concept has emerged to deal with increasing challenges by getting more benefit out of the fixed capacity of the physical infrastructure using ICT. In this sense, a smart city uses ICT to monitor, integrate, and control its physical infrastructure, optimize its capacity and the resources it uses (Hall, 2000), and develop new services to improve quality of urban life (Brocke et al., 2009).

Therefore, an ICT infrastructure is the core of a smart city (Graham & Marvin, 2001) and a prerequisite to name a city “smart” (Paskaleva, 2011). A smart city is comprised of digital technologies and Internet of Things (IoT) (Su et al., 2011) of which the connectivity is provided by ICT infrastructure. While the emphasis on technology mostly belongs to digital city and intelligent city concepts, many articles in smart city field also focus on the technology side of smart cities (Nam & Pardo, 2011). However, the smart city is more than just the technology (Leydesdorff & Deakin, 2011), it is also comprised of the infrastructure and the people (Ferraris et al., 2020a) who are at the center of those two. Therefore, it is an overarching concept that incorporates technology and infrastructure with why and how they are critical for people. Smart cities have several common aspects, although there is still no agreement on a smart city definition and what its benefits are (Deakin & Al Waer, 2011; Kummithaa & Crutzen, 2017) due to a variety of smart city applications that differ among cities based on their identity and resources (Letaifa, 2015).

The first aspect found in smart city definitions is “living”. Northstream (2010) points out that the purpose of using technologies is to enhance the living experience. Quality of life, well-being of citizens, security, and safety are also addressed in this context (Hall, et al., 2000; Leberecht & Vanderbeck, 2014).

***SMART CITY AS AN ECOSYSTEM OF INNOVATION AND ENTREPRENEURSHIP:
WHAT OPEN INNOVATION MEANS FOR CITIES***

The second aspect is “economy”, as innovative smart city initiatives developed by entrepreneurs are expected to create new economy and new businesses (Hollands, 2008; Vanolo, 2013).

The third one is “society”, which is mostly used together with economy, therefore referred as “socio-economic”. Many definitions include how smart cities provide socio-economic benefits using ICT (Kourtit & Nijkamp, 2012).

The fourth aspect is “optimization”. In most definitions, a city is considered to be smart if it can optimize its resources and physical infrastructure therefore improve their productivity with the help of intelligent technologies (Caragliu et al., 2011).

“Inclusiveness” is another common concept found in smart city definitions (Hollands, 2008; Dameri, 2013). It stands for the participation of citizens in designing and managing of the city (Kummithaa & Crutzen, 2017). This perspective foresees independent city residents who can make their own decisions about the city they live in and have the awareness to do so (OECD/International Telecommunication Union, 2011). In this sense, it is a critical part of the smart city’s governance, which is also referred frequently in smart city definitions (Ferraris et al., 2020b).

Governance involves the smart city ecosystem that is comprised of industry, citizens, and the government (Yun & Lee, 2020) to enhance entrepreneurship in the city resulting in innovative smart city initiatives (Dameri & Rosenthal-Sabroux, 2014) developed based on the smart city vision (Wilson, 1992; Giffinger & Gudrun, 2010). All these aspects are assumed to be delivered in a sustainable manner in most of the smart city definitions (Heeks, 2002; Bakıcı et al., 2012), taking care of the environment by reducing CO2 emissions and using the natural resources in a greenly manner (Kourtit & Nijkamp, 2012). Lastly, the development of human capital to build the smart city is widely included in the smart city definitions (Shapiro, 2003; Florida, 2004)

All of these aspects included in smart city definitions are classified into six verticals that stand on the ICT horizontal in the literature: smart mobility; smart environment; smart people; smart living, smart energy, and smart governance (Zygiaris, 2013). Therefore, a smart city definition should include all these aspects. The definition suggested by this study is as follows: “A city is smart when individual and institutional inhabitants of the city become entrepreneurs and an inclusive ecosystem develops innovative city services using ICT with the objective of sustainable socio-economic growth and high quality of life, being mindful of the limits of the natural resources and the physical infrastructure.”

SMART CITY AS AN ECOSYSTEM OF INNOVATION AND ENTREPRENEURSHIP: WHAT OPEN INNOVATION MEANS FOR CITIES

This definition includes all the stakeholders including the citizens. Entrepreneurship and innovation are also emphasized in the definition. Moreover, ICT and the physical infrastructure that form the backbone of the smart city is covered by this definition. There is a clear objective that puts life and people at the center. Lastly, ecosystem, hence the governance is underlined.

SMART CITIES AS ECOSYSTEMS OF INNOVATION AND ENTREPRENEURSHIP

3.1. Open Innovation in Smart Cities

Smart city, like other high-tech industries, is about innovation and entrepreneurship (Hsiao et al., 2013). Innovation can be defined as making incremental or radical improvements in products, processes, services, and business models (OECD, 2011; Del Rio et al., 2010; Hellström, 2007; Rogers, 1998; Aslan et al., 2016) whereas entrepreneurship can be explained as starting up new organizations to create new values in business, public, academic, or social contexts (Gedeon, 2010) through innovation (Santoro et al., 2019), therefore helping the economy grow (Audretsch et al., 2005). Cities use innovation approaches and include its communities and ICT infrastructure to sustain economic and urban growth and remain competitive.

From an innovation perspective, a smart city can be defined as an ICT-enabled city innovation focused on city infrastructure and processes (Nam & Pardo, 2011) to solve urban problems (Caragliu et al., 2011). In that sense, smart city is a complex ecosystem of entrepreneurship and innovation (Isenberg, 2010) that builds itself (Usai et al., 2018). Smart city entrepreneurs innovate city services and business models that solve citizens' problems through Smart City Projects (SCPs) (Schaffers, et al., 2011). ICT has a critical role in building the smart city (Kummithaa & Crutzen, 2017) and it is complementary to physical infrastructure to form a cyber-physical environment for humans who are at the center of all smart city innovations (Kummithaa & Crutzen, 2017).

Open innovation is an approach that has been gaining traction in the field of smart cities. It is a method promoted by Chesbrough (2003) and it is simply explained as using and collaborating with external human resources as well as internal ones (Chesbrough et al., 2006). Recent studies reveal that open innovation positively affects innovation and entrepreneurship due to the benefits of the mentioned collaboration (Ferraris et al., 2020b). It has already been popular in private sector (Biscotti et al., 2018) and it has been gaining attention by governments lately (Georghiou et al., 2014) in the context of smart cities where stakeholder participation is

***SMART CITY AS AN ECOSYSTEM OF INNOVATION AND ENTREPRENEURSHIP:
WHAT OPEN INNOVATION MEANS FOR CITIES***

prioritized in the process of city service development (Cohen et al., 2016). The triggering reason for governments to be open to the idea of open innovation is that the public sector lacks necessary competencies for innovation and entrepreneurship (Damanpour & Schneider, 2009). However, the most important aspect of this approach is that it assumes participation of actual users (Schaffers, et al., 2011) who are inclined to innovation as the technology is diffusing into social life. In other words, it is about co-creation of effective city services with the city service beneficiaries. A permeable boundary is created with the city management and the city residents where contact happens to diffuse ideas inwards and outwards.

Living labs are an example of open innovation contact points where different smart city services can be piloted (Paskaleva, 2011). They are the physical spaces that bring city residents as contributors and innovators (Wise & Høgenhaven, 2008) in the process of service design (Mitchell, 2005). By the help of living labs, cities unleash the creative and innovative potential of the entire city (Sauer, 2012), bringing smart city entrepreneurs and users together at the early stage of the city service development process (Schaffers, et al., 2011). Living labs is similar to science and technology parks in the sense that they bring entrepreneurs together in a concentrated setting (Sauer, 2012).

Triple Helix, developed by Etzkowitz & Leydesdorff (2000), is a similar approach to innovation in multistakeholder ecosystems. It explains how innovation occurs with the interaction of three helices: public sector, university, and the private sector (Ferraris et al., 2020a). Although it assumes stakeholder ecosystem involvement in innovation and entrepreneurship, its focus is on the dynamics between the institutions; the citizens seem to be included indirectly from the perspective of the public sector and their role in the government of the civil society (Leydesdorff & Deakin, 2011).

To sum up, open innovation is basically a response to solve the problem of limited innovative talent and mindset in governmental institutions. The aim is to create innovative city services more efficiently and quickly by bringing together the entrepreneurs, the city residents, and other related stakeholders in the city. By developing this ecosystem, an army of people trying to solve the problems of the city can be created. A successful governance of this multistakeholder ecosystem, which will be discussed in the following section of the study, is critical to achieve the innovative end entrepreneurial smart city vision.

3.2 Governance of Open Innovation Ecosystem in Smart Cities

The aim of the stakeholder participation for innovation is to address complex problems that can only be solved by involvement of different parties (Corus & Ozanne, 2012). Most of the smart city initiatives' claim is to solve these complex and multisectoral problems of the city. To accomplish that, creative and open-minded people from several public and private stakeholders, their relationship networks, and citizens (Yun & Lee, 2020) collaborate to develop city services under the uncertainty of development and commercialization success (Sandulli et al., 2017).

Getting together all the stakeholders requires a democratic innovation platform (Hajer & Wagenaar, 2003; Eisenmann et al., 2009) that is expected to be established, governed, and facilitated by the city management (Meijer et al., 2016). The ultimate goal is to be an entrepreneurial ecosystem (Brischiani, 2017) that hosts investors, entrepreneurs, legal systems, universities, and the innovative and entrepreneur culture that tolerates failures (Ferraris et al., 2020b). In simple terms, smart city governance is the enablement of city resident participation, stakeholder co-operation (Castelnuovo et al., 2016), and management of different interest of the parties involved (Rodríguez-Bolívar, 2015). According to Schiavone et al. (2020), stakeholders can be categorized based on their roles as: entrepreneurs, government, framers (technology providers, markets, supply chain), and constituents (citizens, investors, labor).

The synchronization needed among smart people to make the city smarter through innovation (Schiavone et al., 2020) requires a smart approach to governance using ICT. City as a platform (Grech, 2015) or the platform city (Belissent, 2011) concept is a response to address this challenge. It assumes that the smart city provides a collaborative digital platform rising above the big data collected from the city and shared with the city stakeholders (Paskaleva, 2009). Because the big data means new business opportunities (Richter et al., 2015), it can be provided to all the stakeholders of the city in the form of a city service or just as-is, so that the stakeholders can generate new city services using the data. This open data approach to service development accelerates the development of mobile city applications (Deakin, 2014) at a pace that any single institution cannot reach alone. It can be said that the city as a platform works as an entrepreneurship promoter (Parramatta City Council, 2015) by offering the data especially to the technology startups of the city. To sum up, a city becomes a platform city when it is able to integrate applications and data from different verticals (Yun & Lee, 2020) such as traffic management, garbage management, sharing the applications and the data with the rest of the city.

***SMART CITY AS AN ECOSYSTEM OF INNOVATION AND ENTREPRENEURSHIP:
WHAT OPEN INNOVATION MEANS FOR CITIES***

Through open innovation and similar approaches, smart cities encourage entrepreneurship: The smarter the city, the higher the entrepreneurial activities and technology level (Barba-Sánchez et al., 2019). The innovative atmosphere incubates entrepreneurship that positively impacts the city economy. Cities can choose to accelerate the entrepreneurship by acting as clusters for innovative entrepreneurs (Feld, 2020) to boost coordination among them. They can become startup cities like Berlin and Helsinki (Richter et al., 2015) and provide infrastructure for technology startups, just like science and technology parks and incubation centers do to increase the rate of knowledge transfer rate from universities and entrepreneurs (Kılıç, 2020). In conclusion, they aim to be an attractive destination for business (Zygiaris, 2013).

Looking at the examples of smart city governance; Barcelona aims to increase synergy between all the public and private stakeholders of the city, including the citizens (Ferrer, 2017). Birmingham has a smart city commission to manage the city ecosystem, helps them adopt the smart city agenda, and encourages them to participate in developing smart city services (Birmingham Smart City Commission, 2012; Digital Birmingham, 2014). Dublin engages with entrepreneurs, citizens, academia, and business to address city challenges (Dublin City Council, 2016). Singapore focuses on a digital platform to engage companies and citizens for innovation and creating economic value (Smart Nation Singapore, 2017). Berlin aims to be the center of innovation as a city for smart technologies (Senate Department for Urban Development and the Environment, 2015). Denver has established a smart city team with members from several strategic sectors and work on sharing city assets and data with the city (The City and County of Denver, 2016). Amsterdam has established an innovation ecosystem composed of private sector, public sector, and living labs (Zygiaris, 2013).

Taken together, cities are trying to get “smarter” by fostering open innovation by governing the stakeholder ecosystem in a number of ways. Some focus on citizen participation while others focus on the participation of other city stakeholders. Some provide innovation centers while others aim to become the innovation center as a city. Some focus on technological platforms to share the city data with the city so that the entire city can work on developing smart city services, some focus on facilitating private – public partnership. All in all, these efforts are made to create an environment of innovation and entrepreneurship in the city so that the city can make itself smart, rather than the city government tries to achieve smartness with its limited resources.

CONCLUSIONS AND FUTURE RESEARCH

A smart city definition cannot rule out concepts such as stakeholders including the city residents, ICT, infrastructure, innovation, entrepreneurship, governance, and its goals and vision. Therefore, this study proposes a definition that covers all the necessary components of a smart city: “A city is smart when individual and institutional inhabitants of the city become entrepreneurs and an inclusive ecosystem develops innovative city services using ICT with the objective of sustainable socio-economic growth and high quality of life, being mindful of the limits of the natural resources and the physical infrastructure.”

The roles of the stakeholders are challenged in the academia regularly (Kummithaa & Crutzen, 2017) and this study suggests the city management’s role as a as a regulator and a facilitator having an understanding of the technologies involved. This suggestion is made especially due to the public sector’s lack of necessary capabilities in terms of innovation and technology. Besides, the sustainability of a smart city is critical and this can be achieved by the collaboration of all the stakeholders of the city, not the government alone.

Furthermore, smart cities need to focus more on entrepreneurship both in academic and practical contexts. The development of smart city services at a rate the urban issues arise is only possible if the private sector is included, hence the entrepreneurship mindset. Because the technology entrepreneurship and innovation are based on big data, it is critical that the city becomes a platform that shares the data it generates with its sensors and cameras with the technology startups of the city. This leads to a massive crowd trying to solve city’s problems, instead of a small department struggling at the municipality.

Cities implement open innovation to foster an environment of entrepreneurship and innovation to become smart cities that solve complex challenges created by rapid urbanization. Very few studies have focused on how governments and city managements utilize it in the smart city context (Cohen et al., 2016), albeit open innovation is an approach that has been used by the private sector for a long time (Stanko et al., 2017). In that sense, this study is a contribution to the open innovation literature in smart cities context. Secondly, it attempts to come up with a clear and practical definition as the current definitions vary in a wide range and the term is misused and misapplied by the cities increasingly (Richter et al., 2015).

This study has several implications for practitioners. Firstly, this study can be the first step to design a smart city governance of the entrepreneurship and innovation ecosystem. While it is unclear how cities achieve this goal (Kummithaa & Crutzen, 2017), the philosophy shared in

SMART CITY AS AN ECOSYSTEM OF INNOVATION AND ENTREPRENEURSHIP: WHAT OPEN INNOVATION MEANS FOR CITIES

this article can be of help. Secondly, a clear and practical definition is the first step to define a smart city vision. Our definition proposition could be used as a starting point for smart city vision development. Third, city managements can plan their human resources according to the requirements of an innovative and entrepreneurial environment. Lastly, cities can develop their data strategy in a way that fosters entrepreneurship and feeds technology startups.

Further work needs to be carried out to have a deeper understanding of what innovation means for cities and how to apply the open innovation model. It is not expected that a best practice can be applied to everywhere; a model in one city may not work as it does in another city (Meijer, 2015). Therefore, it is crucial to identify how and why application of open innovation models differ from one city to another. In addition, analyzing the current applications of open innovation models will help academicians and practitioners get a deeper insight on which components work best in different settings. Another important matter to resolve for further studies is building the right architecture of the technological smart city platform that collects data from the city and shares it back with the city. Without this platform, it is almost impossible to foster innovation and entrepreneurship in cities.

REFERENCES

- Aslan, A. E., Duman, B., Sen, D., Duran, C., & Atarbay, S. (2016). *A Pilot Study on the Perception of Innovation and Entrepreneurship. Eurasian Journal of Educational Research (64), 139-156.*
- Audretsch, D. B., Castrogiovanni, G. J., Ribeiro, D., & Roig, S. (2005). *Linking entrepreneurship and management: Welcome to the international entrepreneurship and management journal. International Entrepreneurship and Management Journal, 1(1), 5-7.*
- Bakıcı, T., Almirall, E., & Wareham, J. (2012, June). *A Smart City Initiative: the Case of Barcelona. Journal of the Knowledge Economy, 4(2), 135–148.*
- Barba-Sánchez, V., Arias-Antúnez, E., & Orozco-Barbosa, L. (2019). *Smart cities as a source for entrepreneurial opportunities: Evidence for Spain. Technological Forecasting and Social Change, 148, 1-10.*
- Belissent, J. (2011, 15 May). *The Key To Being A Smart City Is Good Governance: “Smart Governance”*. Retrieved from Forrester: https://go.forrester.com/blogs/11-05-15-the_key_to_being_a_smart_city_is_good_governance_smart_governance/

**SMART CITY AS AN ECOSYSTEM OF INNOVATION AND ENTREPRENEURSHIP:
WHAT OPEN INNOVATION MEANS FOR CITIES**

Birmingham Smart City Commission. (2012). Birmingham's Smart City Commission Vision. Birmingham: Birmingham Smart City Commission.

Biscotti, A. M., Mafrolla, E., Giudice, M. D., & D'Amico, E. (2018). CEO turnover and the new leader propensity to open innovation: Agency-resource dependence view and social identity perspective. Management Decision, 1348-1364.

Brischiani, S. (2017). Open, networked and dynamic innovation in the food and beverage industry. British Food Journal, 2290-2293.

Brocke, J. v., Simons, A., Niehaves, B., Plattfaut, R., & Cleven, A. (2009). Reconstructing the giant: on the importance of rigour in documenting the literature search process. ECIS 17th European Conference on Information Systems, (pp. 2-13).

Caragliu, A., Bo, C. D., & Nijkamp, P. (2011). Smart cities in Europe. Journal of urban technology, 18(2), 65-82.

Castelnovo, W., Misuraca, G., & Savoldelli, A. (2016). Smart Cities Governance: The Need for a Holistic Approach to Assessing Urban Participatory Policy Making. Social Science Computer Review, 34(6), 724-739.

Chesbrough, H. W. (2003). Open innovation: The new imperative for creating and profiting from technology. Harvard Business Press.

Chesbrough, H., Vanhaverbeke, W., & West, J. (2006). Open innovation: Researching a new paradigm. Oxford University Press on Demand.

Cohen, B., Almirall, E., & Chesbrough, H. (2016). The city as a lab: Open innovation meets the collaborative economy. California Management Review, 59(1), 5-13.

Corus, C., & Ozanne, J. L. (2012). Stakeholder engagement: Building participatory and deliberative spaces in subsistence markets. Journal of Business Research, 65(12), 1728-1735.

Damanpour, F., & Schneider, M. (2009). Characteristics of innovation and innovation adoption in public organizations: Assessing the role of managers. Journal of public administration research and theory, 19(3), 495-522.

Dameri, R. P. (2013). Searching for smart city definition: a comprehensive proposal. International Journal of Computers & Technology, 11(5), 2544-2551.

Dameri, R. P., & Rosenthal-Sabroux, C. (2014). Smart City: How to Create Public and Economic Value with High Technology in Urban Space. In R. P. Dameri, & C. Rosenthal-

**SMART CITY AS AN ECOSYSTEM OF INNOVATION AND ENTREPRENEURSHIP:
WHAT OPEN INNOVATION MEANS FOR CITIES**

Sabroux, *Smart City: How to Create Public and Economic Value with High Technology in Urban Space*. Springer International Publishing Switzerland.

Deakin, M. (2014). *Smart cities: the state-of-the-art and governance challenge*. *Triple Helix* 1:7, 1-16. doi:<https://doi.org/10.1186/s40604-014-0007-9>

Deakin, M., & Al Waer, H. (2011). *From Intelligent to Smart Cities*. *Journal of Intelligent Buildings International: From Intelligent Cities to Smart Cities*, 140-152. doi:10.1080/17508975.2011.586671

Del Rio, P., Carillo-Hermosilla, J., & Könnöla, T. (2010). *Policy Strategies to Promote Eco-Innovation: An Integrated Framework*. *Journal of Industrial Ecology*, 541-557.

Digital Birmingham. (2014). *The Roadmap to a Smarter Birmingham*. Birmingham: Birmingham Smart City Commission.

Dublin City Council. (2016). *Smart Dublin*. Dublin: Dublin City Council.

Eisenmann, T. R., Parker, G., & Alstyne, M. V. (2009). *Opening platforms: how, when and why?*. *Platforms, markets and innovation*, 6, 131-162.

Etzkowitz, H., & Leydesdorff, L. (2000). *The dynamics of innovation: from National Systems and "Mode 2" to a Triple Helix of university–industry–government relations*. *Research policy*, 29(2), 109-123.

Feld, B. (2020). *Startup communities: Building an entrepreneurial ecosystem in your city*. John Wiley & Sons.

Ferraris, A., Belyaeva, Z., & Bresciani, S. (2020a). *The role of universities in the Smart City innovation: Multistakeholder integration and engagement perspectives*. *Journal of Business Research*, 163-171.

Ferraris, A., Santoro, G., & Pellicelli, A. C. (2020b). *"Openness" of public governments in smart cities: Removing the barriers for innovation and entrepreneurship*. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 1-22.

Ferrer, J.-R. (2017). *Barcelona's Smart City vision: an opportunity for transformation*. *The journal of field actions*, 70-75.

Fikirli, Ö., & Çetin, A. K. (2017). *İktisadi doktrinde Schumpeteryan yaratıcı yıkımdan yaratıcı birikime*. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 6(1), 27-64.

**SMART CITY AS AN ECOSYSTEM OF INNOVATION AND ENTREPRENEURSHIP:
WHAT OPEN INNOVATION MEANS FOR CITIES**

Florida, R. (2004). *The rise of the creative class and how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. New York: Basic Books.

Gedeon, S. (2010). *What is entrepreneurship*. *Entrepreneurial practice review*, 1(3), 16-35.

Georghiou, L., Edler, J., Uyarra, E., & Yeow, J. (2014). *Policy instruments for public procurement of innovation: Choice, design and assessment*. *Technological Forecasting and Social Change*, 86, 1-12.

Giffinger, R., & Gudrun, H. (2010). *Smart cities ranking: An effective instrument for the positioning of cities?* *ACE: Architecture, City and Environment*, 4(12), 7-25.

Graham, S., & Marvin, S. (2001). *Splintering urbanism: networked infrastructures, technological mobilities and the urban condition*. Psychology Press.

Grech, G. (2015, August 8). *Cities as Platforms*. Retrieved from Tech Crunch: <https://techcrunch.com/2015/08/07/cities-as-platforms/>

Hajer, M. A., & Wagenaar, H. (2003). *Deliberative policy analysis: Understanding*. Cambridge University Press.

Hall, P. (2000). *Creative cities and economic development*. *Urban Studies*, 37(4), 633-649.

Hall, R. E., Bowerman, B., Braverman, J., Taylor, J., Todosow, H., & Von Wimmersperg, U. (2000). *The vision of a smart city*. New York: Brookhaven National Lab.

Heeks, R. (2002). *Information systems and developing countries: Failure, success, and local improvisations*. *The information society*, 18(2), 101-112.

Hellström, T. (2007). *Dimensions of environmentally sustainable innovation: the structure of eco-innovation concepts*. *Sustainable Development*, 148-159.

Hollands, R. G. (2008). *Will the real smart city please stand up?* *City: Analysis of Urban Trend, Culture, Theory, Policy, Action*, 12(3), 303-320.

Hsiao, Y.-C., Hung, S.-C., & Chen, C.-J. (2013). *Mobilizing human and social capital under industry contexts to pursue high-tech entrepreneurship*. *Innovation*, 15(4), 515-532.

Isenberg, D. J. (2010). *How to start an entrepreneurial revolution*. *Harvard Business Review*, 88(6), 40-50.

Kılıç, A. S. (2020). *Teknoloji ve bilim parkları kuruluş amacına uygun değeri üretebiliyor mu?* In H. Karadal, M. Halis, & G. Mert, *Girişimcilik & Liderlik: Güncel Gelişmeler* (pp. 161-175). İstanbul: Akademi Titiz Yayınları.

**SMART CITY AS AN ECOSYSTEM OF INNOVATION AND ENTREPRENEURSHIP:
WHAT OPEN INNOVATION MEANS FOR CITIES**

Komninos, N. (2007). *Intelligent cities*. In *Encyclopedia of digital government* (pp. 1100-1104). IGI Global.

Kourtiti, K., & Nijkamp, P. (2012). *Smart cities in the innovation age*. *The European Journal of Social Science Research*, 25(2), 93-95.

Kummithaa, R. K., & Crutzen, N. (2017). *How do we understand smart cities? An evolutionary perspective*. *Cities*, 43-52.

Leberecht, T., & Vanderbeck, D. (2014). *The Purpose City*. New Cities Foundation, NBBJ, Imperative.

Letaifa, S. B. (2015, July). *How to strategize smart cities: Revealing the SMART model*. *Journal of Business Research*, 68(7), 1414-1419.

Leydesdorff, L., & Deakin, M. (2011). *The triple-helix model of smart cities: A neo-evolutionary perspective*. *Journal of Urban Technology*, 18(2), 53-63.

Meijer, A. (2015). *Smart City Governance: A Local Emergent Perspective*. In J. R. Gil-Garcia, T. A. Pardo, & T. Nam (Eds.), *Smarter as the New Urban Agenda: A Comprehensive View of the 21st Century City* (pp. 73-85). Springer International Publishing. doi:10.1007/978-3-319-17620-8

Meijer, A. J., Gil-Garcia, J. R., & Rodriguez-Bolivar, M. P. (2016). *Smart City Research: Contextual Conditions, Governance Models, and Public Value Assessment*. *Social Science Computer Review*, 34(6), 647-656.

Mitchell, W. (2005). *Placing Words: Symbols, Space, and the City*. MIT press.

Nam, T., & Pardo, T. (2011). *Smart city as urban innovation: Focusing on management, policy, and context*. *Proceedings of the 5th international conference on theory and practice of electronic governance*, (pp. 185-194).

Northstream. (2010). *White papers on revenue opportunities*. Retrieved from Northstream Web Site: <http://northstream.se/category/insights/white-papers>

OECD. (2011). *Better Policies to Support Eco-innovation*, *OECD Studies on Environmental Innovation*. OECD Publishing.

OECD/International Telecommunication Union. (2011). *M-Government: Mobile Technologies for Responsive Governments and Connected Societies*. OECD Publishing.

**SMART CITY AS AN ECOSYSTEM OF INNOVATION AND ENTREPRENEURSHIP:
WHAT OPEN INNOVATION MEANS FOR CITIES**

Parramatta City Council. (2015). *Parramatta Smart City Master Plan*. Parramatta: Parramatta City Council.

Paskaleva, K. A. (2009). *Enabling the smart city: The progress of city e-governance in Europe*. *International Journal of Innovation and regional development*, 1(4), 405-422.

Paskaleva, K. A. (2011). *The smart city: A nexus for open innovation?* *Intelligent Buildings International*, 153-171.

Richter, C., Kraus, S., & Syrjä, P. (2015). *The Smart City as an opportunity for entrepreneurship*. *International Journal of Entrepreneurial Venturing*, 7(3), 211-226.

Rodríguez-Bolívar, M. P. (2015). *Smart Cities: Big Cities, Complex Governance?* In M. P. Rodríguez-Bolívar (Ed.), *Transforming City Governments for Successful Smart Cities* (pp. 1-7). Springer.

Rogers, M. (1998). *The definition and measurement of innovation*. *Melbourne Institute Working Paper*, 10/98.

Sandulli, F. D., Ferraris, A., & Bresciani, S. (2017). *How to select the right public partner in smart city projects*. *R&D Management*, 47(4), 607-619.

Santoro, G., Ferraris, A., & Winteler, D. J. (2019). *Open innovation practices and related internal dynamics*. *EuroMed Journal of Business*, 14(1), 47-61.

Sauer, S. (2012). *Do smart cities produce smart entrepreneurs?* *Journal of theoretical and applied electronic commerce research*, 7(3), 63-73.

Schaffers, H., Komninos, N., Pallot, M., Trousse, B., Nilsson, M., & Oliveira, A. (2011). *Smart Cities and the Future Internet: Towards Cooperation Frameworks for Open Innovation*. In J. Domingue, A. Galis, A. Gavras, T. Zahariadis, D. Lambert, F. Cleary, . . . S. Karnouskos, *The Future Internet* (pp. 431-446). Springer.

Schiavone, F., Appio, F. P., & Mora, L. (2020). *The strategic, organizational, and entrepreneurial evolution of smart cities*. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 16, 1155–1165.

Scornavacca, E., Paolone, F., Za, S., & Martiniello, L. (2020). *Investigating the entrepreneurial perspective in smart city studies*. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 16, 1197-1223.

**SMART CITY AS AN ECOSYSTEM OF INNOVATION AND ENTREPRENEURSHIP:
WHAT OPEN INNOVATION MEANS FOR CITIES**

Senate Department for Urban Development and the Environment. (2015). *Smart City Strategy*. Berlin. Berlin: Senate Department for Urban Development and the Environment.

Shapiro, J. M. (2003). *Smart cities: explaining the relationship between city growth and human capital*. SSRN 480172.

Smart Nation Singapore. (2017, March 20). *Press Relases: Formation of The Smart Nation and Digital Government Group in the Prime Minister's Office*. Retrieved from Smart Nation Singapore web site: <https://www.smartnation.sg/happenings/press-releases/formation-of-the-smart-nation-and-digital-government-group-in-the-prime-ministers-office>

Stanko, M. A., Fisher, G. J., & Bogers, M. (2017). *Under the wide umbrella of open innovation*. *Journal of Product Innovation Management*, 34(4), 543-558.

Su, K., Li, J., & Fu, H. (2011). *Smart city and the applications*. *Electronics, Communications and Control (ICECC), 2011 International Conference on Electronics, Communications and Control (ICECC)*, 1028-1031.

Taewoo, N., & Pardo, T. A. (2011). *Conceptualizing Smart City with Dimensions of Technology, People, and Institutions*. *The Proceedings of the 12th Annual International Conference: Digital Government Research*, 282-291.

The City and County of Denver. (2016). *Beyond Traffic: Denver Smart City Challenge*, The City and County of Denver. Denver: The City and County of Denver.

The World Bank. (2021, March 30). *The World Bank - Data*. Retrieved from The World Bank: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>

United Nations. (2021, March 30). *United Nations Department of Economic and Social Affairs - Population Dynamics*. Retrieved from United Nations: <https://population.un.org/wup/Download/>

Usai, A., Scuotto, V., Murray, A., Fiano, F., & Dezi, L. (2018). *Do entrepreneurial knowledge and innovative attitude overcome “imperfections” in the innovation process? Insights from SMEs in the UK and Italy*. *Journal of Knowledge Management*, 1637–1654.

Vanolo, A. (2013). *Smartmentality: The smart city as disciplinary strategy*. *Urban Studies*, 51(5), 883–898.

Wilson, I. (1992). *Realizing the Power of Strategic Vision*. *Long Range Planning*, 25(5), 18-28.

**SMART CITY AS AN ECOSYSTEM OF INNOVATION AND ENTREPRENEURSHIP:
WHAT OPEN INNOVATION MEANS FOR CITIES**

Wise, E., & Høgenhaven, C. (2008). User-driven innovation-context and cases in the Nordic Region. Oslo: Nordic Innovation Centre.

Yun, Y., & Lee, M. (2020). Smart City 4.0 from the perspective of open Innovation. Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity, 5(4), 92.

Zygiaris, S. (2013). Smart city reference model: Assisting planners to conceptualize the building of smart city innovation ecosystems. Journal of the knowledge economy, 4(2), 217-231.

TFRS 16 KİRALAMALAR STANDARDI'NIN BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN ŞİRKETLERİN FİNANSAL YAPILARINA VE PERFORMANSLARINA OLAN ETKİLERİNİN İNCELENMESİ¹

INVESTIGATING THE EFFECTS OF TFRS 16 LEASES ON THE FINANCIAL STRUCTURES AND PERFORMANCES OF THE COMPANIES LISTED ON BORSA ISTANBUL

Prof. Dr. Fatma PAMUKÇU²
Ayşenur İBİŞ OĞUZ³

Özet

TFRS 16 Kiralamalar Standardı, kiracılar açısından tek bir muhasebeleştirme modeli getirmekte olup, kiracıların kiralama işlemlerine ilişkin olan 12 aydan uzun süreli varlık ve yükümlülüklerini finansal tablolara almasını öngörmektedir. Bunu sağlamak amacıyla kiracıların kiralamaya ilişkin varlığı kullanım hakkı varlığı olarak, kiralamaya ilişkin borçlarını ise kira ödemeleri şeklinde yükümlülük olarak finansal tablolarına alması gerekmektedir. TFRS 16 öncesinde yürürlükte olan TMS 17 Kiralama İşlemleri Standardı ise kiralama işlemlerini kiracılar açısından finansal kiralamalar ve faaliyet kiralamaları şeklinde sınıflandırmış olup, finansal kiralamaların finansal tablolara alınmasını, faaliyet kiralamalarının ise finansal tablo dipnotlarında raporlanması öngörmüştür. Diğer bir ifadeyle, TMS 17'ye göre faaliyet kiralamaları bilanço dışı kalemler olarak nitelendirilmiştir. TFRS 16'ya geçişle birlikte faaliyet kiralamalarının da finansal tabloların içeriğinde raporlanması zorunlu hale gelmiştir. Bu durum şirketlerin finansal yapılarını ve performanslarını etkileyecek önemli bir değişikliktir. Bu çalışmanın amacı bilanço dışı bırakılan kiralamalarla ilgili teorik çerçeveyi esas almak suretiyle, TFRS 16 kapsamında öngörülen yeni kiralama modelinin uygulanması ile birlikte faaliyet kiralamalarının bilançoya alınmasının şirketlerin finansal yapılarında ve performanslarında yaratacağı muhtemel etkilere ilişkin sonuçları ortaya koymaktır. Çalışma, yapılan ampirik bir analiz aracılığıyla bu değişikliğin şirketlerin finansal yapı oranlarına ve finansal performans oranlarına olan etkisini göstermektedir. Çalışmanın bulgularının kiralama muhasebesi üzerine yürütülen tartışmalar ile muhasebe meslek mensuplarının ve standart koyucu kuruluşların yaptığı çalışmalara katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: TFRS 16, Kiralama Muhasebesi, Faaliyet Kiralamaları, Finansal Oranlar

Jel Sınıflandırması: M40, M41, M48

¹ Bu çalışma, Ayşenur İbiş Oğuz'un Prof. Dr. Fatma Pamukçu'nun danışmanlığında hazırladığı "TFRS 16 Kiralamalar Standardı'nın Borsa İstanbul'da İşlem Gören Şirketlerin Finansal Tablolarında ve Finansal Oranlarındaki Etkisinin İncelenmesi" başlıklı Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Muhasebe ve Finansman Doktora Programı yayımlanmamış doktora tezinden türetilmiştir.

² Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, Muhasebe ve Finansman ABD, İstanbul, Türkiye. fpamukcu@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0228-230X

³ Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD, Muhasebe ve Finansman Doktora Programı, İstanbul, Türkiye. ayse.nur90@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8479-0577

Abstract

TFRS 16 Leases Standard introduces a single accounting model for lessees and requires them to recognize the assets and liabilities related to lease transactions with a term of more than 12 months. To meet this, lessees should recognize the asset related to leasing as a right-of-use and the debts associated with leasing as an obligation of lease payments. TAS 17, which is effective before TFRS 16, classified lease transactions for lessees into financial leases and operating leases, and required financial leases to be recognized; however, operating leases to be reported in the footnotes of the financial statements. In other words, operating leases were defined as off-balance sheet items. With the transition to TFRS 16 reporting operating leases in the financial statements becomes compulsory. This situation is an important change that will affect the companies' financial structures and performances. The objective of this study is to provide the findings related to the potential effects of recognizing operating leases on the companies' financial structures and performances with the application of the new leasing model required within the scope of TFRS 16 by considering the theoretical framework regarding off-balance sheet leases. It reveals the impact of this change on financial structure ratios and financial performance ratios via empirical analysis. The findings of this study are expected to contribute to the lease accounting debates and studies conducted by accounting professionals and standard setters.

Keywords: TFRS 16, Lease Accounting, Operating Leases, Financial Ratios

Jel Codes: M40, M41, M48

1. GİRİŞ

Kiralama, kiralamaya konu olan varlığın yasal sahibi olan kiralayan tarafından, taraflarca anlaşılan süre boyunca, varlığın kullanım hakkı üzerinde tek seferde veya çok seferde yapılan ödemeler karşılığında, ilgili varlığın kullanıcısı olan kiracıya aktarılmasının sağlandığı bir anlaşma türü olarak tanımlanmaktadır (Elliott ve Elliott, 2017). Diğer bir ifadeyle kiralama sözleşmesi aracılığıyla varlığın mülkiyeti el değiştirmemekte, ancak kullanım hakkı geçici bir süreliğine kiracıya aktarılmaktadır (Örten ve Karapınar, 2013). Dolayısıyla kiralama, varlığın kullanım hakkının elde edilmesinde satın alma yerine başvurulmuş alternatif bir finansman yöntemidir.

Kiralama işlemlerine ilişkin hizmetler finansal şirketler veya kiralama şirketleri gibi ihtisas şirketleri tarafından verilmektedir. Bu sayede kiralama işlemleri yeni bir ürünün oluşturulmasına veya elde edilmesinde yararlanılacak kaynakların geleneksel şekilde finanse edilmesine alternatif olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu işlemler uzun dönemler boyunca iktisadi karar vericiler tarafından kullanılmış olup, günümüzde uluslararası piyasalarda oldukça

TFRS 16 KİRALAMALAR STANDARDI'NIN BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN ŞİRKETLERİN FİNANSAL YAPILARINA VE PERFORMANSLARINA OLAN ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

talep gören bir ürün haline gelmiştir. Bu nedenle kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesi ve finansal tablolarda raporlanması kiralama işlemine dahil olan şirketler açısından oldukça önemli hale gelmiştir.

13 Ocak 2016 tarihinde IASB tarafından kiralama işlemlerine ilişkin IFRS 16 Leases adı altında yeni bir standart yayımlanmış olup, bu standardın 1 Ocak 2019 ve sonrasındaki hesap dönemlerinde geçerli olması öngörülmüştür. Türkiye’de ise bu standart KGK tarafından TFRS 16 Kiralamalar adı altında 31.12.2018 tarihinden itibaren geçerli olmak suretiyle 29826 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Böylece TFRS 16, kendisinden önce yürürlükte olan TMS 17 Kiralama İşlemleri Standardı’nın yerini alan standart olmuştur.

TFRS 16, kiracılar tarafından yapılan kiralamaların finansal tablolara alınmasına ilişkin uygulamalara önemli değişiklikler getirmiştir. TFRS 16’dan önce yürürlükte olan TMS 17’ye göre, kiracıların kiralama işlemleri finansal kiralama ve faaliyet kiralaması olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Finansal kiralama, “belirli bir süre için kiralayan ve kiracı arasında düzenlenen, üreticiden kiracı tarafından seçilip kiralayan tarafından satın alınan bir malın mülkiyetini kiralayanda, kullanımını ise kiracıda bırakan bir anlaşma” olarak tanımlanmaktadır (Erol vd., 2011: 32). Faaliyet kiralaması ise, kiralayanın bir malı, mülkiyetini korumak suretiyle ekonomik ömründen daha kısa bir süreliğine ve kira ödemeleri karşılığında kiracıya bıraktığı bir kiralama anlaşması olarak tanımlanmaktadır (Şentürk, 2016). Finansal kiralama ile faaliyet kiralaması arasında birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar genel olarak sahiplik, kiralanan varlığa ilişkin risklerin kime ait olduğu, satın alma seçeneği ve bu kiralamaların kiracılar tarafından finansal tablolara alınması gibi faktörler açısından ortaya çıkmaktadır. Özellikle bu kiralama türlerinin kiracılar tarafından finansal tablolara alınması konusu TFRS 16 tarafından yapılan önemli bir düzenleme olarak karşımıza çıkmaktadır.

TMS 17’ye göre faaliyet kiralamalarına ilişkin yapılan kira ödemelerinin doğrusal bir şekilde kira dönemi boyunca gider olarak kâr veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosunda raporlanması öngörülmüştür. Yine aynı standarda göre bu tür kiralamaların finansal durum tablosunun dipnotlarında açıklanması gerekmektedir. Dolayısıyla bu düzenleme faaliyet kiralamalarına ilişkin tutarların finansal durum tablosu dışında raporlanmasını ortaya çıkaran bir düzenlemedir (KGK, 2008).

TFRS 16 ise, 12 aydan daha uzun süreli faaliyet kiralamalarının kiracı tarafından finansal durum tablosuna alınmasını öngörmektedir. Bu noktada hem TMS 17’nin hem de TFRS 16’nın finansal kiralamaların tamamını finansal tablolara alan bir yaklaşımı benimsediğini belirtmek

TFRS 16 KİRALAMALAR STANDARDI'NIN BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN ŞİRKETLERİN FİNANSAL YAPILARINA VE PERFORMANSLARINA OLAN ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

yerinde olacaktır. Böylece TFRS 16'nın faaliyet kiralamalarına ilişkin olarak yeni bir muhasebe modelini uygulamaya kazandırdığı anlaşılmaktadır (KGK, 2018a).

Finansal tablo kullanıcıları açısından finansal tablolarda yer alan bilgilerin bir anlam ifade etmesi için birtakım niteliksel özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bunlar faydalı finansal bilginin niteliksel özellikleri olarak nitelendirilmekte olup, finansal bilgilerin finansal tablo kullanıcılarına fayda sağlayabilmeleri için niteliksel olarak ihtiyaca ve gerçeğe uygun, karşılaştırılabilir, doğrulanabilir, zamanında sunulan ve anlaşılabilir bilgiler olması beklenmektedir (KGK, 2018b). Finansal bilgilerin bu özelliklere sahip olmasını sağlayabilmek için finansal tablo kalemlerinin ölçülmesi, değerlendirilmesi, muhasebeleştirilmesi ve raporlanması açısından birtakım yaklaşımlar benimsenmektedir. TFRS 16 tarafından geçmişte faaliyet kiralamalarına ilişkin ayrımı ortadan kaldırmak suretiyle tüm kiralama işlemleri için tek bir muhasebe modelinin geçerli kılınmasının bu yaklaşımlardan biri olduğunu ifade etmek mümkündür.

TMS 17'nin geçerli olduğu dönemlerde faaliyet kiralamalarının finansal durum tablosu dışında bırakılması, yüksek düzeyde faaliyet kiralaması yapan şirketlerin bu kiralama türüne konu olan varlık ve yükümlülüklerine ilişkin tutarları bir tür “bilanço dışı finansman” olarak kullanmak suretiyle finansal durum tablosu dışında tutmasına yol açmıştır (Abdel-Khalik, 1981; Imhoff vd., 1991; Duke vd., 2009). Bu durum, finansal tablo kullanıcıları açısından bu finansman şeklini uygulayan şirketlerin finansal bilgilerinin faydasız hale gelmesine neden olmuştur. Finansal tablo kullanıcıları finansal durum tablosu dışındaki faaliyet kiralamalarını takip edebilmek amacıyla çeşitli yöntemlere başvurmuş olup, bunlar genellikle yanlış kararlar alınmasına neden olan yöntemler haline gelmiştir (Raoli, 2021).

TFRS 16'nın faaliyet kiralaması ve finansal kiralama şeklindeki sınıflandırmayı ortadan kaldırması ve faaliyet kiralamalarının finansal durum tablosuna alınmasını öngören düzenlemeleri, şirketlerin finansal yapıları ve performansları üzerinde önemli düzeyde değişiklikler olmasına neden olacak düzenlemelerdir. Bu çalışmanın amacı, TFRS 16 kapsamında öngörülen yeni kiralama modelinin uygulanmasıyla birlikte faaliyet kiralamalarının bilançoya alınmasının şirketlerin finansal durum ve finansal performans oranlarında yarattığı etkilere ilişkin sonuçları ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada model değişikliği sonucunda kiracı olarak faaliyet kiralaması yapan şirketlerin finansal yapıları ve finansal performanslarında TFRS 16 öncesinde ve sonrasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığı incelenmektedir. Bu kapsamda Borsa İstanbul'da yer alan

TFRS 16 KİRALAMALAR STANDARDI'NIN BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN ŞİRKETLERİN FİNANSAL YAPILARINA VE PERFORMANSLARINA OLAN ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

147 şirketten oluşan bir örneklem üzerine ampirik bir analiz uygulanmış, şirketlerin finansal yapılarında istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir fark tespit edilememiş; ancak finansal performanslarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Çalışma, gerçek şirketler tarafından düzenlenen finansal tablo ve raporları esas aldığından, çalışma kapsamında elde edilen bulguların kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesi ve raporlanması üzerine yapılan teorik ve ampirik araştırmalara, yeni bir muhasebe standardının uygulanmasının yarattığı zorlukları dikkate alan çalışmalara, kiralama muhasebesi kayıtları yapan muhasebe meslek mensuplarına ve yeni bir standardın uygulama öncesi ve sonrası etkilerine ilişkin olarak standart koyucu kuruluşlar tarafından yapılması muhtemel çalışmalara katkı sağlaması beklenmektedir.

Çalışmanın ilerleyen bölümleri şu şekilde düzenlenmiştir: İkinci bölümde faaliyet kiralamalarının finansal tablolara alınmasının etkilerini ele alan literatürdeki çalışmalar incelenmiş ve bu çalışmalar doğrultusunda oluşturulan hipotezlere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde hipotezlerin test edilmesinde esas alınan veriler ile bu verilerin analizinde yararlanılan yöntemle ilgili bilgiler yer almaktadır. Dördüncü bölümde yapılan analizin bulgularına ve son olarak beşinci bölümde ise çalışmanın sonuçlarıyla ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI VE HİPOTEZLER

Faaliyet kiralamalarının finansal durum tablosuna alınmasının, şirketlerin finansal göstergelerine olan etkilerini analiz eden en eski çalışmanın Nelson (1963) tarafından yapıldığını ifade etmek mümkündür (Raoli, 2021). Bu çalışma bilanço dışı kiralamaların bilançoya alınmasının finansal oranların güvenilirliğini önemli düzeyde artırdığını ortaya koymuştur (Nelson, 1963). Ayrıca Imhoff vd. (1991) benzer bir yaklaşımı kullanmak suretiyle faaliyet kiralamalarının finansal tabloların içeriğine dahil edilmesiyle birlikte finansal tablolar üzerinde oluşturacağı muhtemel etkiyi ölçmek amacıyla aktifleştirme modeli adı verilen bir model oluşturmuşlardır. Bu iki çalışma öncülüğünde faaliyet kiralamalarının bilançoya alınması varsayımı altında finansal oranların nasıl etkileneceği konusunun yaygın bir şekilde işlendiği görülmektedir.

Imhoff vd. (1991) faaliyet kiralamalarıyla ilgili varlıkların, yine faaliyet kiralamalarıyla ilgili yükümlülüklerin genellikle yüzde 60'ı ile yüzde 80'i arasında bir kısmını oluşturduğunu ve böylece faaliyet kiralamalarının bilançoya alınması suretiyle varlık olarak raporlanacak finansal tablo unsurlarının tutarını tahmin etmişlerdir. Bu çalışmada yapılan analizlerin daha çok bilanço

TFRS 16 KİRALAMALAR STANDARDI'NIN BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN ŞİRKETLERİN FİNANSAL YAPILARINA VE PERFORMANSLARINA OLAN ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

üzerindeki etkilere odaklandığı, gelir tablosu üzerindeki etkileri dikkate almadığı anlaşılmaktadır. 1997 yılında ise gelir tablosu etkilerini de esas alan yeni bir çalışma yayımlanmıştır (Imhoff vd., 1997). Her iki çalışmada da esas alınan ampirik yaklaşım sonucunda yapısal aktifleştirme modeli adı verilen bir model geliştirilmiş ve bu model sonraki çalışmalar açısından genel kabul görmüş bir model haline gelmiştir. Bu model bilanço dışı kiralamaların bilançoya dahil edilmeleri halinde finansal tablolar üzerindeki etkileri tahmin etmeye yarayan bir modeldir. Bazı çalışmalar bu modeli esas almak suretiyle sektörel analizler yapmıştır. Örneğin, Duke vd. (2009) kamu hizmetleri ve bankacılık sektörleri, Singh (2011) restoran işletmeleri üzerine çalışmışlardır. Özellikle Mulford ve Gram (2007) perakendecilik sektöründeki şirketlerin finansal durumlarının önemli ölçüde bozulacağını ve vergi öncesi kârlarının azalacağını öngörmüştür.

Literatürde yapısal aktifleştirme modelinin kendisini veya farklı versiyonlarını esas alan bazı çalışmalar faaliyet kiralamalarının bilanço dışı bırakılmasının şirketlerin kârlılığını olumlu yönde etkilediğini; ancak likidite ve borç risklerini ise olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Hatta farklı muhasebe sistemlerinin benimsendiği ABD, Kanada, Yeni Zelanda gibi ülkeler ile Avrupa ülkeleri açısından bu modelin uygulanması benzer sonuçların elde edilmesiyle sonuçlanmıştır. Örneğin, Grossman ve Grossman (2010) 2009 yılı itibarıyla Fortune 550 kapsamında yer alan ilk 200 şirket üzerine yapısal aktifleştirme modelinin uygulanması üzerine bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada faaliyet kiralamalarının bilançoya alınmaları ve iskonto edilmeleri durumunda örnekleme yer alan şirketlerin %60'ının kısa vadeli yabancı kaynaklarının yüzde 5'ten daha düşük seviyede artacağını, iskonto edilmemeleri durumunda ise %70 şirketin kısa vadeli yabancı kaynaklarının yüzde 5'ten daha düşük seviyede artacağını göstermişlerdir. Ayrıca 13 şirketin kısa vadeli yabancı kaynaklarında en az yüzde 10 oranında bir artışın meydana geleceği sonucuna ulaşmışlardır. Benzer sonuçlara Bennet ve Bradbury (2003) tarafından yapılan çalışmada da ulaşıldığı görülmüştür. Bu çalışmada, söz konusu bulgulara ek olarak Yeni Zelanda'da bulunan şirketlerden oluşan bir örneklem üzerinde yaptıkları çalışmada faaliyet kiralamalarının bilançoya alınması halinde şirketlerin kaldıraç oranlarının yanı sıra likidite ve kârlılık oranlarında da azalmaya neden olacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Durocher (2008), yapısal aktifleştirme modeline faiz oranı, kiralanan varlığın toplam kiralama süresi, kiralamanın sona erme tarihi, kalan kiralama süresi ve kurumlar vergisi oranı değişkenlerini eklemiştir. Bu değişkenlerin eklenmesi suretiyle modelin gelişmesine katkıda bulunmuş olup, araştırma kapsamında bulunan tüm sektörler açısından toplam borçların toplam

TFRS 16 KİRALAMALAR STANDARDI'NIN BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN ŞİRKETLERİN FİNANSAL YAPILARINA VE PERFORMANSLARINA OLAN ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

varlıklara oranının yaklaşık yüzde 62 artacağını tahmin etmişlerdir. Bununla birlikte perakendecilik, petrol, gaz ve finansal hizmetler sektörlerinde aktif kârlılık, özkaynak kârlılık ve hisse başına kazanç oranları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki yaratacağını göstermişlerdir.

Jesswein (2009) ABD'de finans sektörü dışında faaliyet gösteren şirketler üzerine yaptığı çalışmada şirketlerin finansal yapılarının ve kârlılıklarının önemli düzeyde etkileneceğini tahmin etmiştir. Wong ve Joshi (2015) hisse senetleri Avustralya borsası ASX'te işlem gören şirketler üzerine yaptıkları çalışmada şirketlerin toplam aktif, toplam yükümlülük ve özkaynaklarında meydana gelecek değişmelerin literatürde yer alan bazı çalışmalarda (Beattie vd., 1998; Bennet ve Bradbury, 2003) belirtildiği kadar önemli düzeyde gerçekleşmeyeceği sonucuna ulaşmışlardır. Aynı çalışmada borç-özkaynak, toplam yabancı kaynak-toplam aktif ve aktif kârlılık oranlarının olumsuz yönde etkileneceği tahmin edilmiştir. Elde edilen bu bulgular varlıkların kullanım hakkı tutarı ile aktif kârlılığı arasındaki ilişkiyi ortaya koyan Graham ve King (2011) tarafından yapılan çalışmanın bulguları ile uyumludur.

Yapısal aktifleştirme modelinin Avrupa ülkelerinde faaliyet gösteren şirketler üzerine uygulanmasıyla ilgili olarak da literatürde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, Beattie vd. (1998) İngiltere'de faaliyet gösteren şirketler üzerine yaptıkları çalışmada faaliyet kiralamalarının bilançoya alınmasının şirketlerin kâr marjı, aktif kârlılık oranı, aktif devir hızı ve özkaynakların toplam borçlara oranı gibi oranlar üzerinde önemli düzeyde etki yaratacağını ortaya koymuşlardır. Goodacre (2003) perakendecilik sektörünün 1994-1999 dönemi tutarlarını esas aldığı çalışmasında faaliyet kiralamalarından doğan yükümlülüklerin, uzun vadeli yükümlülüklerin yaklaşık 3,3 katı olduğunu bulmuştur. Ayrıca faaliyet kiralamalarının bilançoya alınmasının şirketlerin bazı finansal oranlarını ve derecelendirme işlemlerini önemli düzeyde etkileyeceği sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuç Fülbier vd. (2008) ve Branswijck vd. (2011) tarafından Almanya, Belçika ve Hollanda'da faaliyet gösteren şirketleri esas alarak yapılan çalışmaların sonuçlarıyla benzerdir. Bu çalışmalar, şirketlerin kârlılıklarının azalacağını ve yükümlülüklerinin artacağını öngörmüştür. Ayrıca bu durumun bazı sektörler üzerinde daha fazla etki yaratacağını ortaya koymuştur. Örneğin; Almanya'da moda ve perakendecilik sektörlerinin, Belçika ve Hollanda'da ise üretim sektörünün bu etkileri hissedecek olan sektörler olduğunu ifade edilmiştir. Yine Avrupa ülkelerini esas alan ve Fitó vd. (2013) ile Pardo Pérez vd. (2015) tarafından yapılan çalışmalarda şirketlerin kârlılıklarının ve likiditelerinin azalacağı ve borçlarında artış olacağı sonucuna ulaşmışlardır.

TFRS 16 KİRALAMALAR STANDARDI'NIN BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN ŞİRKETLERİN FİNANSAL YAPILARINA VE PERFORMANSLARINA OLAN ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

Fafatas ve Fischer (2016) sermaye yoğun şirketlerin faaliyet kiralamalarını bilançoya almaları durumunda faiz ve vergi öncesi kârın toplam aktiflere oranının, aktif kârlılık oranının ve yatırılan sermayenin getiri oranının önemli düzeyde azalacağını göstermişlerdir.

Joubert vd. (2017), Morales-Diaz ve Zamora-Ramirez (2018), Giner vd. (2019) ve Veverková (2019) tarafından yapılan çalışmalar ise doğrudan UFRS 16'nın şirketlerin finansal tabloları üzerinde yaratacağı muhtemel etkileri esas almaktadır. Bu çalışmalarda faaliyet kiralamalarının finansal durum tablosuna alınması durumunda daha önceki çalışmalarda ele alınan finansal oranlar üzerinde yaratacağı muhtemel etkiler tahmin edilmiştir.

Faaliyet kiralamalarının bilançoya dahil edilmesiyle ilgili olarak Türkiye'de de çok sayıda çalışma yapılmıştır. Örneğin, Sarı vd. (2016) Borsa İstanbul perakendecilik sektöründe yer alan şirketlerin toplam yükümlülüklerinin toplam aktiflere oranının önemli düzeyde etkilenmeyeceği sonucuna ulaşmıştır. Aslan (2018) faaliyet kiralamalarının bilançoya alınmasının kiracı işletmelerini nasıl etkileyeceğini UMS 17 ve UFRS 16 arasında kıyaslamalar yapmak suretiyle araştırmıştır. Bu standartların uygulama farklılıkları örnekler yardımıyla açıklanmış ve ilgili işletmelerin faiz, vergi ve amortisman öncesi kârlarında, kaynak yapısı içinde borç oranlarında, amortisman ve finansman giderlerinde artışa neden olacağı saptanmış ve bu şirketlerin faaliyet kiralaması yapmayan şirketlere göre mali yapı oranlarının yüksek, cari oranlarının düşük olacağını ortaya koymuştur.

Akbulut (2018) yapısal aktifleştirme modelini kullanmak suretiyle UFRS 16 gereğince meydana gelen değişikliklerin finansal tablolar ve oranlar üzerine olan etkilerini incelemiştir. Bu çalışmada Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş.'nin 2015 ve 2016 yıllarına ilişkin finansal verileri esas alınarak faaliyet kiralamalarının finansal tablolara alınmasından önce ve sonraki aktif kârlılığı, borçların özkaynaklara ve aktiflere oranı, özkaynak kârlılığı ve kaldıraç oranları ve bunlardaki değişim incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda toplam aktif ve yükümlülüklerin artacağı, aktif kârlılığının azalacağı, borçların özkaynaklara oranı ile borçların aktiflere oranının artacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Aktaş vd. (2017) Bimeks A.Ş. ve Pegasus A.Ş.'nin 2015 yılı verilerini kullanmak suretiyle UFRS 16'nın etkilerini incelemiştir. Buna göre, ilgili şirketlerin borçlanma oranlarının önemli düzeyde artacağı, perakende sektöründe faaliyet gösteren Bimeks A.Ş.'nin kârlılığının artacağını; ancak bir havayolu şirketi olan Pegasus A.Ş.'nin kârlılığının azalacağını tahmin etmişlerdir. Benzer sektörlerde faaliyet gösteren ancak daha fazla sayıda şirketi esas alan bir çalışma Özdoğan ve Uygun (2020) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada Borsa İstanbul'da yer alan şirketlerin sektör ortalamalarını IASB tarafından yayımlanan etki raporundaki sektör

TFRS 16 KİRALAMALAR STANDARDI'NIN BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN ŞİRKETLERİN FİNANSAL YAPILARINA VE PERFORMANSLARINA OLAN ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

ortalamaları ile kıyaslamışlar ve perakende, havacılık ve sağlık sektörlerinin diğer sektörlerle göre daha fazla etkileneceğini ortaya koymuşlardır. Ayrıca finansal oranlar açısından en yüksek oranlara sahip üç şirketin faaliyet kiralaması kapsamında bilanço dışı bıraktıkları yükümlülüklerin, toplam aktiflerinden daha fazla olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Öztürk (2016) Türk Hava Yolları A.O., Pegasus A.Ş. ve Lufthansa üzerine yaptığı çalışmada mali yapı oranlarının artacağı ve cari oranın ise azalacağı sonucuna ulaşmıştır. Öztürk ve Serçemeli (2016) Türkiye'de faaliyet gösteren Pegasus Hava Taşımacılığı A.Ş.'nin 2015 finansal tablo verilerini esas aldıkları çalışmada toplam yükümlülüklerin özkaynaklara oranının yüzde 75,3, toplam yükümlülüklerin toplam aktiflere oranının yüzde 16,9 ve özkaynak kârlılık oranının yüzde 15,6 artacağını; ancak aktif kârlılık oranının yüzde 34,4 oranında azalacağını ortaya koymuşlardır.

Acar vd. (2017), ilk olarak Imhoff vd. (1991) tarafından önerilen ve Beattie vd. (1998) tarafından katkı verilen yapısal aktifleştirme modelini esas almak suretiyle hisse senetleri BIST 100 Endeksi'nde işlem gören ve perakendecilik, taşımacılık, telekom ve turizm sektörlerinde faaliyet gösteren 17 şirkete ilişkin 2010 ve 2016 yılları arasındaki verileri için oran analizi yapmışlardır. TFRS 16 öncesi ve sonrası durumlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olup olmadığını t-testi ile test etmişlerdir. Buna göre, şirketlerin finansal yapı, kaldıraç, kârlılık oranları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı değişimlerin meydana gelmesinin muhtemel olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Marşap ve Yanık (2018), faaliyet kiralamalarının finansal tablolara alınmasıyla kâr veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosunun kâr veya zarar bölümünde amortisman ve finansman giderlerinin, finansal durum tablosunda ise kullanım hakkı varlıkları ile kiralama yükümlülüklerinin artacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Demir Ercan ve Selimler (2019) faaliyet kiralamalarının bilançoya alınmasıyla faiz, vergi ve amortisman öncesi kârın, toplam borçların toplam özkaynaklara oranının artacağını, hisse başına kâr/zararın, net varlıkların, faiz karşılama oranı ile aktif devir hızının azalacağını ortaya koymuşlardır.

Literatürde yer alan gerek yurt dışında gerekse de Türkiye'de faaliyet gösteren şirketler üzerine yapılan çalışmaların genellikle UFRS 16'nın bu şirketlerin finansal oranları üzerinde yaratacağı muhtemel etkilerin tahmin edilmesi üzerine yapıldığı görülmektedir. Ancak UFRS 16'nın yürürlüğe girmesi sonrasında finansal oranlar üzerinde yarattığı gerçek etkiler üzerine yapılan çalışmaların oldukça az sayıda olduğu görülmüştür. Örneğin, Raoli (2021) tarafından yapılan çalışmada şirketlerin UFRS 16 öncesi ve sonrası gerçek veriler esas alınmak suretiyle

TFRS 16 KİRALAMALAR STANDARDI'NIN BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN ŞİRKETLERİN FİNANSAL YAPILARINA VE PERFORMANSLARINA OLAN ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

karşılaştırılmıştır. Buna göre İtalya'da borsaya kote 167 şirket üzerine yapılan araştırma sonucunda bu şirketlerin faiz, vergi ve amortisman öncesi kârlarının arttığı, özkaynak kârlılığının etkilenmediği, aktif kârlılığı, yatırılan sermayenin getirisi ve faiz karşılama oranlarında meydana gelen değişimlerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Literatürde yer alan çalışmaların önemli bir kısmının teorik yaklaşımlar içermesi veya yeni kiralama muhasebesi modelinin finansal tablo ve oranlara yönelik gerçek etkileri değil de muhtemel etkileri tahmin etmeye yönelik olması bu çalışmanın esas motivasyonunu oluşturmaktadır. Bu nedenle, TFRS 16 öncesi ve sonrası verilerden yola çıkmak suretiyle yeni kiralama muhasebesi modelinin Borsa İstanbul'da yer alan şirketlerin ve sektörlerin finansal yapıları ve finansal performansları üzerine etkilerini incelemek amacıyla aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

H₁: TFRS 16 hükümlerinin uygulanması şirketlerin finansal yapıları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki yaratmıştır.

H₂: TFRS 16 hükümlerinin uygulanması şirketlerin finansal performansları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki yaratmıştır.

3. VERİLER VE YÖNTEM

Çalışmanın örneklemini 2018 ve 2019 yılları sonunda yıllık finansal tablolarını yayımlamış olan ve hisse senetleri Borsa İstanbul'da işlem gören 147 adet şirket oluşturmaktadır. Bu örnekleme BİST Şirketleri arasında yer almakla birlikte farklı finansal tablo içeriğine sahip olmaları ve farklı muhasebe uygulamalarına tabi olmaları nedeniyle banka ve sigorta şirketleri gibi finansal kuruluşları yer almamaktadır. Ayrıca çalışmada özel hesap dönemine tabi olan, TFRS 16'ya geçiş tarihi farklı olan, faaliyet kiralamalarına yönelik olarak finansal tablo dipnotlarında yeterli düzeyde açıklama yapmayan ve faaliyet kiralaması yapmayan şirketler örneklem dışında bırakılmıştır. Tablo 1 örneklem seçimine ilişkin sayısal bilgiler ile örneklem kapsamındaki şirketlerin, dahil olduğu sektörlere göre dağılımına ilişkin bilgileri içermektedir.

Tablo 1: Örneklem Seçimi

Örnekleme Oluşturan Şirketler	Örneklem Sayısı
Borsa İstanbul Şirketleri	441
Kapsam Dışı Bırakılanlar:	
Mali Kuruluşlar (Bankalar ve Sigorta Şirketleri vb.)	(129)
Hesap Dönemi Farklı Olan Şirketler	(7)
TFRS 16'ya Geçiş Tarihi Farklı Olan Şirketler	(1)
Yeterli Düzeyde Açıklama Yapmayan/Faaliyet Kiralaması Uygulamayan Şirketler	(157)
Örnekleme Yer Alan Şirket Sayısı	147

**TFRS 16 KİRALAMALAR STANDARDI'NIN BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN
ŞİRKETLERİN FİNANSAL YAPILARINA VE PERFORMANSLARINA OLAN
ETKİLERİNİN İNCELENMESİ**

Sektör	Sayı	Yüzde (%)
Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	1	0,68
Madencilik ve Taş Ocakçılığı	4	2,72
İmalat	74	50,34
Elektrik, Gaz ve Su	7	4,76
İnşaat ve Bayındırlık	5	3,40
Toptan ve Perakende Ticaret, Lokantalar ve Oteller	18	12,25
Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme	7	4,76
Eğitim, Sağlık, Spor ve Diğer Sosyal Hizmetler	2	1,36
Teknoloji	23	15,65
Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler	1	0,68
İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	2	1,36
Gayrimenkul Faaliyetleri	3	2,04
Toplam Örneklem Sayısı	147	100,00

Bu çalışmada Kamuyu Aydınlatma Platformu'nda BIST Şirketleri başlığı altında yer alan halka açık şirketlerin finansal tablo ve dipnotları ile faaliyet raporlarından elde edilen ikincil verilerden faydalanılmıştır.

TFRS 16'nın şirketler üzerinde yaratmış olduğu etkilerin tespit edilmesine ilişkin oluşturulan hipotezlerin test edilmesine yönelik olarak literatürde yapılan çalışmaları esas almak suretiyle şirketlerin finansal yapılarıyla ve finansal performanslarıyla ilgili veriler esas alınmıştır. Finansal yapıya ilişkin H₁ hipotezinin test edilmesi amacıyla TFRS 16 öncesi ve sonrası (2018 yılı ve 2019 yılı) uzun vadeli yabancı kaynakların özkaynaklara oranı (UVYK/ÖK ve UVYK/ÖK') ve uzun vadeli yabancı kaynakların toplam aktiflere oranı (UVYK/TA ve UVYK/TA') esas alınmıştır (Nelson, 1963; Imhoff vd., 1991; Wong ve Joshi, 2015; Raoli, 2021). Finansal performansa ilişkin H₂ hipotezinin test edilmesi amacıyla TFRS 16 öncesi ve sonrası (2018 yılı ve 2019 yılı) faiz, vergi ve amortisman öncesi kâr (FAVÖK ve FAVÖK'), faiz ve vergi öncesi kâr (FVÖK ve FVÖK'), vergi öncesi kâr (VÖK ve VÖK') ve amortisman giderleri (Amort. Gid. ve Amort. Gid.') esas alınmıştır (Fafatas ve Fischer, 2016; Raoli, 2021). Sonraki aşamada TFRS 16 öncesi ve sonrası farklılıkların anlamlılığına ilişkin uygulanacak testlerin belirlenmesi amacıyla ilgili finansal oran değerlerine normallik testleri kapsamında hem Kolmogorov-Smirnov hem de Shapiro-Wilk testleri uygulanmıştır. Ayrıca Q-Q plot grafikleri ile çarpıklık ve basıklık sonuçları da incelenmiş olup, sonuç olarak söz konusu oran ve indekslere ilişkin değerlerin normal dağılmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle TFRS 16 öncesi ve sonrası değişiklikler parametrik olmayan ve bir uygulamanın öncesi ve sonrasına ilişkin istatistiksel anlamlılığın araştırılmasında kullanılan Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi aracılığıyla incelenmiştir.

TFRS 16 KİRALAMALAR STANDARDI'NIN BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN ŞİRKETLERİN FİNANSAL YAPILARINA VE PERFORMANSLARINA OLAN ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

Ayrıca TFRS 16'nın yarattığı tutarsal değişimlerle ilgili daha ayrıntılı fikir elde etmek ve karşılaştırma yapmayı sağlamak amacıyla bazı finansal veriler ve oranlar işlenmek suretiyle yeni birtakım veriler ve indeksler oluşturulmuştur. Bu indekslerin tamamı ilgili değişkenlerin 2019 değerlerinin 2018 değerlerine göre yüzdesel değişimine dayanmaktadır. Bunlar toplam aktiflerdeki değişim (ΔTA), toplam yükümlülüklerdeki değişim (ΔTY), uzun vadeli yabancı kaynakların özkaynaklara oranı karşılaştırılabilirlik indeksi ($Kİ_{UVYK/ÖK}$), uzun vadeli yabancı kaynakların toplam aktiflere oranı karşılaştırılabilirlik indeksi ($Kİ_{UVYK/TA}$), faiz, vergi ve amortisman öncesi kâr indeksi (FAVÖK İndeksi), faiz ve vergi öncesi kâr indeksi (FVÖK İndeksi), vergi öncesi kâr indeksi (VÖK İndeksi) ve amortisman indeksi hesaplanmıştır (Morales-Diaz ve Zamora-Ramirez 2018; Raoli, 2021). Yapılan analizin direncini kontrol etmek için geliştirilen bu değişkenlere Tek Örneklem Wilcoxon Testi uygulanmıştır. Tek Örneklem Wilcoxon Testi, oluşturulan karşılaştırılabilirlik indekslerinin tek bir değerden, diğer bir ifadeyle sıfırdan anlamlı bir şekilde farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu analizlerin yapılmasında SPSS 21.0 programından faydalanılmıştır.

4. BULGULAR

Tablo 2 çalışmada esas alınan tüm değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikleri içermektedir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Medyan (Ortanca)	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
UVYK/ÖK	0,4417	0,2614	4,24470	-46,30	13,41
UVYK/ÖK'	0,4795	0,2624	5,43615	-53,76	21,37
UVYK/TA	0,1551	0,1114	0,14722	0,00	0,65
UVYK/TA'	0,1647	0,1174	0,16431	0,00	1,25
FAVÖK	495.621.906	49.986.873	1.388.538.646	-32.171.423	11.896.536.300
FAVÖK'	593.716.482	44.000.000	1.695.249.503	-46.143.000	14.682.736.800
FVÖK	341.276.405	36.318.394	927.018.252	-175.293.322	7.334.000.000
FVÖK'	395.901.739	38.632.000	955.432.634	-207.885.305	6.268.460.000
VÖK	184.984.690	11.612.244	755.080.349	-1.670.050.623	5.756.252.000
VÖK'	239.859.083	14.284.276	743.771.338	-606.817.335	5.056.000.000
Amort. Gid.	130.459.532	7.194.948	549.859.817	2.814	5.254.000.000
Amort. Gid.'	187.408.605	9.998.484	837.329.487	25.218	8.624.000.000
ΔTA	16,8585	0,1830	141,5279	-0,4185	1259,2910

**TFRS 16 KİRALAMALAR STANDARDI'NIN BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN
ŞİRKETLERİN FİNANSAL YAPILARINA VE PERFORMANSLARINA OLAN
ETKİLERİNİN İNCELENMESİ**

ΔTY	18,1123	0,1831	152,3467	-0,8778	1432,7140
KI_UVYK/ÖK	0,4253	0,0270	9,80038	-92,9193	60,2872
KI_UVYK/TA	0,8736	0,0320	3,26685	-0,8852	30,5787
FAVÖK İndeksi	7,8398	0,0869	104,4177	-100,8854	1260,9057
FVÖK İndeksi	23,8472	0,0443	222,9388	-32,5708	2505,2930
VÖK İndeksi	11,8804	-0,1224	106,9268	-36,2436	976,9089
Amortisman İndeksi	0,9325	0,3212	2,45918	-0,9986	25,8943

Not. Uzun vadeli yabancı kaynakların özkaynaklara ve toplam aktiflere oranlarının ortalamaları 2019 yılında artmıştır. Yine ortalama değerler açısından FAVÖK, FVÖK, VÖK ve amortisman giderlerinde 2019 yılında tutarsal olarak artış meydana gelmiştir. Ayrıca tüm indeks değerlerinde artış gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Tablo 3'te şirketlerin finansal yapı ve finansal performans oranlarının TFRS 16 öncesi (2018 yılı) ve sonrası (2019 yılı) değerlerine ilişkin olarak oluşturulan hipotezlerin (H₁ ve H₂) ilişkili Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi aracılığıyla yapılan test sonuçlarına ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Bulunan p değerleri yüzde 5 anlamlılık seviyesine göre sonuçları göstermektedir.

Tablo 3: Şirketlerin Finansal Yapı ve Finansal Performans Oranlarının TFRS 16 Öncesi ve Sonrası Durumlarına İlişkin İlişkili Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Test Edilen Hipotezler	Test Edilen Hipotezlere İlişkin Değişkenler	p Değerleri
H ₁	UVYK/OK - UVYK/OK'	0,739
	UVYK/TA - UVYK/TA'	0,472
H ₂	FAVÖK - FAVÖK'	0,000
	FVÖK - FVÖK'	0,002
	VÖK - VÖK'	0,041
	Amort. Gid. - Amort. Gid.'	0,000

H₁ hipotezinin test edilmesiyle TFRS 16'nın uygulanmasının şirketlerin finansal yapısı üzerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Tablo 3'e göre, H₁ hipotezinin test edilmesiyle ilgili olarak TFRS 16 öncesi ve sonrası uzun vadeli yabancı kaynakların özkaynaklara oranı (UVYK/ÖK-UVYK/ÖK') açısından istatistiksel olarak herhangi bir anlamlı farklılık tespit edilememiştir (p=0,739>0,05). Benzer şekilde uzun vadeli yabancı kaynakların toplam aktiflere oranı (UVYK/TA-UVYK/TA') açısından da TFRS 16 öncesinde ve sonrasında istatistiksel olarak herhangi bir anlamlı farklılık tespit edilememiştir (p=0,472>0,05).

**TFRS 16 KİRALAMALAR STANDARDI'NIN BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN
ŞİRKETLERİN FİNANSAL YAPILARINA VE PERFORMANSLARINA OLAN
ETKİLERİNİN İNCELENMESİ**

H₂ hipotezi aracılığıyla TFRS 16'nın uygulanmasının şirketlerin finansal performansı üzerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre, H₂ hipotezinin test edilmesine ilişkin TFRS 16 öncesi ve sonrası FAVÖK (p=0,000<0,05), FVÖK (p=0,02<0,05), VÖK (p=0,041<0,05) ve amortisman giderleri (p=0,000<0,05) değişkenleri açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

Tablo 4'te Tek Örneklem Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi kapsamında incelenen değişkenlerin medyan değerlerine ilişkin olarak oluşturulan sıfır (boş) hipotezinin yüzde 5 anlamlılık seviyesindeki istatistiksel sonuçları özetlenmektedir. Bu test kapsamında p değerlerinin 0,05'ten küçük olması, sıfır hipotezinin kabul edilmesinin mümkün olmadığına işaret etmektedir.

Tablo 4: Şirketlerin Finansal Yapı ve Finansal Performans Oranlarıyla İlgili Geliştirilen Değişken ve İndekslerin TFRS 16 Öncesi ve Sonrası Durumlarına İlişkin Tek Örneklem Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Sıfır Hipotezleri	p Değerleri	Karar
Δ TA değişkeninin medyan değeri sıfıra eşittir.	0,000	Sıfır Hipotezinin kabul edilmesi mümkün değildir.
Δ TY değişkeninin medyan değeri sıfıra eşittir.	0,000	Sıfır Hipotezinin kabul edilmesi mümkün değildir.
KI_UVYK/OK değişkeninin medyan değeri sıfıra eşittir.	0,064	Sıfır Hipotezinin reddedilmesi mümkün değildir.
KI_UVYK/TA değişkeninin medyan değeri sıfıra eşittir.	0,008	Sıfır Hipotezinin kabul edilmesi mümkün değildir.
FAVÖK İndeksi değişkeninin medyan değeri sıfıra eşittir.	0,338	Sıfır Hipotezinin reddedilmesi mümkün değildir.
FVÖK İndeksi değişkeninin medyan değeri sıfıra eşittir.	0,632	Sıfır Hipotezinin reddedilmesi mümkün değildir.
VÖK İndeksi değişkeninin medyan değeri sıfıra eşittir.	0,147	Sıfır Hipotezinin reddedilmesi mümkün değildir.
Amortisman İndeksi değişkeninin medyan değeri sıfıra eşittir.	0,000	Sıfır Hipotezinin kabul edilmesi mümkün değildir.

TFRS 16 KİRALAMALAR STANDARDI'NIN BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN ŞİRKETLERİN FİNANSAL YAPILARINA VE PERFORMANSLARINA OLAN ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

Tablo 4'e göre, şirketlerin toplam aktif (ΔTA) ve yükümlülüklerindeki (ΔTY) değişime ilişkin sonuç $p=0,000<0,05$ olduğundan, faaliyet kiralamalarının TFRS 16 ile birlikte bilançoya alınmasının ilgili değişkenlerin medyan değerlerinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir değişiklik yarattığı anlaşılmaktadır. Benzer şekilde uzun vadeli yabancı kaynakların toplam aktiflere oranına ilişkin oluşturulan indeks ve (KI_UVYK_TA için $p=0,008<0,05$) amortisman indeksi için istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p=0,000<0,05$).

5. SONUÇ

TFRS 16 Kiralamalar Standardı'nın yayımlanmasıyla birlikte, geçmişte finansal tablo dipnotlarında açıklanan faaliyet kiralamalarının finansal durum tablosuna dahil edilmesi öngörülmüştür. Böylece uzun yıllar boyunca bilanço dışı kiralamalar olarak bilinen bu tür kiralamaların muhasebeleştirilmesi ve raporlanması üzerinde yaratacağı muhtemel etkilere ilişkin yürütülen tahmini tartışmalar son bulmuştur.

Bu çalışmada TFRS 16'nın yürürlüğe girmesi sonucunda Borsa İstanbul'da işlem gören şirketlerin finansal yapı ve performansları üzerinde oluşan etkilerin ampirik bir şekilde ortaya konması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda literatürde yapılmış olan çalışmalar incelenmiş olup şirketlerin finansal durumlarını ve performanslarını yansıtan çeşitli değişkenler ve finansal oranlar esas alınmıştır.

Çalışmada elde edilen bulgular TFRS 16'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte şirketlerin finansal yapıları açısından istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir farklılık olmadığına işaret etmektedir. Dolayısıyla TFRS 16'nın öncesi ve sonrası için bu çalışmada esas alınan değişkenler açısından şirketlerin finansal durum tablosu üzerinde önemli bir etkisinin bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Şirketlerin finansal performansları açısından FAVÖK, FVÖK, VÖK ve amortisman giderlerinin TFRS 16 öncesi ve sonrası ile karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı değişiklikler gösterdiğini ifade etmek mümkündür. Bu değişkenler özellikle gelir tablosu ile ilişkili olduğundan, TFRS 16'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte faaliyet kiralamalarına ilişkin yeni muhasebe modelinin gelir tablosu üzerinde önemli değişiklikler yarattığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışma özellikle Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren tüm şirketleri araştırmaya dahil etmesi bakımından oldukça geniş kapsamlı bir örneklem içermekte olup, TFRS 16'nın örneklemde yer alan şirketler üzerine olan etkilerini gerçek tutarlar aracılığıyla ortaya koymaktadır. Dolayısıyla çalışmada elde edilen bulguların muhasebe uygulamacıları ile ulusal ve uluslararası standart koyucu kuruluşlara fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra çalışma birtakım sınırlılıklar da içermektedir. Örneğin, çalışma yalnızca Borsa İstanbul Şirketleri üzerine

TFRS 16 KİRALAMALAR STANDARDI'NIN BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN ŞİRKETLERİN FİNANSAL YAPILARINA VE PERFORMANSLARINA OLAN ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

uygulanmıştır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda gelişmekte olan veya gelişmiş ülkelerdeki şirketleri kapsayacak şekilde yapılacak çalışmalarla daha geniş kapsamlı ve geçerli sonuçların elde edilmesi mümkündür. Ayrıca bu çalışmada nicel bir araştırma yapılmış olup, gelecekte yapılacak çalışmalar hem Türkiye hem de başka ülkeler açısından TFRS 16'nın yarattığı etkilerin nitel araştırma yöntemleri kullanılmak suretiyle incelenmesi, bu alandaki araştırmaların derinleşmesini sağlayacaktır.

6. KAYNAKÇA

Abdel-Khalik, A. R. (1981). The economic effects on lessees of FASB Statement No. 13, accounting for leases. (Research Report). Financial Accounting Standards Board of the Financial Accounting Foundation.

Acar, M., Temiz, H. & Aktaş, R. (2017). UMS 17 Kiralama İşlemleri standardından UFRS 16'ya geçişin finansal tablolar üzerinde etkisi: Borsa İstanbul örneği. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 19(3), 592-623.

Akbulut, H. D. (2018). Faaliyet kiralaması işlemlerinin aktifleştirilmesinin finansal tablolara ve finansal oranlara etkisi üzerine bir telekomünikasyon şirketinin vakâ incelemesi. Muhasebe ve Finansman Dergisi, 78, 17-36.

Aktaş, R., Karğın, S. & Demirel Arıcı, N. (2017). Yeni kiralama standardı UFRS 16'nın getirdiği yenilikler ve işletmelerin finansal tablolarına ve finansal oranlarına olası etkilerinin değerlendirilmesi. İşletme Araştırmaları Dergisi, 9(4), 858-881.

Aslan, Ü. (2018). UFRS 16 Kiralamalar Standardı kapsamında faaliyet kiralamasının kiracı işletme tarafından muhasebeleştirilmesi ve raporlanması. Muhasebe ve Finansman Dergisi, 77, 55-68.

Beattie, V., Edwards, K., & Goodacre, A. (1998). The impact of constructive operating lease capitalization on key accounting ratios. Accounting and Business Research, 28(4), 233-254.

Bennett, B. K., & Bradbury, M. E. (2003). Capitalizing non-cancellable operating leases. Journal of International Financial Management and Accounting, 14(2), 101-114.

Branswijck, D., Longueville S., & Everaert, P. (2011). The financial impact of the proposed amendments to IAS 17: Evidence from Belgium and the Netherlands. Accounting and Management Information Systems, 10(2), 275-294.

**TFRS 16 KİRALAMALAR STANDARDI'NIN BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN
ŞİRKETLERİN FİNANSAL YAPILARINA VE PERFORMANSLARINA OLAN
ETKİLERİNİN İNCELENMESİ**

Demir Ercan, D. & Selimler, H. (2019). Yeni kiralama standardı TFRS 16'nın finansal tablolara etkisi. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(46), 5408-5417.

Duke, J.C., Hsieh, S.J., & Su, Y. (2009). Operating and synthetic leases: Exploiting financial benefits in the post-Enron era. *Advances in Accounting*, 25(1), 28-39.

Durocher, S. (2008). Canadian evidence on the constructive capitalization of operating leases. *Accounting Perspectives*, 7(3), 227-256. <https://doi.org/10.1506/ap.7.3.2>.

Elliott, B. & Elliott, J. (2017). *Financial accounting and reporting (18th Edition)*. Harlow: Pearson Education.

Erol, A., Yıldırım, E., & Toroslu, V. (2011). *Tüm Yönleriyle Finansal Kiralama [Leasing] İçtihatlı-Gerekçeli (2. Baskı)*. Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.

Fafatas, S., & Fischer, D. (2016). The effect of the new lease accounting rules on profitability analysis in the retail industry. *The Journal of Corporate Accounting & Finance*, 28(1), 19-31.

Fitò, M. A., Moya, S., & Orgaz, N. (2013). Considering the effects of operating lease capitalization on key financial ratios. *Spanish Journal of Finance and Accounting*, 159, 341-369.

Fülbier, R. U., Silva, J. L., & Perdehirt, M. H. (2008). Impact of lease capitalization on financial ratios of listed German companies. *Schmalenbach Business Review*, 60, 122-144.

Giner, B., Merello P., & Pardo, F. (2019). Assessing the impact of operating lease capitalization with dynamic Monte Carlo simulation. *Journal of Business Research*, 101, 836-845.

Goodacre, A. (2003). Operating lease finance in the UK retail sector. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 13(1), 99-125.

Graham, R. C., & King, R. D. (2011). Decision usefulness of whole-asset operating lease capitalizations. *Advances in Accounting*, 29(1), 60-73.

Grossmann, A. M., & Grossmann, S. D. (2010). Capitalizing lease payments: Potential effects of the FASB/IASB plan. *CPA Journal*, 80, 6-11.

Imhoff, E. A., Lipe, R. C., & Wright, D. W. (1991). Operating leases: Impact of constructive capitalization. *Accounting Horizons*, 5(1), 51-63.

**TFRS 16 KİRALAMALAR STANDARDI'NIN BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN
ŞİRKETLERİN FİNANSAL YAPILARINA VE PERFORMANSLARINA OLAN
ETKİLERİNİN İNCELENMESİ**

Imhoff, E. A., Lipe, R. C., & Wright, D. W. (1997). *Operating leases: Income effects of constructive capitalization*. *Accounting Horizons*, 1(2), 12-32.

Jesswein, K. R. (2009). *Analyzing creditworthiness from financial statements in the presence of operating leases*. *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*, 13(1), 75-90.

Joubert, M., Garvie, L., & Parle, G. (2017). *Implications of the new accounting standard for leases (IFRS 16) with the inclusion of operating leases in the balance sheet*. *Journal of New Business Ideas & Trends*, 15(2), 1-11.

KGK. (2008). *TFRS 16 Kiralamalar*. Ankara. https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS_TFRS_Setleri/2022/Mavi_Kitap/TFRS%2016.pdf

KGK. (2018a). *TMS 17 Kiralama İşlemleri*. Ankara. <https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2011Seti/TMS17.pdf>

KGK. (2018b). *Finansal Raporlamaya İlişkin Kavramsal Çerçeve*. Ankara. [https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS_TFRS_Setleri/2022/Mavi_Kitap/Finansal%20Raporlamaya%20%C4%B0li%C5%9Fkin%20Kavramsal%20%C3%87er%C3%A7eve%20\(2018%20S%C3%BCr%C3%BCm%C3%BC\).pdf](https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS_TFRS_Setleri/2022/Mavi_Kitap/Finansal%20Raporlamaya%20%C4%B0li%C5%9Fkin%20Kavramsal%20%C3%87er%C3%A7eve%20(2018%20S%C3%BCr%C3%BCm%C3%BC).pdf)

Marşap, B & Yanık, S. (2018). *IFRS 16 kapsamında kiralama işlemlerinin finansal raporlamaya etkisinin incelenmesi*. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 80, 23-42.

Morales-Diaz, J., & Zamora-Ramirez, C. (2018). *The impact of IFRS 16 on key financial ratios: A new methodological approach*. *Accounting in Europe*, 15(1), 105-133.

Mulford, C., & Gram, M. (2007). *The effect of lease capitalization on various financial measures: An analysis of the retail industry*. *The Journal of Applied Research in Accounting and Finance*, 2(2), 3-14.

Nelson, A. (1963). *Capitalizing leases: The effect on financial ratios*. *Journal of Accountancy*, 116(1), 49-58.

Örten, R. & Karapınar, A. (2013). *Türkiye muhasebe standartları ile uyumlu dönemsonu muhasebe uygulamaları*. Ankara: Gazi Kitabevi.

**TFRS 16 KİRALAMALAR STANDARDI'NIN BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN
ŞİRKETLERİN FİNANSAL YAPILARINA VE PERFORMANSLARINA OLAN
ETKİLERİNİN İNCELENMESİ**

Özdoğan, B. & Uygun, U. (2020). TMS 17 Kiralama İşlemleri standardından TFRS 16 Kiralamalar standardına geçişte BİST şirketlerine yönelik sektörel etkilerin karşılaştırmalı analizi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 209-227.

Öztürk, C. (2016). UFRS 16 Kiralama İşlemleri standardının eski UMS 17 standardı ile karşılaştırılması ve Almanya ve Türkiye'de Hisse senetleri halka açık olan hava yolu şirketlerinin finansal durumuna etkisi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 18(1), 1-50.

Öztürk, M. & Serçemeli, M. (2016). Impact of new standard "IFRS 16 Leases" on statement of financial position and key ratios: A case study on an airline company in Turkey. *Business and Economics Research Journal*, 7(4), 143-157.

Pardo Pérez, F., Giner Inchausti, B., & Cancho Ortega, R. (2015). Operating leases: An analysis of the economic reasons and the impact of capitalization on IBEX 35 companies. *Working paper, University of Valencia*.

Raoli, E. (2021). Transition to the new lease accounting model (IFRS 16) and companies' performance evidence from Italian listed companies. *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*, 3(25), 1-18.

Sarı, E. S., Altıntaş, T., Taş, N. (2016), The effect of the IFRS 16: Constructive capitalization of operating leases in the Turkish retailing sector. *Journal of Business, Economics and Finance*, 5(1), 138-147.

Sing, A. (2011). A restaurant case study of lease accounting impacts of proposed changes in lease accounting rules. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 23(6), 820-839.

Şentürk, F. (2016). Türk vergi mevzuatı kapsamındaki faaliyet kiralaması yapan işletmelerde muhasebe uygulamaları. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 619-639.

Veverková, A. (2019). IFRS 16 and its impacts on aviation industry. *Acta Universitatis Agriculturae Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 67(5), 1369-1377.

Wong, K., & Joshi, M. (2015). The impact of lease capitalization of financial statements and key ratios: Evidence from Australia. *Australian Accounting, Business and Finance Journal*, 9(3), 27-44.